

Raně středověké náušnice se čtyřmi bubínky v severní, střední a jihovýchodní Evropě

Případová studie ke vzniku honosného velkomoravského šperku

Šimon Ungerman

Tento elektronický dokument obsahuje český text tištěné knihy
Frühmittelalterliche Ohringe mit vier Blechbeeren in Nord-, Mittel- und Südosteuropa
Eine Fallstudie zur Entstehung des großmährischen Prachtschmucks

Citovat je nutné tištěnou verzi s příslušným stránkováním:

Ungermaň, Š. 2021: Frühmittelalterliche Ohringe mit vier Blechbeeren in Nord-, Mittel- und Südosteuropa. Eine Fallstudie zur Entstehung des großmährischen Prachtschmucks. Spisy archeologického ústavu AV ČR Brno 69. Brno: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Textové a obrazové podklady byly zpracovány v rámci projektu Grantové agentury ČR GA17-01878S.

Všechna práva vyhrazena

Copyright © Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Copyright © Šimon Ungermaň

Obsah

1	Úvod	7
2	Náušnice se čtyřmi bubínky na území Velké Moravy	9
2.1	Typologie	10
2.1.1	Varianta A	11
2.1.2	Varianta B	11
2.1.3	Varianta C	12
2.1.4	Varianta D	12
2.1.5	Varianta E	13
2.1.6	Varianta F	14
2.1.7	Varianta G	15
2.1.8	Varianta H	15
2.1.9	Varianta I	15
2.2	Lité imitace	17
2.3	Vyhodnocení	18
2.3.1	Tvary a varianty	18
2.3.2	Velikost	18
2.3.3	Materiály vs. výzdobné prvky	19
2.4	Chronologie	22
2.4.1	Varianty A až E	22
2.4.2	Varianta F	25
2.4.3	Varianta G	27
2.4.4	Varianta H	28
2.4.5	Varianta I	29
2.4.6	Největší spodní bubínek	30
2.5	Názory na původ velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky	31
3	Výskyt náušnic se čtyřmi bubínky v dalších částech Evropy	34
3.1	Tzv. „severní okruh“: Polsko, Německo a Skandinávie	34
3.1.1	Typ Świątki	34
3.1.2	Ostatní náušnice se čtyřmi nebo pěti bubínky v Polsku	38
3.2	Karpatská kotlina	41
3.3	Východní Přialpí (Slovinsko a Korutany)	44

3.4 Balkán	46
3.4.1 Chorvatsko	46
3.4.2 Bosna a Hercegovina	48
3.4.3 Srbsko	48
3.4.4 Kosovo	50
3.4.5 Rumunsko	51
3.4.6 Bulharsko	53
3.4.7 Severní Makedonie	56
3.4.8 Albánie	56
3.4.9 Řecko	56
3.4.10 Lité náušnice se čtyřmi kuličkami	58
3.4.11 Raně středověký Balkán a Byzanc	62
3.5 Regionální okruhy	64
4 Vznik a vývoj náušnic se čtyřmi bubínky	68
4.1 Nejstarší doložené exempláře	68
4.2 Omezení daná povahou pramenné základny	69
4.3 Místo vzniku	71
4.4 Původ a šíření jednotlivých variant	74
4.4.1 Náušnice s bubínky zdobenými granulovanými geometrickými motivy (srov. varianty A, B a D)	74
4.4.2 Náušnice s bubínky zdobenými tzv. hrubou granulací (srov. varianta C)	74
4.4.3 Náušnice se spojením bubínek překrytým filigránovým drátem (srov. varianta E)	75
4.4.4 Náušnice s kónickým mezičlánkem (srov. varianta F)	76
4.4.5 Náušnice s drátěnou ozdobou pod dolním bubínkem (srov. varianta G)	77
4.4.6 Náušnice s lunicí (srov. varianta H)	77
4.4.7 Nezdobené nebo jednoduše provedené bronzové náušnice (srov. varianta I)	77
4.5 Několik metodických problémů spojených s analýzou šperku	78
5 Závěrečné úvahy	80
Seznam obrázků, tabulek a grafů	85

Předmluva

V raně středověké archeologii není úplně obvyklé věnovat celou monografii jedinému typu či úzce vymezené skupině šperků. Ani předkládaná práce nebyla takto od začátku koncipována. V rámci grantového projektu Archeologického ústavu AV ČR Brno, zaměřeného na velkomoravské elity, jsem se zavázal ke zpracování bubínkových náušnic z Mikulčic. Exempláře jednoho druhu náušnic z jedné lokality – i když tak dlouhodobě a intenzivně zkoumané, jako tomu bylo právě v případě Mikulčic – však tvoří jen relativně malý soubor. Jeho typologické a chronologické vyhodnocení by se muselo hlavně odvolávat na starší zpracování velkomoravského šperku, samo o sobě by asi přineslo jen omezený počet nových zjištění. Navíc by díky existenci celé řady typů a variant šlo o soubor relativně typologicky roztržitý, přičemž každému z typů by bylo možné věnovat jen omezenou pozornost. Proto jsem záběr studie zároveň rozšířil i zúžil – rozšíření se týkalo zvětšení prostorového záběru na území bývalého Československa a dnešního Dolního Rakouska, naopak z typologického hlediska jsem studii zúžil jen na náušnice se čtyřmi bubínky a ostatní typy bubínkových náušnic jsem ponechal stranou. Díky práci na studii o honosných prstenech (Ungerma 2017) jsem se začal více zajímat o problém vzniku honosného velkomoravského šperku, k němuž u nás od studie B. Dostála (1965) chybí ucelená analýza. Proto jsem v rámci zpracování velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky upřel hlavní pozornost právě tímto směrem – s vědomím, že právě tento typ šperku se v jiných částech Evropy objevuje relativně často (každopádně častěji, než je tomu v případě většiny dalších typů známých z velkomoravských pohřebišť), a tudíž je velkomoravské kusy s čím srovnávat. Z toho vyplynula nutnost dále rozšířit geografický záběr studie na všechny evropské regiony, kde se takové náušnice vyskytují. Studie se postupně rozrostla natolik, že významně překročila rozsah přípustný pro časopis Památky archeologické, pro nějž byla původně určena, takže bylo rozhodnuto, že bude vydána jako monografie.

Analýza šperku na nadregionální úrovni klade před badatele nemalé překážky a výzvy, jako je např. obtížná dostupnost části zahraniční literatury, která je navíc často psána v různých národních jazycích, slovanských i neslovanských. Přestože šperk patří v rámci raně středověké hmotné kultury k nejatraktivnějším nálezům vůbec, překvapivou skutečností zůstává, že jeho výzkumu nebyl v mnoha evropských zemích v minulosti přikládán zvlášť velký význam a ani dnes to není o mnoho lepší. Projevuje se to mj. tím, že publikované popisy šperků bývají často velmi stručné; také kvalitní a detailní fotografie, bez nichž si nelze udělat alespoň přibližnou představu o detailech konstrukce a výzdoby, jsou spíše výjimkou než

pravidlem. Bylo by ale zbytečné se na tyto a další nepříznivé okolnosti vymlouvat a na výzkum šperku v nadregionálním měřítku rezignovat. Není jiné cesty než co nejlépe využít stávající zahraniční publikace, upozorňovat na spojitosti mezi naším a zahraničním materiálem a na stránkách odborných publikací se snažit vést dialog s badateli z dalších evropských zemí. V dnešní době, kdy je nemalá část archeologické literatury dostupná na internetu, je to přece jen snadnější než ještě před několika desetiletími.

Při psaní studie mi ochotně pomohla celá řada lidí, jimž bych chtěl z celého srdce poděkovat. V první řadě děkuji českým i zahraničním archeologům, kteří mi poskytli nepublikované informace nebo fotografie nálezů, možnost konzultace atd. Z českých to byli P. Bárta, J. Gryc, B. Klíma, J. Košta, Š. Krupičková a K. Tomková, ze zahraničních G. Atanasov, V. Bikić, M. Hristova-Penkova, P. Langó, M. Obenaus, C. Petkova, K. N. Rauh, V. Turčan a M. Wołoszyn (všichni jsou zmíněni také v textu na příslušném místě). Další mi pomohli při shánění těžko dostupné literatury, kromě některých z výše zmíněných zahraničních kolegů to byly R. Koleva, S. Metaxas, M. Radišić a A. Szyber, stejně tak bych chtěl v této souvislosti poděkovat za dlouhodobou pomoc H. Břínkové, vedoucí knihovny Archeologického ústavu v Brně. K. A. Rudenko a M. Petrinec mi laskavě poslali fotografie ve vysokém rozlišení, které byly již dříve otištěny v jejich pracích. Za cenné podněty a kritické připomínky k textu práce vděčím T. Kempkemu, K. Tomkové a všem třem recenzentům – V. Bikić, Á. Bollókovi a K. N. Rauh. V neposlední řadě děkuji všem, kteří odvedli skvělou práci na finální podobě knihy, byli to M. Hlavica (mapky, krabicové grafy), L. Zahradníková a Z. Pavková (obrazová příloha), P. Seitlová (překlad) a T. Kempke (korektura německého textu).

1 Úvod

Ženské šperky patří k nálezům, které mají vysokou vypovídací hodnotu k mnoha problémům archeologie raného středověku. Odrážejí technologickou vyspělost svých výrobců, hodí se k datování nebo mohou vykazovat značné geografické rozšíření, čímž potenciálně umožňují např. sledovat vztahy mezi různými, i daleko od sebe žijícími populacemi. Na druhé straně může šperk vykazovat regionální specifika, potom hraje významnou roli při ohraničení jednotlivých „kulturních okruhů“ v raně středověké Evropě. Jaké postavení má v naznačených souvislostech honosný velkomoravský šperk (nazývaný dříve jako „byzantskoorientální“, dnes hlavně jako „veligradský“), vyráběný ze zlata nebo stříbra pomocí náročných šperkařských technik, jako jsou granulace a filigrán? V odborné literatuře posledních desetiletí je tato skupina šperku pokládána za výrazné regionální specifikum. Tím, že jako celek nemá v jiných částech Evropy obdoby, hraje důležitou roli při ohraničení archeologického projevu Velké Moravy např. vůči hmotné kultuře Franské říše. Jinými slovy, pokud bychom veligradský šperk neznali, jevila by se celá velkomoravská kultura mnohem méně výrazně jako samostatná entita.¹ Na druhé straně lze k některým typům velkomoravských náušnic najít hlavně

¹ Pokud jde třeba o součásti bojovnické výzbroje a výstroje, příslušníci společenské elity na raně středověké Moravě především přebírali militaria avarského a franského původu (nověji např. Košta – Hošek 2014; Košta 2020; Poláček 2018; Ungerma 2019; 2020a; Kouřil 2020), zatímco velkomoravských specifik je v tomto ohledu doloženo relativně málo, např. charakteristicky tvarované sekery-bradatice (Poláček – Luňák 2019).

na Balkáně podobné nebo dokonce takřka shodné exempláře. Jak lze takovou podobnost interpretovat? Co to vypovídá o způsobu vzniku honosného velkomoravského šperku?

Nad takovými otázkami jsem se zamýšlel již ve své předchozí studii, která byla věnována honosným prstenům z velkomoravských pohřebišť a jejich původu (Ungerma 2017). Na tuto práci volně navazuje předkládaná monografie, jejímž prvotním cílem je shromáždit a analyzovat náušnice se čtyřmi bubínky z území Čech, Moravy a Slovenska, které časově spadají do střední doby hradištní (9.–10. století), a to v celé jejich materiálové a hlavně tvarové šíři. Předmětem mého zájmu tedy nejsou jen honosné exempláře z drahých kovů, ale také – byť nepočtené a na první pohled nepřiliš nápadné – bronzové či měděné kusy. Východiskem práce je podrobná typologická analýza (kap. 2.1), která umožňuje rozlišit mj. relevantní konstrukční a výzdobné prvky těchto náušnic. Tyto prvky lze pak srovnávat s hlavními znaky podobných náušnic v jiných částech Evropy. Následuje analýza četnosti výskytu jednotlivých velkomoravských variant (kap. 2.3.1) – ta se snaží odpovědět na otázku, které varianty se vyráběly a nosily v širším měřítku (popř. delší dobu) a které se naopak dochovaly v minimálních počtech (tzn. vyráběly se jen v jedné nebo několika málo dílnách, jejich obliba neměla dlouhého trvání, apod.). S tím je spojena i otázka datování variant, i když ne vždy je možné dospět k přesnějším chronologickým závěrům (kap. 2.4). Další analýza je motivována snahou odpovědět na otázku, jakým způsobem mohly velkomoravské náušnice se čtyřmi bubínky vzniknout (zvl. kap. 4.4). K tomu je

bezpodmínečně nutné představit výskyt analogických šperků v co nejširším geografickém kontextu, proto jsem zohlednil materiál na území sahajícím od jižního Švédska po Krétu (kap. 3). Také u těchto náušnic sleduji hlavní konstrukční a výzdobné znaky a na jejich základě se snažím postihnout shody a rozdíly vůči velkomoravským variantám. O čem tyto nálezy svědčí? Lze na jejich základě potvrdit některou z dříve vyslovených hypotéz o vzniku honosného velkomoravského šperku? Je možné analogické exempláře, objevené relativně daleko od dnešní Moravy,

interpretovat jako doklady vlivu velkomoravského šperkařství na sousední regiony? A jak si vůbec představit mechanismy, na jejichž základě docházelo k šíření luxusního šperku z jedné části raně středověké Evropy do druhé? Zamýšlím se i nad některými metodickými problémy, hlavně jak zohlednit odlišný charakter archeologických pramenů v jednotlivých částech Evropy (kap. 4.2) nebo jaký způsob argumentace lze při bádání o původu jednotlivých variant používat (kap. 4.5).

2 Náušnice se čtyřmi bubínky na území Velké Moravy

Granulací a filigránem zdobené náušnice se čtyřmi bubínky patří k nejčastěji se vyskytujícím typům honosného velkomoravského šperku. Proto umožňují i určité kvantitativní zpracování, na rozdíl od těch typů šperku, které jsou na území Velké Moravy zastoupeny jen několika málo exempláři. Coby východisko celé práce jsem shromáždil soubor publikovaných, popř. mně dostupných nepublikovaných náušnic se čtyřmi bubínky z území bývalého Československa, k nimž jsem z důvodu geografické a kulturní blízkosti přiřadil ještě exempláře z Dolního Rakouska. Rozhodujícím kritériem pro zařazení náušnic do zpracovaného souboru byla právě přítomnost čtyř plechových bubínků, jiné konstrukční nebo výzdobné prvky jsem v této souvislosti považoval za méně podstatné. Tento přístup vychází ze staršího typologického členění velkomoravského honosného šperku (kap. 2.1), ale pochopitelně není jediný možný (srov. kap. 2.1.8 a pozn. 110).

Nejdůležitější údaje o zpracovaných hrobech a náušnicích jsou shrnuty v přehledné tabulce (tab. 1). Základní jednotkou této tabulky je řádek, přičemž každý řádek obsahuje jeden nebo více kusů náušnic jednoho tvaru, resp. varianty. Je to z důvodu rozlišení případů, kdy se v jednom hrobě vyskytly náušnice více tvarů (viz např. Staré Město – Na valách, hr. 253/49; tab. 1, č. 43 a 44). Každý řádek nese na začátku pořadové číslo, aby daný kus či kusy bylo možné jednoznačně identifikovat. Následují údaje o počtu kusů daného tvaru (resp. varianty) v hrobě, dále materiál, z něhož

byly náušnice zhotoveny,² konstrukční detaily (podrobnosti viz v popisce tab. 1) a výška náušnic(e). Na konci každého řádku je uveden odkaz na případné vyobrazení (v předkládané práci) a citace literatury, aby tyto nezatěžovaly samotný text.

Zdaleka nejvíce náušnic se čtyřmi bubínky je známo z Moravy, odkud registruji nejméně 49 hrobů ze 14 lokalit (obr. 1). Jak bylo možné očekávat, mezi lokalitami s nejčastějším zastoupením zpracovaných náušnic dominují nejvýznamnější velkomoravská centra: aglomerace Staré Město – Uherské Hradiště (22 hrobů), Mikulčice (10 hrobů), Břeclav – Pohansko (4 hroby) a Přerov-Předmostí (2 hroby a dále 4 exempláře bez nálezových okolností). Na ostatních nalezištích, mezi nimiž nechybějí ani venkovská pohřebiště (např. Prušánky 2) či mohylník (Vysočany), se tyto náušnice našly vždy jen v jednom nebo dvou hrobech. V Čechách se náušnice se čtyřmi bubínky ve větší míře neprosadily, registruji pouhé tři hroby, odkryté přímo v areálech tamních hradišť (Stará Kouřim) nebo v jejich bezprostřední blízkosti

2 Údaje o materiálu byly převzaty z literatury, popř. byl materiál zběžně určen makroskopicky, exaktní určení chybějí (výjimku představují náušnice z Thunau – Obere Holzwise, hr. 80; Mehofer 2018). Stejně tak – pokud je mi známo – nebyl žádný ze zpracovaných exemplářů zkoumán moderními analytickými metodami z hlediska použitých výrobních technologií (srov. např. Kavanová 2009; 2011; Fikrle et al. 2012; Kolářová et al. 2014; Ottenwelter et al. 2014).

(Praha-Bohnice; pohřebiště Zákolany v zázemí hradiště Budeč). Jen o málo více lokalit, celkem sedm, je známo ze Slovenska. Opět se jedná hlavně o opevněná sídla, která vznikla v době Velké Moravy (Bratislavský hrad, Mužla-Čenkov), některá však přežila i dobu jejího zániku (Bíňa, Ducové – Kostolec, Nitra). Mohylník ve Skalici se nachází nedaleko od hradiště Mikulčice, na opačném břehu řeky Moravy.

Všechny evidované náušnice byly nalezeny v hrobech. U lokalit Přerov-Předmostí – Chročečkova zahrada (tab. 1, č. 24–27) a Strážnice – Golgata (č. 57) bohužel nejsou, vzhledem k prozkoumání pohřebiště již koncem 19. století, známy hrobové celky. Pokud je k dispozici antropologické určení pohlaví pohřbených, vždy to byly ženy nebo děti, s největší pravděpodobností děvčata. Jejich věk sahá od půl roku (Staré Město – Na valách, hr. 2/51; tab. 1, č. 51) až po kategorii senilis (tamtéž, hr. 22/48; č. 39).³ Největší podíl zabírají dívky a mladé ženy – nejspíše z toho důvodu, že měly relativně vysokou úmrtnost (hlavně při porodu) a především byly s početnějšími soupravami šperku pohřbívány častěji než starší ženy.⁴

2.1 Typologie

Základním konstrukčním prvkem všech velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky je drát oválného, méně často kruhového tvaru. Horní polovinu tohoto drátu nazývám jako „horní oblouk“ a dolní polovinu, na níž jsou upevněny bubínky, jako „dolní oblouk“. Horní oblouk bývá bez výjimky tvořen drátem kruhového průřezu, stejně tak dolní oblouk, pokud je bez výzdoby. Častější je dolní oblouk opatřený výzdobou, z tohoto důvodu je samotný dolní oblouk tvořen drátem čtvercového průřezu, aby na něm výzdoba lépe držela. Tuto výzdobu tvoří většinou čtyři souběžné filigránové drátky, které jsou někdy doplněny čtyřmi liniemi granulí, vzácně i jinými druhy výzdoby (obr. 6: 1, 8; viz níže). Duté bubínky víceméně kulovitého tvaru byly vyráběny spájením dvou plechových polokoulí. Dva bubínky jsou nahoře i dole perforované a navlečené na konce dolního oblouku (tyto bubínky nazývám v dalším textu jako „postranní“). Zbývající dva bubínky (označuji je jako „centrální“)

jsou upevněny ke středu dolního oblouku, na jeho vnitřní, resp. vnější straně. Tyto bubínky bývají nahoře, resp. dole ukončeny větší granulí, zasazenou pro větší stabilitu do drobného drátěného kroužku; granulě může být ještě zdobena jemnější granulací (např. obr. 4: 4). Občas se místo jedné větší granulě objeví pyramidka sestavená z několika menších granulí (např. obr. 7: 4, 5). Centrální bubínky jsou k dolnímu oblouku připájeny buď přímo (obr. 4: 1–3, 5; aj.), nebo pomocí jednoho nebo více věnečků sestavených z granulí (obr. 7: 4–6); třetím způsobem je navlečení obou centrálních bubínků na vertikální závlačku z přehnutého zploštělého drátu (obr. 4: 4, 7, 8; obr. 7: 1, 3, 7; obr. 8).⁵ Povrch bubínků bývá zdoben granulací nebo filigránem, ale může být i nezdobený. Právě charakter výzdoby bubínků má zásadní význam při vyčleňování variant. Naopak podoba výzdoby dolního oblouku nebo mezičlanků k upevnění centrálních bubínků nehraje při definování variant roli (jinými slovy, jednotlivé způsoby provedení obou prvků se mohou vyskytovat u více variant současně).

První typologické rozčlenění velkomoravských náušnic provedl V. Hrubý (1955, 222–246) na základě materiálu z pohřebiště ve Starém Městě – Na valách. Veškeré tamní náušnice rozdělil do dvou hlavních skupin, na „náušnice podunajského původu“ (A), tzn. bronzové, s jednoduchou konstrukcí, a „náušnice byzantskoorientálního charakteru“ (B), většinou zhotovené z drahých kovů a zdobené granulací a filigránem. Honosné náušnice rozdělil do šesti skupin, označených římskými číslicemi I až VI. Bubínkové náušnice tvoří skupinu II, která se pak podle počtu bubínků dělí na tři typy. Z nich hned typ 1 představují náušnice se čtyřmi bubínky, které V. Hrubý (1955, 238–240) rozčlenil podle výzdoby bubínků na čtyři varianty, označené malými písmeny a až d. Zkráceně varianty zapisoval stylem (např.) „varianta B II-1a“. Třídění V. Hrubého převzal v prakticky nezměněné podobě B. Dostál (1966, 35–44) a aplikoval jej na tehdy známé náušnice z celého území tehdejšího Československa. Sestavil také grafické tabulky, kde jsou vyobrazeny překresby (někdy v lehce schematizované podobě) konkrétních náušnic, spolu s jejich přiřazením k typu a variantě v popisce (obr. 2).

Ve svých dřívějších pracích jsem navrhl pracovní označování typů velkomoravského šperku právě

³ U této lokality je na místě opatrnost vůči přesným určení věku, neboť pohřebiště bylo zkoumáno již v 1. polovině 20. století a navíc kostry zde byly většinou značně zetlelé.

⁴ Exaktní analýza tohoto fenoménu na území Velké Moravy zatím chybí, srov. Brather et al. 2009.

⁵ Celý výrobní postup byl názorně popsán a fotograficky zdokumentován při výrobě replik náušnic z hr. 313 v Břec-lavi – Pohansku (srov. tab. 1, č. 9), zhotovených P. Čápem z Masarykovy univerzity, Brno (Čáp et al. 2011, 112–121). Srov. také Barčáková 2014, 359–365.

na základě Dostálových přehledových tabulek, kdy se odkaz na vyobrazení konkrétního exempláře, např. „Dostál 1966, obr. 9: 1“, redukuje na zkrácené označení „typ 9-1“ (Ungerma 2005, 710; 2007, 71–73; aj.). Největší výhodou tohoto systému je jeho detailnost a možnost rychlého ztotožnění vyobrazení s kódovým označením typu. Na druhé straně je nutné přiznat, že zvláště u vysoce variabilního honosného šperku často o typy v obecně přijímaném významu tohoto termínu nejde – už jen z toho důvodu, že podkladem pro Dostálovy překresby byly konkrétní artefakty, z nichž některé mohou být unikátními výrobky, tudíž jejich přímočaré ztotožnění s typy je zatím předčasné. Proto v následujícím textu upřednostňuji obecnější označení „tvar“ (např. „tvar 9-1“, nadále již bez uvozovek), které není tak úzce vázáno na zažitou hierarchii typologických termínů „skupina“ – „typ“ – „varianta“ – „subvarianta“ apod. Každopádně některé tvary jsou si natolik vzájemně podobné, že při vytváření typologie považují za vhodné sloučit více tvarů do jedné varianty, jinak by typologie byla příliš roztržštěná a nepřehledná.

Na základě analyzovaného souboru náušnic se čtyřmi bubínky jsem vypracoval vlastní typologii, která zahrnuje celkem devět variant (obr. 3). Prvních pět variant (A až E) reprezentuje honosné kusy z velkomoravských pohřebišť, které typologicky rozčlenili V. Hrubý (1955, 238–240) a B. Dostál (1966, 37), byť lehce odlišně, neboť oba badatelé pracovali jen se čtyřmi variantami. Nově přibyla varianta F, reprezentovaná náušnicemi z lokality Přerov-Předmostí – Nivky (tab. 1, č. 28, 29; kap. 2.1.6), které v době vzniku Dostálovy (1966) práce ještě nebyly publikovány. Varianty G a H jsou jednak o něco mladší, jednak byly definovány čistě na základě slovenských nálezů (kap. 2.1.7, 2.1.8). Varianta I pak zahrnuje jednodušejí provedené měděné či bronzové exempláře, tradičně řazené do skupiny podunajského šperku, které byly nejspíše vyrobeny jako napodobeniny honosnějších kusů (kap. 2.1.9). Na konec typologické tabulky byly zařazeny lité kusy, které již nejsou označeny jako samostatná varianta a ani nebyly systematicky zpracovány (kap. 2.2).

Přesnost přiřazení konkrétních kusů k jednotlivým tvarům či variantám se pochopitelně odvíjí od kvality dostupné dokumentace. U poloviny náušnic jsem měl k dispozici barevné fotografie ve vysokém rozlišení (publikované i nepublikované), popř. jsem mohl nálezy (zvláště z Mikulčic) studovat z autopsie. U zbývajících exemplářů jsem byl odkázán na publikované, více či méně kvalitní kresby a/nebo černobílé fotografie s nižším rozlišením. U náušnic z osmi

hrobů ve Starém Městě – Na valách (hr. 15/48, 253/49, 268/49, 299/49, 14/50, 178/50, 2/51, 95/51) je možné vycházet jen ze stručného popisu v publikaci V. Hrubého (1955), neboť fotografie – patrně vzhledem k fragmentárnímu stavu šperků – v obrazové příloze chybějí. Proto typová označení těchto kusů je nutno brát s rezervou. Opatrnost je na místě tím spíše, že V. Hrubým publikovaný popis některých exemplářů je zjevně nepřesný, např. u náušnic z hr. ?/AZ, 117b/AZ, 76/48 a 251/49 je uvedeno, že jejich dolní oblouk je „zesílený granulací“, ale dostupné fotografie jednoznačně ukazují, že ve skutečnosti je lemovaný perlovými drátky⁶ (obr. 17: 3, 5).

2.1.1 Varianta A

Základem varianty A jsou náušnice s bubínky zdobenými jemnou granulací, kdy čtveřice granulek jsou sestaveny do kosočtverců, mezi nimiž je prázdný prostor (tvar 9-1). Nejde o příliš častý tvar, objevil se zatím v pěti hrobech. Dolní oblouk stříbrných kusů je lemován čtyřmi perlovými drátky (obr. 6: 4)⁷ nebo čtyřmi řadami granulí.⁸ U zlatého páru z hr. 22/48 ve Starém Městě – Na valách (tab. 1, č. 39) je dolní oblouk zdoben oběma uvedenými výzdobnými prvky zároveň (obr. 4: 1). Dále lze k variantě A přiřadit tvar 9-2, který je zatím reprezentován jen unikátním párem zlatých náušnic z hr. 76/48 ve Starém Městě – Na valách (č. 41; obr. 4: 2). Bubínky jsou pokryty granulovanými klikatkami, doplněnými menšími kosočtverci (tedy pokud byla místy poškozená výzdoba rekonstruována správně). Náušnice varianty A mají výšku 3,2–3,7 cm.

2.1.2 Varianta B

K variantě B řadím tvary 9-4 a 9-5. Společnou mají granulovanou výzdobu v podobě křížků, které zabírají celou výšku bubínků. V případě tvaru 9-4 jsou křížky složeny z trojúhelníčků, takže se podobají maltézskému kříži. Takové náušnice registruji ve třech hrobových celcích: Zákolany, hr. 14 (tab. 1,

⁶ Kromě zaměňování granulace a filigránu (srov. např. Wolters 1983; 1987) se ve starší literatuře můžeme setkat s termíny, které jsou pro dnešního čtenáře matoucí. Příkladem může být „granulovaný drátek“ (Plachá et al. 1990, 44; Kalousek 1971, 54, obr. 63: 1–4; 72, obr. 99: 3, 4; aj.), čímž je myšlen drátek perlovaný (srov. Kouřil ed. 2014, 388, kat. č. 224).

⁷ Přerov-Předmostí – Chromečkova zahrada, č. 79 484 (tab. 1, č. 25); Thunau – Obere Holzwise, hr. 80 (č. 72).

⁸ Mikulčice – 6. kostel, hr. 1479 (č. 15). U zbývajících párů (Staré Město – Na valách, hr. 178/50; č. 49) není způsob výzdoby dolního oblouku zcela jasný.

č. 3; obr. 4: 4); Mikulčice – Kostelisko, hr. 1609 (č. 19); Vysočany, moh. XXX (č. 60). Náušnice z hr. 742/57 v Dolních Věstonicích – Na pískách (č. 11) má bubínky naopak zdobené křížky, jejichž ramena jsou ukončena trojúhelníčkem s vrcholem směřujícím vně (obr. 4: 3). Tvar 9-4 je zatím reprezentován malým počtem kusů; navíc obě naposledy zmíněné lokality jsou spíše nižšího významu, neboť náušnice se čtyřmi bubínky a honosný velkomoravský šperk obecně se na nich vyskytují v minimálních počtech hrobů.

Početněji zastoupený je tvar 9-5, u něhož jsou křížky složeny z granulovaných kosočtverců, přičemž vodorovně situovaný kosočtverec nezřídká tvoří zároveň rameno jednoho křížku a současně křížku vedlejšího (obr. 5: 1, 2, 4). Tyto náušnice se vyskytly v deseti hrobech, z toho pět leží ve staroměstské aglomeraci⁹ a dva na Brněnsku (Rajhrad, hr. 186?; č. 30; Šlapanice – Brněnská pole, hr. 33; č. 58¹⁰). Nechybějí ani v Čechách (Stará Kouřim, hr. 89; č. 2) a na Slovensku (Bíňa, hr. HD 14?; č. 62; Skalica, moh. 3, hr. 2; č. 69).

Všechny náušnice varianty B jsou stříbrné, jen kus z Vysočan (č. 60) má být navíc pozlacený. Rozptyl výškových hodnot je už větší než u předchozí varianty, činí 2,6–4,0 cm.

2.1.3 Varianta C

Pro variantu C jsou charakteristické bubínky plošně pokryté granulami, z nichž každá je zasazena do miniaturního kroužku z hladkého drátku (tzv. hrubá granulace). Náušnice se liší jen tím, zda je dolní oblouk lemovaný perlovanými drátky (tvar 9-6; např. obr. 5: 3; 6: 3), resp. zda je zdobený navíc nebo výhradně granulami uspořádanými do linií (tvar 9-7; např. obr. 4: 6, 7; 6: 6–8). Tvar 9-6 je doložen v jedenácti hrobech na sedmi lokalitách, z nichž šest leží na Moravě a jedna na Slovensku.¹¹ Tvar 9-7 se

vyskytuje řidčeji, na Moravě v pěti hrobech a na Slovensku ve dvou.¹² Všechno jsou to lokality centrálního významu.

Náušnice varianty C jsou bez výjimky zhotoveny ze stříbra. Mají takřka „standardizovanou“ velikost, výška všech úplných kusů se pohybuje ve velmi úzkém rozmezí 2,6–2,9 cm. Uvážíme-li také jejich prostorové rozšíření, působí to dojemem, že byly vyráběny v několika málo dílnách, situovaných hlavně na nejvýznamnějších moravských hradištích.

2.1.4 Varianta D

Varianta D se vyznačuje vyšší mírou variability, neboť do ní byly zařazeny tvary 9-8, 9-9 a 9-10. Společná je jim jemná granulovaná výzdoba bubínků, kdy dvojité linie granulí překrývá spoj polokouli; na každé polokouli je pak umístěna řada granulovaných trojúhelníků, vždy dva symetricky nad sebou (obr. 7). Někdy byl dekor doplněn ještě svislými liniemi mezi trojúhelníky, čímž vznikl výrazný křížový motiv (obr. 7: 2). Rozdíly mezi zmíněnými třemi tvary jsou dány odlišnou výzdobou dolního oblouku. U tvaru 9-10 je dolní oblouk lemovaný čtyřmi perlovanými nebo kordovanými drátky (např. obr. 7: 1). Takové

Není zcela jasné, zda kresba v práci I. L. Červinky (1928, tab. XVIII: 7) zachycuje tento nebo jiný exemplář stejného tvaru. Na citované kresbě figuruje náušnice se čtyřmi dochovanými bubínky, ale kresba je zjevně poněkud schematizovaná, neboť zachycuje jen drobné drátěné kroužky na povrchu bubínků a již ne granule do nich zasazené. Výzdoba obou postranních bubínků je také nekompletní, na rozdíl od později pořízené kresby u B. Dostála (1966, tab. XXXIV: 34), kde je ovšem náušnice vyobrazena z druhé strany.

⁹ Staré Město – Na valách, hr. 22/AZ (č. 34), 253/49 (č. 44), 299/49 (č. 46), 133/51 (č. 53) a Staré Město – Špitálky, hr. 2 (č. 55).

¹⁰ U páru z tohoto hrobu chybějí na bubincích vodorovně umístěné kosočtverce, místo nich je spoj polokouli překrytý dvojitou linií granulí. Tyto náušnice tak stojí na pomezí tvarů 9-5 a 9-10, tzn. daly by se řadit i k variantě D.

¹¹ Břeclav – Pohansko, 1. kostel, hr. 127 (tab. 1, č. 6); Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 542/55 (č. 10); Mikulčice – 6. kostel, hr. 183 (č. 14); Mikulčice – 12. kostel, hr. 1506 (č. 16); Mikulčice – Klášteřisko, hr. 1298 (c. 17); Rajhradice, hr. 251 (č. 31); Staré Město – Na valách, hr. 117b/AZ, hr. 251/49 a hr. 253/49? (č. 35, 42 a 43); Mužla-Čenkov – Vilmakert, hr. 43 (č. 67). Dále k tomuto tvaru patří nejméně jeden kus z lokality Přerov-Předmostí – Chromečkova zahrada (č. 24), což je náušnice se dvěma dochovanými postranními bubínky.

¹² Břeclav – Pohansko, 1. kostel, hr. 135 (tab. 1, č. 7); Mikulčice – Klášteřisko, hr. 1314 (č. 18); Mikulčice – Kostelisko, hr. 1871 (č. 21); Rajhradice, hr. 332 (č. 32); Staré Město – Na valách, hr. 15/48 (č. 38); Bratislava – Bratislavský hrad, hr. 53 (č. 61); Mužla-Čenkov – Vilmakert, hr. 43 (č. 67a). – V posledně uvedeném hrobě se našel ještě jeden pár stříbrných náušnic, vždy se dvěma menšími postranními bubínky; další dva o něco větší bubínky jsou spojeny válcovitým mezičlánkem, takže společně tvoří sloupeček. Bubínky i sloupeček jsou pokryty hrubou granulací (Hanuliak – Kuzma 2015, 156, tab. LXVI: A/1, A/2). Takové náušnice se na Velké Moravě vyskytují zcela sporadicky, jediná analogie je mi známa z hr. 218 u 1. kostela v Břeclavi – Pohansku (Kalousek 1971, 131, obr. 218: 2). Jde o jakýsi hybrid na pomezí náušnic se čtyřmi bubínky a sloupečkovými náušnicemi. Všechny ostatní sloupečkové náušnice mají na koncích dolního oblouku nikoliv bubínky, ale jen uzlík(y), popř. očko nebo esovitou kličku (Dostál 1966, 40, obr. 10: 1–4, 6–14).

náušnice se vyskytly v pěti hrobech.¹³ Náušnice tvaru 9-8 mají kromě filigránových drátků dolní oblouk lemovaný ještě liniemi granulí (obr. 7: 2, 3); jsou známy ze čtyř hrobů.¹⁴ Náušnice obou tvarů jsou výhradně stříbrné a jejich výška kolísá v rozmezí 2,7–3,8 cm.

Konečně pro třetí tvar, označený jako 9-9, jsou charakteristické věnečky granulí, jimiž jsou oba centrální bubínky připájeny k dolnímu oblouku (např. obr. 7: 4–6). Takové náušnice pocházejí nejméně ze čtyř¹⁵ hrobů na čtyřech lokalitách, v nichž byly nalezeny většinou po jednom exempláři. Materiál (stříbro, pozlacené stříbro a zlato) i provedení jsou poměrně různorodé. Dolní oblouk je lemován perlovanými drátkami, v případě kusu z Thunau – Obere Holzwise, hr. 80 (tab. 1, č. 73), navíc ještě liniemi granulí (obr. 7: 5). Náušnice, která byla získána z pohřebiště v trati Chromečkova zahrada v Přerově-Předmostí (č. 27) již koncem 19. století, měla na vnějším obvodu dolního oblouku granulované pyramidky, jak je vidět z fotografií nebo kreseb ve starších publikacích (obr. 6: 1); na kresbě v práci B. Dostála (obr. 6: 2) již chybějí. Dále lze k tvaru 9-9 přiřadit – s určitou rezervou – ještě jednu náušnici z této lokality (č. 26; obr. 6: 5). Zachoval se z ní sice jen drátěný kroužek se zdobeným dolním obloukem a jeden bubínek na vnitřní straně dolního oblouku, nicméně se nenabízí žádný jiný typ, k němuž by tato náušnice mohla patřit.¹⁶ Zatímco veškeré dosud zmíněné náušnice (bez ohledu na variantu) mají všechny bubínky stejně velké, u exempláře z hr. 505 u 3. kostela v Mikulčicích (č. 13) – který také patří ke tvaru 9-9 – konstatujeme, že nejspodnější bubínek je o něco větší než ostatní

(obr. 7: 6). Nakonec je důležité vyzdvihnout neobvykle velké rozměry náušnic tvaru 9-9: nejmenší s 3,9 cm výšky je posledně uvedený kus, největší je exemplář z hr. 151/50 ve Starém Městě – Na valách (č. 48), který dosahuje výšky celých 5,5 cm (obr. 7: 4). V případě náušnic z dalších tří hrobů ve Starém Městě – Na valách (hr. 178/50, 2/51, 95/51; č. 50–52) je k dispozici jen zmínka v popisu, že jejich bubínky jsou zdobené „granulovanými trojúhelníčky“, takže nejspíše patří k variantě D, bez vyobrazení však nelze spolehlivě rozhodnout o přiřazení ke konkrétnímu tvaru.

K variantě D počítám také unikátní zlatou náušnici, která by se dala označit jako tvar 9-3. Pochází z jednoho z hrobů zničených ve Starém Městě – Na valách ještě před začátkem systematického výzkumu (hr. ?/AZ; tab. 1, č. 36; srov. Niederle – Zelnitius 1929, 2–3). Její bubínky vykazují velmi podobnou výzdobu jako u ostatních kusů varianty D, ale chybí vodorovná granulovaná linie na spoji polokoulí, takže trojúhelníky nad sebou splývají dohromady a vytvářejí kosočtverce (obr. 7: 7). Mezi kosočtverci jsou umístěny menší trojúhelníky, obrácené hroty k sobě. Samotné bubínky mají lehce dvojkónický tvar, přičemž spodní je větší než ostatní, stejně jako v případě náušnice z hr. 505 u mikulčické baziliky (obr. 7: 6).

2.1.5 Varianta E

Náušnice varianty E se od všech dosud zmíněných variant liší tím, že bubínky jsou víceméně nezdobené, jen spoj polokoulí je překryt filigránovým drátkem (perlovaným, vzácněji kordovaným); stejné drátky pak lemují dolní oblouk (tvar 9-11; obr. 8: 1–3). V rámci zpracovaného prostoru jsou mi známy z pěti hrobů na čtyřech pohřebištích. Na Moravě se vyskytly jen ve dvou hrobech ve Starém Městě – Na valách, a to v hr. 33/48 (tab. 1, č. 40) a v hr. 1/57 (č. 54). Další lokality leží jižně odtud, ve slovenském Pomoraví (Skalica, moh. 13, hr. 10; č. 70) a v dolnorakouském Podunají: Thunau – Obere Holzwise, hr. 80 (č. 74) a St. Pölten-Pottenbrunn, hr. 207 (č. 71).

Navzdory relativně jednoduché konstrukci a minimalistické výzdobě nejsou všechny páry zcela shodně provedené (v Thunau byl nalezen jen jeden kus; obr. 8: 2). Liší se jednak materiálem (stříbro, pozlacené stříbro, pozlacený bronz, „barevný kov“), jednak výzdobou dolního oblouku: vedle obvyklých čtyř perlovaných drátků se ojediněle vyskytnou takové drátky jen dva (Skalica; obr. 8: 1), popř. čtveřice kordovaných drátků (St. Pölten-Pottenbrunn). Pár ze Starého Města – Na valách, hr. 1/57, byl nalezen ve fragmentech, publikováno je vyobrazení jen jednoho

13 Břeclav – Pohansko, 1. kostel, hr. 313 (tab. 1, č. 9); Mikulčice – 2. kostel, hr. 420 (č. 12); Mikulčice – Kostelisko, hr. 1739 (č. 20); Bíňa, hr. HD 14 (č. 63; za poskytnutí nepublikovaných fotografií náušnic z Bíně v archivu Slovenského národného múzea v Bratislavě srdečně děkuji V. Turčanovi); Nitra – Mikov dvor, hr. 14 (č. 68).

14 Břeclav – Pohansko, 1. kostel, hr. 256 (tab. 1, č. 8); Olomouc-Slavonín, hr. 70 (č. 22); Staré Město – Na valách, hr. 12a/AZ? (č. 33); Staré Město – Na valách, hr. 5/48 (č. 37).

15 K níže zmíněným kusům by snad mohl patřit ještě pár ze Starého Města – Na valách, hr. 268/49 (č. 45), jehož oba centrální bubínky byly podle popisu „upevněné na krátkých granulovaných sloupečcích“ (vyobrazení bohužel není k dispozici).

16 Soudě podle nízkého a krátkého dolního oblouku se nezdá, že by původně byla opatřena jen dvěma centrálními bubínky; takový typ náušnice je na Moravě ostatně velmi vzácný (srov. Ungerman 2020c, 284, fig. 181). Také B. Dostál (1966, 157–158) interpretoval diskutovaný exemplář jako zbytek náušnice čtyřmi bubínky.

(rekonstruovaného?) exempláře, u něhož je dolní oblouk zhotoven z hladkého drátu a bez další výzdoby. U druhého ze staroměstských párů, z hr. 33/48, zase nelze přehlédnout, že dolní bubínek je o něco větší než ostatní (obr. 8: 3); totéž naznačuje i kresba páru ze St. Pölten-Pottenbrunn. Zaznamenaná výška náušnic činí 2,9 cm (jednou), resp. 4,2 cm (dva případy).

Pro úplnost je třeba doplnit, že v budoucnu bude možné k variantám B až E přiřadit nezanedbatelný počet náušnic z raně středověkého *Mosaburgu*, dnešního Zalaváru, kde se hojně vyskytuje šperk „velkomoravského rázu“.¹⁷ Tamní pohřebiště zůstávají v úplnosti nepublikovaná, k dispozici jsou zatím jen předběžné publikace. Z jádra zalaváarského hradště (poloha Vársziget) vyobrazil B. M. Szóke (2010, Abb. 16: 14, 15; 2012, Abb. 6; 2014, fig. 80; 2021, Abb. 97; 99: 35–40) náušnice se čtyřmi bubínky, které lze klasifikovat jako tvary 9-3, 9-6, 9-7 a 9-10 (obr. 78: 25–30). Z pohřebiště v Zalaszar – Borjúállás-sziget pochází nejméně jeden exemplář tvaru 9-4 a pár unikátních zlatých náušnic tvaru 9-11 (Szóke 2014, fig. 44, 45). Posledně uvedený pár je významný tím, že přináší dosud neznámý výzdobný detail – k perlovanému drátku na spoji polokoulí bubíneků jsou přidány drobné protáhlé trojúhelníčky, sestavené ze čtyř drobných granulí (obr. 9). Propracovanější výzdoba, než jaká je u varianty E obvyklá, koresponduje s drahocenným materiálem (zlato), použitým na výrobu tohoto páru. Naproti tomu výše popsané kusy varianty E z území Moravy, Slovenska a Dolního Rakouska jsou zhotoveny z materiálů o něco levnějších a bez použití granulace.

2.1.6 Varianta F

Na dosud nepublikovaném pohřebišti Přerov-Předmostí – Nivky, zkoumaném v letech 1960–1961, byly ve dvou hrobech nalezeny stříbrné náušnice, jaké do té doby nebyly z Moravy známy a dodnes k nim zde chybí analogické kusy. Označují je jako variantu F. Variantu lze popsat na základě dobře dochovaného kusu z hr. 31 (tab. 1, č. 28; obr. 8: 4). Horní oblouk je zhotoven z drátu kruhového průřezu, dolní oblouk je hraněný a tordovaný. Na obou koncích dolního oblouku je navlečen kulovitý plechový bubínek, který nese na třech místech výzdobu v podobě kroužku z hladkého drátku s o něco menším

kroužkem z perlovaného drátku uvnitř. Na dolní oblouk je pomocí závlačky ze zploštělého drátu upevněn oboustranný závěsek. Jeho horní polovinu představuje stejný bubínek jako oba předchozí. Dolní polovina závěsku se skládá (popisováno shora dolů) ze tří závitů perlovaného drátku, věnečku šesti větších granulí, jednoho kroužku perlovaného drátku a konečně z většího nezdobeného plechového bubínku. Náušnice je kompletní, jen ve dvou zlomcích (je rozlomena v oblasti dolního oblouku), na dříve zveřejněné fotografii je ještě nepoškozená (Staňa 1970, tab. XXII: 8). Výška (po přiložení obou fragmentů k sobě) činí 3,3 cm. Podle nálezové zprávy (Staňa 1968, 46) byly v sousedním hrobě 32 nalezeny dvě náušnice patřící k téže variantě, z nichž se dochovala jen jedna neúplná, záhy po vyzvednutí neuměle rekonstruovaná; z párového exempláře se měly dochovat jen „nepatrné, téměř zcela strávené zlomky“.¹⁸

Exempláře z Přerova-Předmostí působí v kontextu velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky velmi neobvykle, a to hned z několika důvodů. Nezvyklá je především skutečnost, že horní tři bubínky jsou zdobené, zatímco nejspodnější bubínek – navíc podstatně větší velikosti – je bez výzdoby. Naproti tomu u kusů z ostatních lokalit vidíme, že pokud jsou bubínky zdobené, pak všechny čtyři vykazují víceméně shodnou výzdobu. Druhým specifickým náušnic z Přerova-Předmostí je samotné provedení výzdoby horních bubíneků v podobě dvou do sebe vložených kroužků z navzájem odlišných drátků; tato výzdoba je celkem rozměrná, zabírá takřka celou výšku bubíneků. Na našem území k ní postrádáme spolehlivou analogii, a to u zde analyzovaných i jakýchkoliv jiných bubínkových náušnic.¹⁹ A konečně neobvyklý

¹⁷ Vůči tomuto označení se kriticky vymezil B. M. Szóke (2010, 38–41) a nastínil svou představu o „paralelním“ vzniku honosného šperku v Zalaváru i na Velké Moravě na základě (hypotetických) pozdně avarských předloh (také Szóke 2021, 446, 449). K tomu Ungerman 2017, 27.

¹⁸ Tak diametrálně odlišná zachovalost dvou párových kusů v témže hrobě (tedy pokud zde opravdu byly dva a nedošlo k nějakému informačnímu šumu) by se dala vysvětlit snad jen tím, že druhý kus byl zhotoven z jiného materiálu, mnohem náchylnějšího ke korozi.

¹⁹ Podobnou výzdobu mohla mít bronzová bubínková náušnice z hr. G/1973 na lokalitě Olšany u Prostějova – Lánce (Novotný 1974, 71, tab. 76: 2). Bohužel byla nalezena neúplná a ve fragmentárním stavu; ve stručné zprávě o výzkumu není blíže popsána a dnes je považována za nezvěstnou (Fojtík – Šmíd 2008, 27). K dispozici je tak jediná publikovaná kresba, podle níž se dochovaly čtyři bubínky a zbytek pátého. Původní vzhled náušnice lze rekonstruovat přibližně tak, že na dolní oblouk byly navlečeny čtyři bubínky, další dva tvořily oboustranný závěsek. Každý z dochovaných bubíneků byl takřka celý pokrytý kroužkovou výzdobou, která je dobře dochována (resp. zřetelněji nakreslena) zvláště u obou centrálních bubíneků, kde šlo o dva koncentrické kroužky, ovšem bez

je i kónický mezičlánek, který sloužil k připojení nezdobeného bubínku k dolnímu oblouku. Takový mezičlánek, sestavený z perlovaného drátu a věnečku granulí, na velkomoravských pohřebištích vykazují jen nepočtené náušnice tvaru 8-41 (viz kap. 2.4.2; obr. 23). Každopádně vzhledem k uvedeným specifikům a výskytu na jediné lokalitě je zřejmé, že náušnice varianty F nebyly na Moravě běžně vyráběny, nejspíše jsou cizího původu.

2.1.7 Varianta G

Jako variantu G označují čtyři stříbrné náušnice, které pocházejí z porušeného hrobu v intravilánu města Levice na jižním Slovensku (tab. 1, č. 66). Liší se mezi sebou zachovalostí a zdá se, že jeden pár (obr. 10: 1, 4) se provedením lehce odlišoval od páru druhého (obr. 10: 2, 3). Společné mají to, že bubínky jsou opatřeny granulovaným dekorem, v němž se střídají kosočtverce a motiv přesýpacích hodin, tvořeny dvěma trojúhelníky umístěnými zrcadlově nad sebou. Spodní bubínek vždy větší než ostatní. Důležité jsou dva konstrukční znaky, s nimiž jsme se v předchozím výkladu zatím nesetkali. Oba centrální bubínky jsou na dolní oblouk upevněny tak, že byly navlečeny na delší oboustrannou závlačku, jejíž konce byly následně vytvarovány do podoby drobného oka, aby se bubínky nevyvlékly (viz zvl. obr. 10: 2). Druhou novinkou je ozdoba pod dolním bubínkem, která se skládá ze čtyř oček, zhotovených nejspíše ze zploštělého nebo hraněného drátu, přičemž oka jsou při pohledu zdola rozmístěna do kříže (viz zvl. obr. 10: 3, pohled zdola). Tato ozdoba se dochovala u dvou náušnic (obr. 10: 2, 3), tzn. nejspíše párových. U dalšího exempláře je místo této ozdoby vidět jen koncové

naznačení případných rozdílů mezi nimi. Je pravděpodobné, že kroužky byly zhotoveny z drátku, stejně jako u náušnic z Přerova-Předmostí (jiný způsob provedení výzdoby připadá v úvahu jen stěží). Bez významu možná nebude ani relativní blízkost obou lokalit, vzdálených od sebe vzdušnou čarou asi 25 km. – Ani v okolních zemích se mi nepodařilo najít k výzdobě náušnic z pohřebiště Přerov-Předmostí – Nivky zcela přesnou obdobu. Nejvíce se jí blíží dekor neúplné náušnice typu Świątki z pokladu zlomkového stříbra Radzików II v Polsku, u níž jsou na obou dochovaných bubíncích dvě řady dvojic kroužků, kdy menší kroužek je opět vložený do většího, ovšem podle kresby byly oba kroužky zhotoveny ze stejného – nejspíše hladkého – drátku (obr. 31: 5; Seger 1928, Abb. 45; Butent-Stefaniak et al. 2013, Taf. XXX: 61/506). Velmi podobnou výzdobu mají také fragmenty náušnic v pokladu Schwaan I v severovýchodním Německu (Faust 1973, 140, Abb. 16/15: 54, 95, 101, 102).

očko závlačky (obr. 10: 1). Všechny náušnice jsou zhruba stejně vysoké, asi 4 cm.

Čistě na základě granulované výzdoby bubínků by se náušnice z Levic daly řadit ke tvaru 9-3, který tvoří součást varianty D. Výše jsme viděli, že zlatá náušnice z porušeného hrobu ?/AZ ve Starém Městě – Na valách (obr. 7: 7), která na Moravě zatím jako jediná tento tvar reprezentuje, má výzdobu sice akcentující kosočtverce na úkor trojúhelníků umístěných nad sebou (aniž by došlo k jejich vzájemnému spojení do motivu přesýpacích hodin), podstata motivu však zůstává stejná. Dalším společným prvkem je větší dolní bubínek, přítomný taktéž u všech levických kusů. Na druhé straně obě zmíněná konstrukční specifika exemplářů z Levic, tedy způsob upevnění centrálních bubínků a ozdoba pod dolním bubínkem, ospravedlňují vyčlenění samostatné varianty. Níže uvidíme, že oba tyto konstrukční prvky jsou typické hlavně pro náušnice typu Świątki, datované do 2. poloviny 10. století a do 11. století (kap. 3.1).

2.1.8 Varianta H

Podkladem pro vyčlenění varianty H se stala čtveřice stejných stříbrných náušnic z hr. 1460 na lokalitě Ducové – Kostolec (tab. 1, č. 65) na západním Slovensku (obr. 11). Na obou koncích dolního oblouku je navlečen menší kulovitý bubínek bez výzdoby, třetí takový je umístěn nad středem dolního oblouku. Pod dolním obloukem se nachází vyšší hrozníček, přičemž na každé jeho granuli je připájena ještě další, jen o málo menší granule podložená drobným drátem kroužkem. Dole je hrozníček ukončen kulovitým, resp. dvojkónickým bubínkem, který je větší než tři zbývající. Dolní oblouk je lemován čtyřmi perlovanými dráty; stejný, třikrát prohnutý drát, podložený ještě zploštělým drátem, tvoří lunici uvnitř dolního oblouku.²⁰

Díky použití tří různých konstrukčních prvků – bubínků, hrozníčku a lunice – jsou náušnice z Ducového názorným příkladem, jak subjektivní může být typologické zařazení některých exemplářů. Jiní badatelé stejně oprávněně řadí tento pár k lunicovým náušnicím (Hanuliak 2004, 169, tab. XXXIV: 8, 9; srov. Dostál 1966, obr. 10: 18–21, 27–33). V této souvislosti je pro nás ale klíčová přítomnost čtyř bubínků; navíc hrozníčky (nicméně podstatně kratší) jsou použity i u výše diskutovaných tvarů 9-5 (obr. 5: 2, 4) a 9-9 (obr. 7: 4–6).

²⁰ Ze čtyř nalezených kusů jsou v dostupných publikacích vyobrazeny vždy jen dva, zjevně částečně rekonstruované. Jejich výška činí 4,8–4,9 cm.

2.1.9 Varianta I

V rámci varianty I jsou shromážděny bronzové, více či méně zjednodušeně provedené náušnice se čtyřmi bubínky. Považují za pravděpodobné, že jejich výrobci chtěli většinou napodobit honosnější kusy variant A až E. Tato imitace měla vždy poněkud odlišný rozsah, takže exempláře z jednotlivých hrobů se od sebe v detailech odlišují. Tvarová neustálenost a také nízký počet nálezů ukazují, že rozhodně nešlo o běžné nebo dokonce masově vyráběné ozdoby.²¹

Začněme kvalitněji provedenými kusy, které ještě celkem věrně odrážejí svou předlohu. V trati Tříkrálka nedaleko hradiště Praha-Bohnice byl již v roce 1899 prozkoumán kostrový hrob, který obsahoval nejméně jednu bronzovou náušnici (tab. 1, č. 1). V inventární knize Národního muzea v Praze jsou nakresleny čtyři kulovité bubínky, z nichž se dodnes dochovaly jen tři, spolu se zlomky dolního oblouku. N. Profantová (2002), která se nálezem podrobně zabývala, rekonstruovala náušnici jako se čtyřmi bubínky (obr. 12: 1), ale naprostou jistotu o jejím původním vzhledu (popř. zda náušnice nebyly třeba dvě) asi nebudeme mít nikdy.²² Bubínky jsou řídké posety drobnými kroužky z hladkého drátku, v každém měla být původně (podle názoru N. Profantové) vsazena granule. Dolní oblouk je zhotoven z tordovaného drátu, čímž chtěl výrobce snad napodobit dolní oblouk honosnějších kusů, lemovaný tordovanými nebo kordovanými drátky (srov. obr. 4: 4, 5). Výzdoba na bubíncích je zase bezprostředním ohlasem granulované výzdoby na náušnicích varianty C (obr. 4: 5–8), aniž by výzdoba náušnice z Tříkrálky – i přes opadání většiny granulí – byla původně stejně hustá jako u stříbrných moravských kusů.

Ostatní, ještě jednodušeji zhotovené bronzové náušnice se čtyřmi bubínky pocházejí z Moravy. Zajímavé jsou zvláště soupravy ze dvou hrobů z Brněnska, které mají několik společných znaků. Během druhé světové války bylo při stavbě železničního nádraží v Brně-Maloměřicích zničeno raně středověké pohřebiště, z něhož se podařilo prozkoumat jen několik málo hrobů či vyzvednout jejich výbavu. V jednom (neočíslovaném) hrobě bylo celkem pět bronzových

náušnic (tab. 1, č. 5), u nichž na první pohled zaujmou dva konstrukční znaky: dolní oblouk je hustě ovinutý tenkým hladkým drátkem a nejspodnější bubínek je podstatně větší než ostatní (obr. 12: 4). Nejméně u tří náušnic jsou oba centrální bubínky navlečeny na svislou závlačku, která je nahoře i dole ukončena očkem, jak jsme to viděli u stříbrných exemplářů z Levic (zvl. obr. 10: 1, 2). Na základě přehledu tvarů náušnic z okruhu podunajského šperku u B. Dostála (1966, obr. 7) můžeme náušnice z Brna-Maloměřic označit jako tvar 7-29.²³

Shodou okolností ve stejné době, v roce 1940, bylo na středohradištním pohřebišti v Blučině (jižně od Brna) porušeno několik hrobů, jejichž výbavu se podařilo zachránit (snad bez pomíchání hrobových celků, srov. Poulik 1948, 139). Součástí hr. 5 byly čtyři fragmentárně dochované bronzové náušnice s výrazně protáhlými bubínky, z nichž ten spodní má takřka dvakrát větší výšku i průměr než ostatní (tab. 1, č. 4). Jakkoliv to v publikovaném – ostatně velmi stručném – popisu artefaktů není uvedeno, podle fotografií se zdá, že u dvou kusů (obr. 12: 5, 6) jsou oba centrální bubínky navlečeny na závlačce ukončené očkem. U zbylých dvou exemplářů závlačka zřejmě vyčnívala z bubínku jen nepatrně a byla zde fixována spíše kapkou nataveného kovu (obr. 12: 7, 8). Tyto náušnice lze označit jako tvar 7-31.

Náušnice z Brna-Maloměřic a Blučiny mají víceméně stejnou konstrukci, liší se pouze přítomností, resp. absencí hustě namotaného drátku na dolním oblouku. Pozoruhodná je jak geografická blízkost obou lokalit, vzdálených vzdušnou čarou jen 20 km, tak i skutečnost, že během následujících takřka osmi desetiletí nebyly z Moravy publikovány žádné další analogické kusy.²⁴ Jde o významné indicie, že tyto

23 U jednoho kusu, který postrádá horní centrální bubínek (Poulik 1948, tab. XL: 6), nelze bez posouzení z autopsie říci, jestli zde tento bubínek nikdy nebyl nebo – což je zřejmě pravděpodobnější – jen dodatečně odpadl. Jinými slovy, nepovažuji zatím za prokázané, že tvar 7-30 se třemi nezdobenými bubínky reálně existoval, přestože B. Dostál (1966, obr. 7: 30) naznačuje opak.

24 Jediný další exemplář, který by se snad dal v této souvislosti uvést, je neúplná bronzová náušnice, nalezená v hr. 3 v Mikulčicích-Těšicích, trať Pastvisko nad dědinou. Dochoval se kroužek náušnice s kulovitým bubínkem na konci dolního oblouku. Samotný dolní oblouk je hustě obtočen tenkým drátkem, a to ve dvou úsecích s mezerou mezi nimi, přičemž v mezeře musela být umístěna závlačka nebo očko pro upevnění centrálního závěsku. V publikaci je náušnice popsána jako „se třemi poškozenými bubínky“ (Novotný 1956, 520, obr. 216: 1), ale v úvahu připadá i rekonstrukce se čtyřmi bubínky.

21 Na rozdíl od více typů náušnic z okruhu podunajského šperku, od nichž známe stovky kusů ve víceméně standardizovaném provedení. Příkladem mohou být náušnice s válcovitým, příčně rýhovaným plechovým závěskem (typ 7-19; Ungerman 2007, 85–86, obr. 36; 2018b, 115, Abb. 5).

22 Srdečně děkuji K. Tomkové z Archeologického ústavu AV ČR v Praze a J. Koštovi z Národního muzea v Praze za dodatečné informace a nepublikované fotografie.

náušnice jsou cizí provenience. Stejným směrem ukazuje výzdoba hustě namotaným drátkem, což je prvek, který je i u jiných typů náušnic z okruhu podunajského šperku na Moravě neznámý. Objevuje se jen u nitranského šperku (obr. 25), který se vyskytuje hlavně na jihozápadním Slovensku a sporadicky pronikl také na střední Moravu.²⁵ O nitranském šperku více v kap. 2.4.5.

Krátký výčet bronzových náušnic tvaru 7-31 z území Velké Moravy můžeme zakončit nálezy ze tří dalších lokalit. Na pohřebišti u kostelního komplexu v Uherském Hradišti – Sadech byl v hr. 80/61 jeden kus s kulovitými bubínky (tab. 1, č. 59; obr. 12: 2), na venkovském pohřebišti v Prušánkách 2, hr. 459, pak pár s bubínky poněkud protáhlými, soudkovitého až dvojkónického tvaru (č. 23; obr. 12: 3). Stejný tvar bubínků vykazují také dvě fragmentárně dochované náušnice z pohřebiště ve Strážnici – Golgatě, prokopaného již v 19. století a s neevidovanými hrobovými celky (č. 57). Dolní oblouk všech uvedených náušnic je nezdobený; jiné specifické znaky u těchto jednoduchých ozdob chybějí. Soudě podle dostupných údajů se výška exemplářů varianty I pohybuje v relativně širokém rozmezí 2,6–4,0 (popř. 4,5) cm.

2.2 Lité imitace

Vedle právě popsáných jednoduchých náušnic se čtyřmi bubínky, vyrobených z bronzového drátu a plechu, jsou známy i lité napodobeniny. Tuto skupinu lidového šperku zde mohou pojednat jen zběžně – důvodem je mj. neuspokojivý stav výzkumu (také viz níže) a vysoká fragmentárnost nálezů. Navíc už nejde o bubínkové náušnice v obvyklém slova smyslu: jejich kulovité útvary jsou plné, takže pro ně nelze použít termín „bubínky“ (ten by z důvodu terminologické jednoznačnosti měl zůstat vyhrazen jen pro plechové), označují je tedy jako „kuličky“. Proto jsem rezignoval i na podrobnější soupis nálezů a jejich zařazení do souhrnné tabulky (tab. 1).

Také u litých náušnic se čtyřmi kuličkami sledujeme různý stupeň imitace, tzn. jak věrně výrobce reprodukoval vzhled použité předlohy, popř. jak silně zjednodušil výsledný tvar. Jako příklad velmi věrně napodobeniny můžeme zmínit neúplnou bronzovou náušnici z hr. HD 2 v Bíně na jižním Slovensku (obr. 13: 1). Její zesílený dolní oblouk je zdoben

příčnými rýhami, které napodobují obvyklé lemování dolního oblouku čtyřmi perlovanými drátky. Dochovaly se také všechny čtyři kuličky, z nichž ta spodní je zřetelně větší než ostatní. Obě centrální kuličky jsou s dolním obloukem spojeny věrnou imitací granulovaného oboustranného hrozníčku. Horní oblouk se nedochoval. Podle připojeného grafického měřítka činila výška zachované části cca 3 cm, takže – pokud předpokládáme stejnou velikost horního a dolního oblouku – výška úplné náušnice mohla být cca 4,5–5 cm. Š. Holčík (1991, 87) k chronologickému zařazení náušnice poznamenal, že „je možné ji datovat do poloviny 9. století“, ovšem bez bližšího zdůvodnění. Můžeme se pouze domýšlet, že na dataci do velkomoravského období usuzoval na základě podobnosti s honosnými náušnicemi z velkomoravských center (zvláště tvaru 9-9, viz kap. 2.1.4). Celkově jsou však takové precizní lité imitace velkomoravskému šperkařství naprosto cizí;²⁶ na druhé straně, z Karpaté kotliny a Balkánu jsou známy stovky analogických kusů, datovaných hlavně do 10. a 11. století (kap. 3.2 a 3.4.10).²⁷ Proto se kloním spíše k výkladu, že hr. HD 2 v Bíně je mladší než velkomoravský.

Na Moravě se zatím vyskytly jen velmi jednoduše provedené lité náušnice. Nejvíce kusů je mi známo z pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách. Základem jejich konstrukce je kroužek z bronzového nebo železného drátu, na který jsou nataveny kuličky z kovu bělavé či šedé barvy (patrně slitiny na bázi olova, exaktní určení materiálu zatím není k dispozici). Náušnice mají na obou koncích dolního oblouku vždy jednu kuličku; oboustranný závěsek je tvořen třemi kuličkami nad sebou, kdy dolní oblouk náušnice prochází prostřední kuličkou (obr. 13: 2–6). Jelikož kuliček je celkem pět, čistě formálně vzato by se dala zpochybnit souvislost těchto náušnic s předlohami v podobě náušnic se čtyřmi dutými bubínky. Tvar závěsku sestaveného ze tří kuliček nad sebou je čistě účelový, bez zesílení v podobě středové kuličky by závěsek z měkkého kovu na dolním oblouku náušnice podstatně hůře držel. I tak se náušnice s (olověnými?) kuličkami v Dolních Věstonicích – Na pískách

²⁵ Např. Prostějov – Okružní ul., hr. 30/2005 (Fojtík – Šmíd 2008, 43, tab. 27: 2, 3); Olomouc-Slavonín, hr. 136 (Kouřil 2009, 175, Abb. 1: 3).

²⁶ Těch několik málo litých náušnic ze středohradištních pohřebišť, které kvalitou svého provedení snesou srovnání s exemplářem z Bíně (především Blučina, hr. IX; Poulik 1948, 146–147, tab. L: 7; Přerov-Předmostí – Nivky, hr. 14; Staňa 1970, zvl. 168, tab. XXII: 1), jsou v našem prostředí natolik ojedinělé, že jde s vysokou pravděpodobností o importy.

²⁷ Pro určení dolní hranice výskytu těchto náušnic v Karpaté kotlině by nemuselo být bez významu datování hr. 202/01 v Zalavár – Vársziget (Szóke 2014, 94, fig. 71).

dochovaly ve značně fragmentárním stavu, což je dáno mj. zhotovením kroužku z železa, na lokalitě silně náchylného ke korozi. Proto se také v úplnosti dochoval jediný kus, který má kroužek z drátu bronzového (obr. 13: 3). Fragmentárnost pochopitelně ztěžuje určení původního vzhledu některých exemplářů. K diskutované skupině patří na pohřebišti prokazatelně 11 náušnic z 11 hrobů.²⁸ S určitou pravděpodobností k němu lze přiřadit ještě osm exemplářů z dalších sedmi hrobů, u nichž se zachoval jen centrální závěsek tvořený třemi²⁹ nebo jen dvěma kuličkami.³⁰ Používaly se zde během velkomoravského období a patrně přežily i do následujícího období povelkomoravského (Ungerma 2007, 106–107).

Analogické náušnice pocházejí z rozsáhlého pohřebiště v předpolí Hradiště sv. Hypolita ve Znojme, a to nejméně ze tří hrobů.³¹ V publikacích věnovaných dříve provedeným výzkumům středohradištních pohřebišť nejsou až na výjimky náušnice s olověnými kuličkami zmiňovány (srov. Dostál 1966, 132, tab. XVIII: 6, 7), což zřejmě souvisí s jejich špatnou zachovalostí a nenápadným vzhledem vyzvednutých zlomků, z nichž lze obtížně rekonstruovat původní tvar těchto ozdob.

2.3 Vyhodnocení

2.3.1 Tvary a varianty

Ve výkladu o jednotlivých variantách již byly zmíněny počty lokalit a hrobů, v nichž se náušnice patříčí k příslušnému tvaru, resp. variantě vyskytly. Teď se nabízí možnost srovnat zjištěné údaje navzájem. Nejprve zohledníme tvary 9-1 až 9-11, 7-29 a 7-31, definované na základě přehledových tabulek u B. Dostála (1966, obr. 7, 9).³² Graf 1 ukazuje, v kolika hrobech z celého zpracovaného území (tzn. Česká a Slovenská republika plus Dolní Rakousko) se jednotlivé tvary náušnic vyskytly.³³ Nejpočetněji jsou zastoupeny tvary

9-5 a 9-6 (v deseti, resp. jedenácti hrobech), naopak tvary 9-2, 9-3 a 7-29 jsou zatím známy vždy jen z jednoho hrobu, v rámci Moravy jde tedy o unikátní páry či soupravy. Zastoupení zbývajících tvarů kolísá v rozmezí čtyř až sedmi hrobů. Nakonec lze vyčlenit kategorii „další tvary“, které v době psaní práce B. Dostála (1966) ještě nebyly známy (v pěti hrobech),³⁴ a špatně dochované nebo v literatuře jen zběžně popsané kusy, které nelze jednoznačně přiřadit k definovaným tvarům (v šesti hrobech).³⁵

Pokud při další analýze sloučíme tvary 9-1 až 9-11 do variant A až E a vyhodnotíme jejich četnost spolu s nově definovanými variantami F až I, dostaneme následující obraz (graf 2). V nejvyšších počtech hrobů byly zaznamenány varianty B, C a D, z nichž ta poslední vznikla sloučením celkem čtyř tvarů (kap. 2.1.4). K variabilitě varianty D přispívá také fakt, že u dvou náušnic (Mikulčice – 3. kostel, hr. 505, obr. 7: 6; Staré Město – Na valách, hr. ?/AZ, obr. 7: 7) je nejspodnější bubínek větší než ostatní. Tento znak (v grafu 2 je zvýrazněn černě) je pak přítomen i u variant B a E až I. Celkově se exempláře variant A, E až I objevují ve zřetelně nižším počtu hrobů. Pozoruhodné je to zvláště u varianty I, u níž bychom vzhledem k jednoduchému tvaru a použití relativně levných barevných kovů očekávali, že půjde o masově vyráběný šperk, ale není tomu tak.

2.3.2 Velikost

Následuje srovnání velikosti exemplářů přiřazených k jednotlivým variantám. Jediným rozměrem, který má smysl v této souvislosti sledovat (a následně porovnat s exempláři z jiných částí Evropy; viz kap. 3.5), je celková výška. Většina analyzovaných náušnic z území bývalého Československa a Dolního Rakouska se zachovala v úplnosti, u některých

zámožností pohřbeného jedince, resp. pozůstalých, dále s místními pohřebními nebo módními zvyklostmi apod.

28 Hr. 146/46, 109/54, 212/54, 388/55, 415/55, 433/55, 513/55, 535/55, 551/55, 602/56 a 709/56.

29 Hr. 502/49, 156/54, 317/55 a 613/56.

30 Hr. 217/54, 304/55 a dva kusy z hr. 411/49.

31 Hr. 486, 518 a 575 (nepublikováno). Vedoucímu výzkumu B. Klímovi z Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně děkuji za možnost prohlédnout si nálezy z lokality.

32 Blíže o tom viz kap. 2.1.

33 Pokládám za reprezentativnější sledovat počty hrobů a nikoliv počty exemplářů, neboť výsledný obraz by byl zkreslen hroby s vyšším počtem kusů náušnic daného typu. Existence takových bohatých hrobů souvisí v prvé řadě se

34 Praha-Bohnice – Tříkrálka, hr. 1/1899 (tab. 1, č. 1); Přerov-Předmostí – Nivky, hr. 31 a 32 (č. 28, 29); Ducové – Kostolec, hr. 1460 (č. 65); Levice – Mudroňova ul. (č. 66).

35 Staré Město – Na valách, hr. 178/50, 2/51 a 95/51 (č. 50–52). Exempláře nejasného vzhledu ponechávám v dalším zpracování stranou: Staré Město – Na valách, hr. 14/50 (č. 47); Bíňa, hr. PVIII 3/95 (č. 64). Do této kategorie jsem zařadil také fragmentárně dochovaný pár ze Starého Města – Špitálek, hr. 2 (č. 56). Ke vzhledu bubínků je uvedeno jen tolik, že bubínek na přechodu mezi dolním a horním obloukem byl vyroben „z 10 malých kroužků v granulaci“. Bez prohlídky náušnic z autopsie (toho se mi bohužel nepodařilo dosáhnout) nelze říci, jakou konstrukci či výzdobu bubínků měl J. Poulík (1955, 318) v tomto případě na mysli.

neúplných kusů lze původní výšku se značnou spolehlivostí rekonstruovat (tab. 1). V zásadě lze říci, že náušnice jsou relativně malé a jejich velikost kolísá spíše nevýznamně: výška drtivé většiny kusů se vejde do intervalu 2,5–4,2 cm. Velikostí jsou si nejspodobnější varianty A, B a D (medián výšky činí u všech cca 3,3 cm), přičemž k variantě D patří největší exempláře (graf 3). Náušnice varianty C mají – navzdory své početnosti – takřka „standardizovanou“ velikost, jejich výška spadá do extrémně úzkého intervalu a je zřetelně menší (medián 2,8 cm). Exempláře variant E až I jsou příliš málo početné na samostatnou analýzu, proto byly pro vyhodnocení výšky sloučeny dohromady (v grafu 3 jako „ostatní varianty“); tyto náušnice vykazují spíše nadprůměrnou velikost. Z celého souboru mají exempláře z pouhých čtyř hrobů prokazatelně větší výšku než 4,5 cm. Ve třech případech patří k variantě D, konkrétně ke tvaru 9-9. U těchto náušnic se výška zvětšuje mj. díky granulovaným mezičládkům a pyramidce granulí pod dolním bubínkem (Thunau – Obere Holzwielse, hr. 80; obr. 7: 5), popř. k tomu přispěla také podstatně větší velikost bubínků (Staré Město – Na valách, hr. 151/50; obr. 7: 4; Přerov-Předmostí – Chromečková zahrada; obr. 6: 2). Náušnice z lokality Ducové – Kostolec (varianta H) jsou opatřeny extrémně dlouhým hrozníčkem (obr. 11). Vzhledem k jejich povelkomoravskému stáří (kap. 2. 4.4) se chronologicky odlišují od zbytku analyzovaného souboru.

Jak lze uvedená zjištění interpretovat? Podle mého názoru jsou náušnice, které patří k nejčastěji se vyskytujícím variantám B, C a D, z valné většiny místními výrobky, pro něž je typické používání bubínků jednotné velikosti. To je dáno tím, že polokoule všech bubínků jedné náušnice byly zhotoveny ve stejné jamkovici.³⁶ Pro místní výrobu svědčí také malé rozdíly ve výšce náušnic a tím spíše jednotné rozměry kusů varianty C. Pokud by v analyzovaném souboru byly významněji zastoupeny přímé importy, zřejmě by se to projevilo výraznějšími rozdíly ve velikosti náušnic. Na druhé straně konstrukční znaky, které jsou zastoupeny jen marginálně, tzn. u malého počtu kusů, jsou se zvýšenou pravděpodobností importy nebo jejich místní napodobeniny. Nejspíše to platí pro náušnice, u nichž je dolní bubínek větší než ostatní (hlavně u exemplářů patřících k variantám E, F a I) – tento prvek odráží výrobní tradici, která byla velkomoravským šperkařům víceméně cizí. Proto bude v dalším výkladu užitečné sledovat výskyt

tohoto konstrukčního prvku i v dalších evropských zemích (kap. 3). Vzácný výskyt určitého prvku ovšem může mít i chronologické příčiny, proto je nezbytné analyzovat datování jednotlivých variant, popř. chronologickou citlivost vybraných konstrukčních prvků (kap. 2.4).

2.3.3 Materiály vs. výzdobné prvky

Poměrně překvapivé je vyhodnocení použitých materiálů (graf 4). Z minimálního počtu 65 hrobů z celé zpracované oblasti (tab. 1) se zlaté náušnice se čtyřmi bubínky vyskytly v pouhých čtyřech hrobech, z nichž tři se nacházely na pohřebišti ve Starém Městě – Na valách.³⁷ Z šesti hrobů pocházejí exempláře z pozlaceného stříbra nebo bronz.³⁸ Mezi materiály drtivě převažuje stříbro, z něhož je zhotoveno celkem 111 kusů, pocházejících nejméně ze 48 hrobů.³⁹ Z barevných kovů byla vyrobena dvacítko kusů v osmi hrobech.⁴⁰

Nízký počet zlatých kusů příliš neodpovídá běžně rozšířené představě, podle níž se zlato při výrobě velkomoravského šperku uplatňovalo zásadní měrou. Troufám si tvrdit, že na vytvoření uvedeného dojmu se hodně podílely výstavy věnované Velké Moravě, jejichž tvůrci se z pochopitelných důvodů vždy snažili představit veřejnosti hlavně ty nejatraktivnější kusy, mezi nimiž dominují zlaté. Zcela klíčovým faktorem je také výborná zachovalost zlatých šperků, zatímco stříbro je v nezanedbatelné míře postihováno korozi (srov. Kolářová et al. 2014, 290), z čehož vyplývá fragmentárnost a méně atraktivní vzhled některých exemplářů zhotovených z tohoto materiálu. Při podrobnějším pohledu zřetelně vynikne, že zlaté šperky se vyskytují jen v omezeném počtu hrobů, a to ještě jen na nejvýznamnějších pohřebištech, jako například u mikulčické baziliky nebo

³⁷ Mikulčice – 3. kostel, hr. 505 (tab. 1, č. 13); Staré Město – Na valách, hr. ?/ AZ (č. 36), hr. 22/48 (č. 39) a hr. 76/48 (č. 41). Celkem jde o 6 kusů.

³⁸ Staré Město – Na valách, hr. 33/48 (tab. 1, č. 40), hr. 151/50 (č. 48); Vysočany, moh. XXX (č. 60); Thunau – Obere Holzwielse, hr. 80 (č. 73, 74); u páru ze Skalice, moh. 13, hr. 10 (č. 70), je uvedeno jen tolik, že náušnice jsou pozlacené. Jako další hypotetický hrob lze označit nález Přerov-Předmostí – Chromečková zahrada, č. 79 486 (tab. 1, č. 26). Celkem 10 kusů.

³⁹ Exempláře z lokality Přerov-Předmostí – Chromečková zahrada (tab. 1, č. 24, 25 a 27) byly v tomto případě počítány jen jako jeden hrob.

⁴⁰ Kromě hrobů s náušnicemi varianty I (kap. 2.1.9) jde o Skalica, moh. 3, hr. 2 (tab. 1, č. 69) a St. Pölsen-Pottenbrunn, hr. 207 (č. 71).

³⁶ K výrobě plechových polokoulí viz např. Čáp et al. 2011, 46–47, 66–67.

ve Starém Městě – Na valách. Masa honosného velkomoravského šperku byla vyráběna z podstatně levnějšího stříbra (Staňa 2001), v tomto ohledu nejsou náušnice se čtyřmi bubínky žádnou výjimkou.

Zajímavé je také sledovat závislost mezi použitými materiály a výzdobnými prvky, popř. kvalitou jejich provedení. Zaměřil jsem se na různé druhy výzdoby dolního oblouku (graf 5), z nichž některé se vyskytují u více variant náušnic se čtyřmi bubínky. Pro přehlednost byla sledována četnost jednotlivých druhů výzdoby (tentokrát již počty exemplářů, u nichž se daný druh výzdoby vyskytuje), a nikoliv primárně jejich vzájemné kombinace, k nimž u náušnic reálně dochází. Zdaleka nejčastější je dolní oblouk lemovaný čtyřmi perlovanými dráty (srov. obr. 14: 4), jen zcela výjimečně dvěma (Skalica, moh. 13, hr. 10; obr. 8: 1). Podstatně nižší zastoupení má analogická výzdoba provedená čtveřicí kordovaných (srov. obr. 14: 3) nebo tordovaných drátů (srov. obr. 14: 6). Filigránové dráty byly aplikovány většinou samostatně, tzn. bez kombinace s dalšími druhy výzdoby dolního oblouku (např. obr. 4: 2–5). Naopak třetí sledovaný druh výzdoby, totiž čtyři linie granulí, nutně potřebuje souběžné filigránové dráty, o něž se granule opírají. Tyto „podpurné“ dráty jsou většinou perlované (obr. 17: 1, 2, 4), naopak kombinace s kordovanými dráty byla zaznamenána jen jednou.⁴¹ Jiné druhy granulované výzdoby (v grafu 5 jako „sonstige Granulation“) se objevují jen ojediněle. Jsou to pyramidky sestavené z granulí (obr. 6: 1, 8) nebo jednotlivé granule, zasažené vždy do drobného kroužku z hladkého drátku a oddělené od sebe mezerami (obr. 6: 6). Nepočtené zastoupení ostatních druhů výzdoby, jako tordování samotného dolního oblouku (obr. 8: 4), spirálovitě namotaný tenký drátek (obr. 12: 4), popř. dolní oblouk bez jakékoliv výzdoby (obr. 12: 2, 3, 5–8), je dáno nízkým počtem exemplářů řazených k variantám F a I, u nichž se uvedená výzdoba výhradně vyskytuje.

Vysoké zastoupení perlovaného drátu u náušnic se čtyřmi bubínky je pozoruhodné už jen z toho důvodu, že ruční výroba tohoto druhu filigránového drátu je velmi zdlouhavá a vyžaduje nemalou zručnost, zvláště pokud mají být vývalky i mezery mezi nimi pravidelné. Vývalky tohoto drátu (jehož výrobci se takto původně snažili napodobit výzdobu v podobě řady granulí) bylo totiž nutné vytvarovat jeden po druhém. Jako základ pro výrobu perlovaného drátu sloužil hladký drát kruhového průřezu (obr. 14: 1). Je možné předpokládat, že hlavním používaným nástrojem byl specializovaný nástroj v podobě čepele

opatřené dvěma ostřími a úzkým žlábkem mezi nimi (obr. 16: 2 nahoře). Když řemeslník opakovaně přejíždí takovým nástrojem po hladkém drátu v příčném směru (obr. 15), vytvarují se na něm dvě mezery se zaobleným vývalkem mezi nimi. Vývalek vznikne splynutím dvou polovin, v případě nedokonalého provedení zůstanou obě poloviny vývalku odděleny zřetelným švem (obr. 16: 2 dole). Poté výrobce přesune jedno z ostří nástroje do vedlejšího žlábků a postup opakuje – tak dlouho, dokud nevyrobí perlovaný drát požadované délky (Whitfield 1998).

U části náušnic se čtyřmi bubínky z Mikulčice a Starého Města – Na valách jsem měl k dispozici jejich digitální fotografie s vysokým rozlišením, na nichž lze sledovat výrazné rozdíly v kvalitě provedení perlovaného drátu mezi jednotlivými náušnicemi, někdy dokonce i u drátů použitých u jedné a téže náušnice (obr. 17: 1, 2). U nezanedbatelného počtu náušnic jsou perlované drátky provedeny spíše nepravidelně: vývalky a mezery mezi nimi mají kolísající šířku, resp. hloubku (obr. 17: 2 vpravo); mnoho vývalků je nedokončených, tzn. mezi polovinami vývalků je vidět zřetelný šev (obr. 17: 2 vlevo; 17: 4 vlevo; srov. obr. 16: 2, 3); mezery, a tudíž i vývalky jsou situovány našikmo a nikoliv příčně;⁴² popř. tvar vývalků není oblý, nýbrž dvojkónický, „ostře řezaný“, a se značně širokými mezerami mezi vývalky (obr. 17: 5).⁴³ Ojediněle se vyskytnou dráty nevýrazně a nepravidelně vroubkované,⁴⁴ které jsou jen chabou imitací perlovaného drátu. Všechny dosud zmíněné náušnice s nedokonalými perlovanými dráty jsou vyrobeny ze stříbra. Fotografie zlatých, popř. pozlacených exemplářů většinou ukazují pečlivěji provedené perlované dráty s pravidelnými mezerami a výraznými oválnými vývalky (obr. 17: 3, 6),⁴⁵ ale i u nich se občas objeví úseky, které nejsou zcela bezchybné (obr. 17: 4 vlevo).⁴⁶

Na rozdíl od perlovaného drátu je výroba kordovaného drátu (obr. 14: 3) velmi jednoduchá: delší drát kruhového průřezu se přehne napůl a obě poloviny

41 Břeclav – Pohansko, hr. 256 (tab. 1, č. 8).

42 Např. Mikulčice – 2. kostel, hr. 420 (tab. 1, č. 12); Mikulčice – 6. kostel, hr. 183 (č. 14); Mikulčice – Kláštersko, hr. 1314 (č. 18); Mikulčice – Kostelisko, hr. 1871 (č. 21); Staré Město – Na valách, hr. 5/48 (č. 37).

43 Např. Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 742/57 (č. 11); Staré Město – Na valách, hr. 251/49 (č. 42).

44 Např. Olomouc-Slavonín, hr. 70 (č. 22).

45 Mikulčice – 3. kostel, hr. 505 (tab. 1, č. 13); Staré Město – Na valách, hr. ?/AZ (č. 36), hr. 33/48 (č. 40; z pozlaceného bronzu), hr. 76/48 (č. 41) a hr. 151/50 (č. 48; z pozlaceného stříbra).

46 Staré Město – Na valách, hr. 22/48 (č. 39).

se kroutí dohromady, dokud drát nemá požadovanou hustotu „vývalků“ či „závitů“ (Čáp et al. 2011, 60, obr. 68, 69). Tak vznikne rychle ozdobný drát s velmi pravidelnými „vývalky“ a šikmými mezerami mezi nimi. Navzdory jeho snadnému zhotovení se kordovaný drát u velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky objevuje překvapivě zřídka. Prokazatelně je doložen u páru náušnic z hr. 313 v Břeclavi – Pohansku (tab. 1, č. 9) a s největší pravděpodobností byl použit i u kusů z tamních hrobů 127 a 256 (v publikacích o šperku z lokality je tento druh drátu označován jako „tordovaný“; tab. 1, č. 6, 8, 9).⁴⁷ Naopak v početném souboru exemplářů ze Starého Města – Na valách se mi použití kordovaného drátu zatím nepodařilo zjistit. Z deseti hrobů s náušnicemi se čtyřmi bubínky v Mikulčicích má pouze jediná náušnice – z hr. 1298 v poloze Klášteřisko (obr. 4: 5) – dolní oblouk lemovaný kordovanými dráty, a to hned osmi, zatímco u kusů z jiných lokalit jsou kordované dráty pravidelně čtyři. Dále zbývá uvést už jen hr. 186 v Rajhradě (tab. 1, č. 30) – tím je výčet velkomoravských exemplářů zdobených kordovanými dráty u konce, neboť čtveřice náušnic z Levic (obr. 10) se již konstrukčně i chronologicky z okruhu výrobků velkomoravského řemesla vymyká (viz kap. 2.4.3). Všechny zmíněné náušnice jsou stříbrné, jen pár z dolnorakouského Pottenbrunn (tab. 1, č. 71) je zhotoven z barevného kovu.

Pokud se vrátíme ke grafu 5, je možné závislost výzdobných technik na materiálu shrnout následovně. Pětina náušnic zdobených perlovaným drátem je zlatých nebo pozlacených. Pro tyto kusy je typické pečlivější provedení perlovaného drátu, zatímco u nemalého počtu stříbrných náušnic je perlovaný drát proveden jen zběžně. U čtyř zlatých nebo pozlacených kusů se perlované dráty kombinují s liniemi granulí; žádná další výzdoba u náušnic této materiálové skupiny doložena není. Drtivá většina exemplářů zdobených perlovaným drátem a liniemi granulí je stříbrných, což je dáno již celkovou převahou stříbra u náušnic se čtyřmi bubínky. Kordované dráty a ostatní, spíše marginálně zastoupené druhy výzdoby dolního oblouku, popř. absence výzdoby, byly zaznamenány

⁴⁷ „Pravé“ tordované dráty čtyřúhelníkového průřezu (srov. obr. 14: 6) jsou z celého analyzovaného souboru – pokud lze soudit na základě dostupných údajů – použity jen při výzdobě dolního oblouku náušnic z hr. 14 v Zákolaněch (obr. 4: 4). Obecně jsou filigránové drátky u velkomoravských náušnic tak tenké, že tordované a kordované drátky lze od sebe spolehlivě odlišit jen pod mikroskopem nebo na základě detailních fotografií s vysokým rozlišením.

výhradně u náušnic zhotovených ze stříbra a barevných kovů.

Interpretace zjištěných skutečností představuje nelehký úkol, neboť máme k dispozici jen omezený počet pozorování. Specializovaný výzkum s využitím moderních analytických a zobrazovacích metod v budoucnu přinese množství exaktních dat a zjištění, která poskytnou pevnější půdu pro interpretaci, ale bezpochyby se přitom vynoří i nové otázky. Následující text proto chápou především jako zběžný nástin několika problémů, nad nimiž bychom se mohli v dalším bádání zamýšlet. Hlavní otázka zní: jak si vysvětlit výraznou převahu výzdoby dolního oblouku perlovaným drátem nad kordovaným, přestože výroba perlovaného drátu byla podstatně pracnější? O tom, jak se v raném středověku určovala cena šperků, bohužel nevíme nic určitějšího. H. Steuer (2010, 215) vyslovil spíše obecný předpoklad, že cena šperku se odvíjela v první řadě od použitého kovu, kdy např. zlato bylo – podobně jako dnes – podstatně dražší než stříbro. Nevíme ale, jak se určovala hodnota šperkařovy práce. Můžeme se domýšlet, že jeho odměnu představovala (zvykově stanovená?) část drahého kovu, kterou objednavatel šperku řemeslníkovi k jeho zhotovení dodal, snad v závislosti na tom, o jaký kov šlo⁴⁸ (srov. Ungerma 2020c, 278–280). Hodnota lidské práce byla v raném středověku relativně nízká (Naumann 1987, 387) a i cena práce zlatníka nejspíše tvořila jen malou část z celkové ceny šperku (tedy alespoň těch z drahých kovů; srov. Thomas – Saussus 2020, 355). Každopádně u velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky nevidíme nějaký přímočarý vztah mezi materiálem a pracností výzdoby – i výrobci stříbrných exemplářů zjevně dostali zapláceno za stejně nebo podobně náročnou granulovanou a filigránovou výzdobu, jakou jsou opatřeny zlaté či pozlacené kusy. Nelze popřít, že v kvalitě provedení jednotlivých kusů či párů existují evidentní rozdíly, ale asi nebude úplně snadné tyto rozdíly přesně „změřit“, aby bylo možné s nimi dále pracovat, a spolehlivě je vysvětlit.

Podle mého názoru se nelze na raně středověké šperky dívat čistě ekonomickými měřítky. Pokud výrobci velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky používali k výzdobě dolního oblouku mnohem častěji perlovaný drát než kordovaný, znamená to, že byli

⁴⁸ Zhotovení náušnice jednoho tvaru bylo stejně pracné, ať již byla ze zlata nebo ze stříbra, na druhé straně cena materiálu (a tím pádem i výše šperkařovy odměny) zdaleka stejná nebyla. Je tedy možné, že cena práce byla odstupňována podle kvality kovu – čím levnější kov, tím větší podíl činila cena práce z celkové ceny šperku.

zvyklí tyto šperky vyrábět určitým způsobem a tento postup se nesnažili nějak zásadně zjednodušit (přestože zdaleka ne každý zákazník by poznal rozdíl mezi oběma druhy drátů). Zažitý postup – a s ním bezprostředně spjatá představa zlatníků, jak má daný typ šperku „správně vypadat“ – ovšem nemusel být všude stejný. Výše jsme viděli, že výrobci exemplářů nalezených v hrobech u 1. kostela v Břeclavi – Pohansku používali k výzdobě dolního oblouku jen kordovaný drát (i když pravda tamní soubor náušnic se čtyřmi bubínky není až tak početný). Řemeslníci působící v Mikulčicích a ve Starém Městě kordovaný drát samozřejmě znali a používali,⁴⁹ ale nikoliv při výzdobě náušnic se čtyřmi bubínky. Jejich představa o tom, jaký druh drátu lze pro výzdobu těchto náušnic použít, byla zjevně odlišná.

Také při širším pohledu zřetelně vyplývá, že v různých regionech a obdobích se ve výrobě šperků prosadily vždy poněkud odlišné zvyklosti. Týkalo se to nejen složení celého spektra vyráběných typů, ale i provedení a velikosti jednotlivých typů atd. (srov. kap. 3.5) a v neposlední řadě také používaných výzdobných prvků a technik potřebných pro jejich výrobu. Pokud zůstaneme u perlovaného a kordovaného drátu, můžeme konstatovat, že stejné paralelní používání obou druhů drátů jako na Velké Moravě najdeme v byzantském šperkařství v 9.–11. století (např. Bosselmann-Ruickbie 2011, 241, 243, 248–254 aj.). Naproti tomu islámské šperkařství fatimidovského období (cca 11.–12. století) na Předním Východě, ač bylo po všech stránkách velmi vyspělé, perlovaný drát prakticky neznalo a z filigránových drátů spoléhalo takřka výlučně na drát kordovaný (Spink – Ogden 2013, 68–69, 124–162). Stejnou drtivou převahu kordovaného a tordovaného drátu je možné konstatovat v případě šperků z pokladů zlomkového stříbra v severní polovině Evropy, datovaných do 10.–11. století (Kóčka-Krenz 1993, 31). Osobně je mi známo jen několik málo šperků z tohoto okruhu, který jsou prokazatelně zdobeny perlovaným drátem⁵⁰ (srov. kap. 3.1). Je tedy zjevné, že používání jednotlivých druhů filigránového drátu nezáviselo jen a pouze na výběru jednotlivých šperkařů, ale bylo podmíněno konvencemi, které ve šperkařství daného regionu a období dominovaly. Těmto otázkám byla v dosavadním bádání věnována jen minimální pozornost, což je dáno

tím, že raně středověký šperk bývá jen zřídka analyzován a srovnáván v širších geografických a časových souvislostech. Přitom potenciál takového výzkumu je značný – sledování úzce definovaných výzdobných technik v evropském měřítku by mohlo přinést mnoho nových informací o tom, jak vznikaly a šířily se jednotlivé výrobní tradice, jak se navzájem ovlivňovaly atd.

2.4 Chronologie

2.4.1 Varianty A až E

Při řešení otázky původu náušnic se čtyřmi bubínky má zásadní význam zjištění, odkdy se na zpracovaném území jednotlivé varianty vyskytovaly. Takto postupoval již V. Hrubý (1955, 238–239), který se snažil všechny své čtyři varianty datovat samostatně. Kladl je do 3. třetiny 9. století, resp. 1. poloviny 10. století, ale vycházel při tom z dnes již překonaných premis. Bohužel ani dnes nemáme k dispozici do detailů propracovanou a všeobecně přijímanou chronologii honosného šperku střední doby hradištní (poslední shrnutí bádání viz Ungerman 2017, 20–23). Mj. postrádáme jistotu, zda, popř. jaké typy honosného šperku přežily pád Velké Moravy a používaly se i v povelkomoravském období (srov. Macháček et al. 2016; 2018, zvl. 341).

Obecnějším archeologickým problémem zůstává, že datování počátku většiny typů předmětů je zatíženo větší či menší nejistotou. Když nový typ vznikl (ať již k tomu došlo jakkoliv, srov. Ungerman 2018a, 23–24), trvalo nějakou dobu, než se rozšířil v živé kultuře a než se ve větším množství začal dostávat do hrobů, depotů, sídlištních vrstev atd. Slovní spojení „ve větším množství“ je zde důležité, neboť potřebujeme dostatečně reprezentativní výběr nálezových celků, aby zjištěné závěry měly nějakou relevanci. Už to je v případě náušnic se čtyřmi bubínky těžko dosažitelné, neboť pouhé tři varianty se vyskytly v sedmi a více hrobech (graf 2). Z této perspektivy je nutné přistupovat i k následujícím poznámkám.

Chronologický rozbor začneme pohledem na tab. 2, v níž jsou soustředěny vybrané hrobové celky, které kromě náušnic se čtyřmi bubínky obsahovaly ještě další druhy šperku.⁵¹ Hroby jsou řazeny

⁴⁹ Viz např. prsteny s polokulovitým butonem z obou hradišť (Ungerman 2017, 33–37, 40, 43, 46–47).

⁵⁰ Např. košíčkové náušnice z řetízky v pokladu Góra Strękowa v Polsku, ostatně považované za import (Małachowska 1993–1994, 40–41, obr. 4, 5; Deptuła 2000, 401).

⁵¹ V dalším výkladu pomijím hroby, které kromě náušnic se čtyřmi bubínky postrádaly jakékoliv další nálezy, např. Břeclav – Pohansko, 1. kostel, hr. 313 (tab. 1, č. 9), Mikulčice – Klášteřisko, hr. 1298 (č. 17), aj. Některé hroby dále obsahovaly jen železný nůž, např. Rajhrad, hr. 186 (tab. 1,

podle zastoupené varianty, nicméně zvláště v případech hrobů s variantami A až D se nezdá, že by se složení výbav výrazněji lišilo. Spektrum tvarů doprovodných šperků je pro přehlednost soustředěno na obr. 18, spolu s jejich číselným označením, které opět vychází z umístění v obrazových tabulkách v publikaci B. Dostála (1966, obr. 8–14).⁵² Jsou to náušnice s jednostranným hrozníčkem, ať již s dolním obloukem nezdobeným (tvar 8-6) nebo zdobeným filigránovými drátky (tvar 8-26); dále náušnice s oboustranným hrozníčkem (tvar 8-10, 8-15, 8-21, 8-24 aj.), se sedmi bubínky (tvar 9-14), se šesti nebo sedmi košíčky (tvar 9-21, 9-26). O něco méně časté jsou sloupečkové náušnice s granulovanou výzdobou (tvar 10-1, 10-8) a náušnice s jednostranným hrozníčkem, které mají uvnitř dolního oblouku lunici vytvarovanou z filigránových drátků (tvar 10-31, 10-33). Hojně zastoupené jsou plechové gombíky s vytepávanou vegetabilní výzdobou (tvar 13; jen vzácně s motivem ptáčka), naopak jen ve dvou hrobech byl gombík zdobený zvlněnými plechovými pásky a granulací, někdy nepřesně nazývaný jako „dvouplášťový“ gombík (tvar 14-12). Tvarově výrazným a snadno odlišitelným typem skleněných korálů jsou podélně členěné korály s kovovou trubičkou uvnitř (obr. 20: 13, 14). Všechny uvedené druhy ozdob se na základě dosavadního stavu bádání dají označit jen obecně jako velkomoravské, tzn. zatím je nedokážeme přiřadit výhradně buď ke staršímu, nebo naopak k mladšímu velkomoravskému horizontu.⁵³

Pouhé čtyři hrobové celky s variantami A až D obsahují relativně staré typy ozdob (v tab. 2 jsou tyto typy zvýrazněny modře). Prvním z nich je hr. 2 u kostela ve Starém Městě – Špitálkách (tab. 2, č. 55). Součástí výbavy pohřbené ženy byl mj. pár náušnic s deseti bubínky, z nichž dva přesahují na horní oblouk (tvar 9-19) (obr. 26: 1; Poulík 1955, 316, obr. 23: 5, 6). Náušnice se zdobeným horním obloukem jsou typické pro starší velkomoravský horizont (Ungerma 2005,

713–715). Ve stejné době se začaly používat i gombíky pokryté většími granulemi zasazenými v drátěných kroužcích (tvar 14-3), které v hr. 2 ve Špitálkách byly taktéž (Poulík 1955, 316, obr. 23: 3, 4; srov. Ungerma 2017, 34, 39). Oba uvedené tvary šperku, byť s drobnými tvarovými rozdíly, jsou zastoupeny i v druhém hrobovém celku, což je hr. 505 u mikulčické baziliky (tab. 2, č. 13). Jeho součástí byla zlatá náušnice s taktéž deseti bubínky, které jsou ovšem uspořádány mírně odlišně, pokrývají celou polovinu horního oblouku a jeden bubínek je připájen i nad ním (obr. 19: 9). Pár gombíků pokrytých většími granulemi je – oproti obvyklému provedení tvaru 14-3 – zase obohacen svislými a vodorovnými dvojicemi perlovaných drátů (obr. 19: 5, 6). Zlatá náušnice s deseti bubínky má přesné analogie v hr. 209/59 v Uherském Hradišti – Sadech (Galuška 1996, 137, obr. 88: 1–17), což je jeden z nejvýznamnějších hrobových celků staršího velkomoravského horizontu na Moravě vůbec (Ungerma 2005, 713–715). Zbylé dva hrobové celky s relativně starými typy ozdob (Staré Město – Na valách, hr. 2/51; tab. 2, č. 51; Šlapanice – Brněnská pole, hr. 33; tab. 2, č. 58) obsahovaly jmenovitě 1, resp. 13 jednoduchých nebo dvojitých foukaných korálů se soudkovitými segmenty (srov. obr. 20: 15–18; Ungerma 2005, 728–729).

Relativně časně typy ozdob byly nalezeny také ve dvou hrobech s náušnicemi varianty E. V hr. 33/48 ve Starém Městě – Na valách (tab. 2, č. 40) byl válcovitý korál s mozaikovitými očky (obr. 20: 4) a kulovitý korál s kruhovými očky (obr. 20: 7), oba zhotovené millefiorovou technikou (srov. Andrae 1973). Jsou to vůdčí typy skleněných korálů, příznačné pro tzv. předkottlašský horizont ve středním Podunají (cca 2. polovina 8. století, event. počátek 9. století). Na Moravě se ukázaly jako klíčové pro vyčlenění hrobů staršího velkomoravského horizontu (Ungerma 2005, zvl. 722–726; 2006). Součástí výbavy hr. 33/48 byl také pár stříbrných pozlacených náušnic, které mají pod dolním obloukem závěsek sestavený z trojice kuželů svinutých z perlovaného drátu a většího nezdobeného bubínku pod nimi (tvar 8-40). Také tyto náušnice patří v rámci středohradištních pohřebišť k archaickým typům (Ungerma 2005, 731–732).

Ještě větší význam má pro datování počátku varianty E druhý hrobový celek, a to hrob 207 ze St. Pölten-Pottenbrunn (tab. 2, č. 71). Z tohoto dolnorakouského pohřebiště byla zatím publikována jen část, kterou v letech 1965–1966 prozkoumal H. Friesinger a záhy publikoval (Friesinger 1972). Vedlejší plocha, prozkoumaná v letech 1973 a 1974, zatím zveřejněna nebyla, je však zahrnuta do zpracování

č. 30), Staré Město – Na valách, hr. 76/48 (č. 41), hr. 268/49 (č. 45), nebo jiné, k datování nevhodné předměty: keramickou nádobu, vědro apod.; např. Staré Město – Na valách, hr. 1/57 (č. 54) – ani výskyt takových milodarů výslovně neuvádím.

⁵² V souladu s vývody v kap. 2.1 pro ně opět používám označení „tvar“, i když ve svých starších pracích jsem upřednostňoval termín „typ“.

⁵³ K datování nepřispívají ani unikátní exempláře, k nimž je i v evropském měřítku obtížné najít přesné analogie, např. prsteny s „prolamovaným“ butonem ve Starém Městě – Na valách, hr. 251/49 (Ungerma 2017, 41, 61, 64–65 s lit.).

celého pohřebiště, které ve své diplomové práci provedla I. M. Petschko (2013). Hr. 207 obsahoval – kromě páru náušnic se čtyřmi bubínky varianty E – ještě plechový prsten s rombickým štítkem a vybiženou výzdobou a náhrdelník, jehož součástí je mj. 19 olivovitých hladkých korálů z nazelenalého skla a s bronzovou trubičkou uvnitř (srov. obr. 20: 11, 12), dále soudkovitý dutý korál z foukaného tmavomodrého skla (srov. obr. 20: 15–18) a konečně dva dobře dochované válcovité korály s mozaikovitými očky (srov. obr. 20: 1–4). Uvedené tři typy korálů se na pohřebišti vyskytují velmi hojně a jsou zde charakteristické pro hroby předkřtlašského horizontu. Foukané korály se zde ukládaly do hrobů i v následujícím období (Petschko 2013, Taf. 69–71), které lze zhruba synchronizovat se starším velkomoravským horizontem na Moravě. Pohřebiště Pottenbrunn je specifické tím, že olivovité hladké korály se zde dostávaly do hrobů jen a pouze během předkřtlašského horizontu (srov. Staššiková-Štukovská – Plško 1997, 262, Tab. 2, typ VIII-1), na rozdíl od Moravy, kde se vyskytují nejméně po celé velkomoravské období (Ungerma 2007, 113–114, obr. 50). Každopádně je zřejmé, že v Pottenbrunn se – stejně jako na mnoha dalších pohřebištech v Dolním a Horním Rakousku – pohřbívalo již během 2. poloviny 8. století. Někdy v této době byl vyhlouben i hr. 207, který tím pádem představuje dosud nejstarší známý doklad o používání náušnic varianty E ve středním Podunají. Na Moravě se v této době ještě pohřbívalo zároveň; je sice možné, že náušnice varianty E se nosily i zde, ale vzhledem k praktikovanému pohřebnímu ritu to nejsme schopni přímo doložit. Archeologicky zachytit je můžeme až od okamžiku, kdy se na jižní polovině Moravy rozšířila inhumace a do hrobů s nespálenými těly se zde začaly dostávat ozdoby předkřtlašského horizontu, které v té době ve středním Podunají už pomalu vycházely z oběhu (podrobněji Ungerma 2016, zvl. 184–188, 210, 215–216). Tehdy, tzn. někdy během 1. poloviny 9. století, byl vyhlouben mj. hrob 33/48 ve Starém Městě – Na valách (tab. 2, č. 40).

Poznatky získané rozbořem nálezových kombinací by bylo vhodné konfrontovat s horizontální stratigrafií pohřebišť. Bohužel na velkomoravských pohřebištech se náušnice se čtyřmi bubínky vyskytují jen v malém počtu hrobů a navíc jde většinou o kostelní pohřebiště, na nichž se lidé často snažili pochovávat své mrtvé co nejbližší k církevní stavbě, takže na nich nedocházelo k výraznějším přesunům těžiště pohřbívání v prostoru. Určitou výjimkou je v tomto ohledu pohřebiště ve Starém Městě – Na valách, kde

byly rozlišeny dvě fáze pohřbívání – starší v severní části areálu a mladší hlavně kolem kostela a ve zbývajících částech areálu (Ungerma 2005, 739). Začněme popisem rozmístění hrobů s jednotlivými variantami náušnic se čtyřmi bubínky (obr. 21). Největší prostorový rozptyl vykazují náušnice varianty D, které byly nalezeny také v nejvyšším počtu hrobů – v osmi, z nichž sedm lze přesně lokalizovat.⁵⁴ Hroby leží severně, jižně a jeden (hr. 2/51) také východně od kostela. Do tohoto obrazu částečně zapadá i poloha (mnohem vzácněji zastoupené) varianty A, už jen proto, že v hr. 178/50 se varianty D a A vyskytly společně, což dokládá jejich současné používání. Naopak varianty B a C pocházejí z hrobů ležících shodně na poměrně malé ploše severně od kostela, vykazují tedy zásadně odlišné prostorové rozšíření než varianty A a D. Je pozoruhodné, že taktéž u variant B a C jde jejich stejné rozmístění v prostoru ruku v ruce se současným výskytem v jednom z hrobů (hr. 253/49). Pokud jde o variantu E, dva hroby, v nichž je doložena, leží severně od kostela (hr. 33/48), resp. poměrně daleko severovýchodně od něj (hr. 1/57; na obr. 21 pod č. 1480).

Lze nastíněné prostorové rozšíření variant A až E nějak chronologicky interpretovat? Vyjděme z prostorového rozmístění hrobů, v nichž se našly – již výše zmíněné – tři typy skleněných korálů: s mozaikovitými očky (obr. 20: 1–4), s kruhovými očky (obr. 20: 5–8) a soudkovité foukané (obr. 20: 15–18). Do hrobů se dostávaly hlavně v průběhu staršího velkomoravského horizontu, byť ojediněle k tomu mohlo dojít i později. Tyto hroby rovnoměrně pokrývají značně rozlehlou plochu severně od kostela (obr. 22). Pouhé tři hroby se nacházejí v bezprostřední blízkosti jeho apsidy (hr. 259/49), resp. jižně od lodi (hr. 181/49 a 309/49). Tato trojice hrobů byla vyhloubena nejspíše až po postavení kostela (nicméně nezapomínejme, že v místech kostela se pohřbívalo již před jeho vybudováním, jak o tom svědčí nejméně čtyři hroby překryté nebo porušené základy kostela; Hrubý 1955, 284). Naopak u ostatních hrobů s uvedenými typy korálů chybí zjevná prostorová vazba na kostel, přestože v nich byli nezřídka pohřbeni členové místní elity, jejichž příbuzní by si pohřeb u kostela jistě dokázali prosadit. Z toho lze usuzovat, že v době jejich smrti kostel s velkou pravděpodobností ještě nestál.

⁵⁴ Náušnice označená jako „hr. ?/AZ“ (tab. 1, č. 36; obr. 7: 7) byla nalezena v prostoru „Klečkova pískoviště“, bližší poloha není známa.

Pokud s tímto obrazem konfrontujeme polohu hrobů s náušnicemi se čtyřmi bubínky, dospějeme k závěru, že většina z nich patří spíše až do doby po postavení kostela. Do předchozí, „předkostelní“ fáze, kterou lze časově ztotožnit zhruba se starším velkomoravským horizontem, patří z hrobů umístěných v blízkosti kostela jen hr. 33/48 s variantou E (tab. 2, č. 40; dále s millefiorovými korály a náušnicemi tvaru 8-40, viz výše). Další hroby, u nichž lze toto datování zvažovat, mají polohu spíše nebo vyloženě okrajovou: hr. 1/57, tzn. druhý hrob s variantou E, zapadá do severovýchodní části kumulace s millefiorovými a foukanými korály; v hr. 2/51 (č. 2, č. 51), ležícím SVV od kostela, byla náušnice varianty D spolu s foukaným korálem. Relativně staré by mohly být i dva hroby na severním okraji pohřebiště, a to hr. 76/48 s variantou A a hr. 133/51 s variantou B, jednoznačně prokázat to však nelze. Naopak hroby s ostatními exempláři varianty B a všechny hroby s variantou C leží – jak již bylo naznačeno výše – buď těsně u severní zdi kostela (hr. 251/49, 253/49), nebo nedaleko severně či západně od kostela (hr. 117b/AZ, 15/48, 22/48, 299/49). Většina z těchto hrobů zřejmě patřila příslušníkům elity, kteří si přáli být uloženi k poslednímu odpočinku v blízkosti kostela. K tomu mohlo dojít až po jeho postavení, vyplývalo by z toho tedy spíše mladší datování těchto hrobů, tzn. rámcově do mladšího velkomoravského horizontu.⁵⁵ Ke stejnému výsledku dospěl nedávno L. Galuška (2013, 245–246) při rozboru hrobů 251/49 a 253/49. Jejich zásyp obsahoval zlomky malt, z čehož usoudil, že mohly být vyhloubeny až po vybudování kostela. Ze skutečnosti, že např. hr. 253/49 byl překryt třemi mladšími hroby, nelze bezprostředně usuzovat na jeho časné datování (srov. Chorvátová 2004, 213, 216; Ungerman 2005, 711), neboť na prestižních pohřebních místech u kostelních zdí se taková vícenásobná superpozice mohla vytvořit během poměrně krátké doby.

K chronologii variant A až E ze zpracovaného území můžeme tedy uzavřít, že jako nejstarší se jeví varianta E, která patří do staršího velkomoravského horizontu. Soudě podle páru z dolnorakouského pohřebiště St. Pölten-Pottenbrunn (tab. 2, č. 71) je možné, že tato varianta se na Moravě používala již před zavedením inhumace. Vzhledem k malému počtu hrobů s touto variantou se nezdá, že by přetrvávala až do mladšího velkomoravského horizontu. Relativně

časně, ještě během staršího velkomoravského horizontu, se začaly používat varianty B a D, i když společlivé doklady nejsou příliš početné: Staré Město – Špitálky, hr. 2 (tab. 2, č. 55); Staré Město – Na valách, hr. 2/51 (č. 51); Šlapanice – Brněnská pole, hr. 33 (č. 58); Mikulčice – 3. kostel, hr. 505 (č. 13). Většina hrobů s variantami B a D patří až do mladšího velkomoravského horizontu, toto datování pak platí i pro celou variantu C. Datování varianty A není – už jen vzhledem k nízkému počtu hrobů – zcela jasné, nicméně rámcově je tato varianta současná s variantou D (viz rozmístění hrobů s variantou A ve Starém Městě – Na valách a zvláště společný výskyt varianty A a D v hr. 178/50).

2.4.2 Varianta F

Pro datování varianty F je možné použít jen doprovodné nálezy z oněch dvou hrobů, v nichž se na lokalitě Přerov-Předmostí – Nivky náušnice této varianty vyskytly. V hr. 32 (tab. 1, č. 29) byla dále už jen keramická nádoba, k přesnějšímu datování nevhodná. V hr. 31 (tab. 1, č. 28) byly doprovodnými nálezy taktéž nádoba, železný nůž a náhrdelník tvořený 77 skleněnými korálky. Podle popisu Č. Stani (1968, 45, tab. XLIX: 10) v něm převažují jednoduché kotoučkovité korálky z modrého nebo žlutého skla, ojediněle byly přítomny příčně členěné korály nebo jejich jednotlivé odlomené segmenty. Potenciální význam pro datování má osm korálek z modrého skla s křížicemi se natavenými žlutými vlákny a tečkami (srov. obr. 20: 9, 10). Takové korály se běžně vyskytují na pozdně avarských pohřebištích v Karpatské kotlině i v hrobech staršího velkomoravského horizontu na Moravě (Ungerman 2005, 729). Je však nutné připomenout, že zatím nebyla provedena žádná analýza chemického složení skla moravských exemplářů ani srovnání se složením skla avarských kusů, které by naznačenou chronologickou souvislost prokázaly (srov. např. Stašíková-Štukovská – Plško 1997, 262, tab. 2, typ IX-3,2). Datování obou hrobů z Předmostí – a potažmo varianty F – do staršího velkomoravského horizontu je tak pouze předběžné a může být v budoucnu korigováno.

Dále je možné při datování bubínkových náušnic z Přerova-Předmostí vyjít už jen z faktu, že vykazují shodný konstrukční znak s náušnicemi tvaru 8-41, totiž kónický mezičlánek pod dolním obloukem a větší nezdobený bubínek. Tvar 8-41 se na Moravě objevuje taktéž velmi vzácně. Dva stříbrné exempláře pocházejí z hr. I v Brně-Maloměřicích (obr. 23: 1). Obě náušnice mají pod dolním obloukem upevněný závěsek, jehož horní kónická část je tvořena šesti závitů hladkého

⁵⁵ K datování varianty B srov. Štefanovičová (2004, 391), s odkazem na nepublikovanou rigorózní práci E. Pavlovičové z roku 1999 (tuto jsem bohužel neměl k dispozici).

drátku, následuje věneček větších granulí, jeden drátěný kroužek a konečně nezdobený bubínek (Adámek 1942, 25, obr. 3 a 4 na s. 26; Poulík 1948, tab. XLI: 5).⁵⁶ Spolu s nimi byly nalezeny údajně čtyři skleněné korálky, mj. menší zelený s nataveným žlutým vláknem (Poulík 1948, tab. XLI: 18), tzn. podobný jako v hr. 31 v Přerově-Předmostí – Nivkách. Na malém venkovském pohřebišti Mutěnice – Hrubé Kopansko byla v hr. 4 jen jedna neúplná bronzová náušnice tvaru 8-41 (obr. 23: 6; Kavánová 1982, 514, obr. 3: 5). Vzhledem ke své velikosti (pouhých 11 hrobů) pohřebiště zřejmě nemělo příliš dlouhého trvání; soudě podle nálezů v dalších hrobech⁵⁷ spadá do staršího velkomoravského horizontu. Z dvojice pohřebišť v Prušánkách jsou známy lehce zjednodušené napodobeniny náušnic tvaru 8-41, zhotovené z bronzu. Exemplář v Prušánkách 1, hr. 580, má plechový závěsek vyrobený ze dvou dutých polovin, jejichž spoj probíhá svisle (obr. 23: 4); k doprovodným nálezům patří mj. jedna náušnice tvaru 8-40 (srov. obr. 18; Klanica 2006, I, tab. 51: 20, 21; II, 183). V Prušánkách 2, hr. 467, je závěsek náušnice zhotoven jen z drátěné spirály a plechového nezdobeného bubínku (obr. 23: 5), tzn. výrobce vynechal obvyklý věneček granulí (tedy pokud se náušnice dochovala v úplnosti). Hrob dále obsahoval importované skleněné korály, mj. jeden foukaný (Klanica 2006, I, tab. 67: 22, 24; II, 231). I oba hroby z Prušánek tak lze zařadit spíše do staršího velkomoravského horizontu (k datování obou druhů doprovodných nálezů viz výše). Jak je vidět, u moravských hrobů s náušnicemi tvaru 8-41 převažuje relativně starší datování, to však nelze automaticky vztahovat na veškeré případy. Ukazuje to pohřebiště Josefov – Záhumenica, dosud nepublikované, kde se ve dvou hrobech (hr. 7 a 42) vyskytl vždy jeden exemplář náušnice tvaru 8-41. V hr. 7 byly dále dvě nádoby, které se některými svými znaky (lehce prožlabené ukončení okraje, výzdoba hřebenovými vlnicemi a pásy) přimykají k mikulčickému keramickému okruhu, řazenému do mladšího velkomoravského horizontu (Mazuch 2013, 95–103). Nádoby z hr. 42, zdobenou rytými vlnovkami a vodorovnými rýhami, se neodvažují blíže datovat. Více snad ukáže budoucí analýza celého pohřebiště.

Mimo Moravu se náušnice tvaru 8-41 nebo jejich zjednodušené napodobeniny vyskytují hlavně

v dolním Podunají, vzácněji pak v Sedmihradsku a v Karpatské kotlině. V dolním Podunají jsou to na území Rumunska např. lokality Obîrşia Nouă (Toro-pu – Stoica 1972, 181, fig. 5: 11), Izvoru (hr. 360; Mitrea 1989, 214, Abb. 55: 1) a Sultana (hr. 5, 20 a 127; Mitrea 1988, 111, 112, pl. 1: T5/3; pl. 3: T20/1; pl. 15: T127/3 vl.). Všechno jsou to birituální pohřebiště, jejichž hlavní doba používání je kladena do 8. století, s možným přesahem do století následujícího. V rumunském Sedmihradsku se náušnice tvaru 8-41 našly na lokalitách Ciumbud (navíc se zdobeným dolním obloukem; Dankanits – Ferenczi 1959, fig. 4: 7–9, 12) a Orăştie – Dealul Pemilor X8 (hr. 8; Pinter – Boroffka 1999, 315, Abb. 4: 5, 6). O datování obou pohřebišť, která rumunští archeologové označují jako „skupinu Ciumbud“, a dalších souvisejících otázkách se stále vede diskuse⁵⁸ (Madgearu 2005, 51–56; Yotov 2012, 328; Hrisimov 2019, 55–58, 72).

Také v Bulharsku známe náušnice tvaru 8-41 hned z několika pohřebišť, ovšem chronologie tamních exemplářů není příliš jasná, neboť většina z dotyčných lokalit byla zatím publikována jen předběžně. Niko-lovo (zde hr. 104; Hristova 2015, 109, obr. 5: 2 nah.) patří ke stejnému druhu birituálních pohřebišť jako výše zmíněná naleziště na území Rumunska, z čehož by vyplývala stejná datace, cca 8. století (bulharští archeologové taktéž uvažují o možnosti přesahu takových pohřebišť do 9. století, viz pozn. 153). Jeden kus pochází z lokality Batin – Gradata, kladené do 9.–10. století (Stančev 1985, 49, tab. IV: 4). Na lokalitě Omurtag – Sakardža se v hr. 125 vyskytla souprava celkem šesti kvalitně provedených exemplářů tohoto typu (Apostolov 2009, 222, obr. 4: 8). Pohřebiště mělo být v provozu od 2. poloviny 9. století do poloviny 13. století, přičemž uvedený hrob patří spíše do starší fáze jeho existence.⁵⁹

O relativně pozdním přežívání tvaru 8-41 svědčí jediný mně známý hrobový nález z území Karpatské kotliny. V hr. 384 na pohřebišti v Szabolcs – Petőfi utca (severovýchodní Maďarsko) byl pár stříbrných

⁵⁶ Třetí náušnice je zřejmě neúplná, chybí u ní věneček granulí pod kónickým mezičlánkem (Adámek 1942, obr. 5 na s. 26).

⁵⁷ Železná ostruha s háčky v hr. 9; soudkovité foukané korály v hr. 10 (Kavánová 1982, 512–516, obr. 4: 3; 6: 3).

⁵⁸ Podobnost s nálezem z území Velké Moravy, na jejímž základě starší generace rumunských badatelů datovala skupinu Ciumbud hlavně do 2. poloviny 9. století, je značně vágní a nepřesvědčivá. Stejně tak je metodicky sporné, zda lze datace takto jednoduše přenášet na nemalé geografické vzdálenosti (Ungerma 2005, 733, 734, pozn. 34).

⁵⁹ Další kusy z území Bulharska: Galiče – Bosovi kamáni, hr. 62 (Vážarova 1976, 242, obr. 151: 7); Preslav 2 (litá imitace; Vážarova 1976, 261, obr. 164: 1a, 1b); neznámá lokalita někde mezi obcemi Trojan a Kárnare (litá imitace; Welkow 1942, Taf. 9: 21). Lokality s nálezem náušnic tvaru 8-41 jsou vymapovány na obr. 76.

náušnic s precizně provedeným závěskem, složeným z krátkého drátěného kónického mezičlánku, věnečku granulí a nezdobeného bubínku (obr. 23: 2, 3; Kovács 1994, 84, Abb. 26: 1a, 1b; 28: 3, 4). Lokalita patří k typickým belobrdským pohřebištím s těžištěm pohřbívání ve 2. polovině 10. století a v 11. století. Nejspíše do tohoto období musíme klást i hr. 384, neboť není příliš pravděpodobné, že by byl výrazně starší než všechny ostatní hroby na lokalitě. Náušnice z diskutovaného hrobu pak lze interpretovat v tom smyslu, že je součástí mnohem početnější skupiny šperků byzantského původu, které v 10. a 11. století pronikaly z Balkánu do Karpatské kotliny (viz kap. 3.2). Problematiku můžeme uzavřít konstatováním, že datování páru náušnic ze Szabolcs na jedné straně nijak nezpochybnuje podstatně starší datování náušnic tvaru 8-41 z moravských pohřebišť, kde doba jejich výskytu spadá nejčastěji do 1. poloviny 9. století. Na straně druhé musíme reálně počítat s možností, že náušnice opatřené kónickým mezičlánkem se do střední Evropy mohly dostat i podstatně později. To je třeba mít na paměti i při hledání odpovědi na otázku, kdy byly vyrobeny bubínkové náušnice varianty F z Přerova-Předmostí.

2.4.3 Varianta G

Čtyři stříbrné náušnice z Levic (obr. 10), na jejichž základě jsem vyčlenil variantu G, byly neodborně zachráněny z porušeného hrobu. Spolu s nimi byly do Ponitranského muzea v Nitře odevzdány další nálezy, které z tohoto hrobu mají pocházet: páskový náramek z bronzového plechu a s jedním koncem svinutým do trubičky; páskový náramek ze silnějšího, taktéž bronzového plechu, zdobený rytými půlobloučky, ukončenými vždy vybitým bodem; kulovitý karneolový korál; a konečně příčně členěné skleněné korály a jejich odlomené segmenty. J. Ruttkayová (1999, obr. 123: 5–7), která nálezy publikovala, zařadila tamní náušnice se čtyřmi bubínky do doby „po příchodu Maďarů“ do Karpatské kotliny.⁶⁰ To samozřejmě neznamená (a ani z badatelčina tvrzení to nevyplývá), že by takové náušnice patřily k ozdobám, které si Maďari již přinesli z východní Evropy.

J. Ruttkayová správně uvedla, že zvláště plechové náramky se svinutými konci tvoří součást typického inventáře staromaďarských hrobů, v Karpatské kotlině se objevují od počátku 10. století (Perémi 1986, 122–123, tab. III; IV: 1–7; Točík 1987, 210). Do hrobů se sporadicky dostávaly i v době kolem poloviny 10. století, kdy se staromaďarská kultura začala proměňovat v belobrdskou (Giesler 1981, 89). V případě skleněných korálů nemohu souhlasit s autorčiným datováním jen do 1. poloviny 10. století.⁶¹ Příčně členěné korály (což je ovšem velmi vágní definice) a jejich jednotlivé segmenty se samozřejmě v takto datovaných staromaďarských hrobech objevují,⁶² ale nechybějí ani v hrobových celcích podstatně mladších.⁶³ Celkově se přikláním spíše k názoru, že hrob z Levic patří až do doby, kdy se v Karpatské kotlině začínal čistě staromaďarský hrobový inventář obohacovat o prvky místního slovanského či balkánsko-byzantského původu, k čemuž docházelo asi od poloviny 10. století (viz kap. 3.2).

Lze levické náušnice přesněji datovat na základě stylového rozboru? Jejich hlavní znaky, kterými se odlišují od velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky, jsou granulovaná výzdoba bubínků v podobě motivu přesýpacích hodin, navlečení obou centrálních bubínků na závlačku ukončenou očkem (zvl. obr. 10: 2) a drátěná ozdoba pod nejspodnějším bubínkem (obr. 10: 2, 3). Jak ještě uvidíme v kap. 3.1.1, dva posledně uvedené konstrukční znaky jsou charakteristické pro náušnice typu Świątki, které se vyskytují v Polsku, Německu a Skandinávii. Nejpřesnější analogií, kterou se mi v tomto regionu podařilo najít, je náušnice v pokladu zlomkového stříbra v Gostyni v Dolním Slezsku. Náušnice se dochovala ve dvou fragmentech (obr. 31: 7, 8; Seger 1928, Abb. 18, 22), nicméně na základě granulované výzdoby na bubíncích je možné potvrdit, že fragmenty pocházejí z jedné náušnice (popř. ze dvou párových). A to tím spíše, že motiv přesýpacích hodin na bubíncích se jinak u typu Świątki běžně nevyskytuje. To stejné ostatně platí pro ozdobu vytvarovanou ze zploštělého drátu na odlomeném bubínku gostyňské náušnice (obr. 31: 8), neboť u typu Świątki bývá pod nejspodnějším bubínkem

⁶⁰ S odvoláním na názor M. Hanuliaka, bez dalších podrobností. Tento badatel datoval lokalitu do mladšího velkomoravského horizontu a do povelkomoravského horizontu. Zatímco prvně uvedená datace se zřejmě vztahuje na hrob se sekerou a keramickou nádobou na sousední parcele, datace do povelkomoravského období platí pro analyzovaný hrob se šperky (Hanuliak 2004, 169, 266); v práci datace nejsou blíže zdůvodněny.

⁶¹ Odvolává se na práci B. Dostála (1966, 45–54), která je však – pokud jde o typologické členění a datování skleněných korálů – dnes již zcela zastaralá.

⁶² Např. Čakajovce, hr. 276, 426, 579 (Rejholcová 1995, 30, 46, 63, tab. XLIX: 3; LXVIII: 11; XCII: 20).

⁶³ Např. Čakajovce, hr. 893 (Rejholcová 1995, tab. CXXVII: 8), Nitra-Chrenová – Seleneč II, hr. 29 (Ruttkay et al. 2015, obr. 148: 10); srov. Staššiková-Štukovská – Plško 1997, Tab. 2, Stufe 6A, typy II-4, I-3.

přípevněn nejčastěji košíček (obr. 29: 1, 5–8; 31: 4) nebo ozdoba z roztepaného drátku, ale sestavená z oček „ve dvou úrovních“ nad sebou (obr. 31: 1, 2, 5, 6). To pochopitelně vyvolává otázky, zda náušnice nalezené v Levicích pocházejí z Polska, nebo naopak jestli se diskutovaná náušnice dostala do gostyňského pokladu z Karpatké kotliny.

Poklady zlomkového stříbra v severní polovině Evropy se většinou dají relativně spolehlivě datovat na základě mincí v nich obsažených. Bohužel to není případ pokladu Gostyň, z tamního početného souboru mincí se žádné určité mince nedochovaly. Proto lze poklad zařadit jen přibližně. Z dalších šperků se v něm vyskytly hlavně lunicové náušnice s řetízky, které se objevují v polských pokladech uložených hlavně koncem 10. století a v 11. století (Kóčka-Krenz 1993, 71–73, 220–223, mapa 22). Zvláště dolní mez uvedeného chronologického intervalu není v zásadním rozporu s datováním levického hrobu do starší fáze tzv. belobrdské kultury, která se kryje přibližně s 2. polovinou 10. století.

2.4.4 Varianta H

Náušnice varianty H se na zpracovaném území vyskytly v jediném hrobovém celku, a to v hr. 1460 u rotundy na opevněném dvorci na lokalitě Ducové – Kostolec (obr. 11). Tamní pohřebiště dosud není publikováno; na základě předběžných publikací se nezdá, že by v uvedeném hrobě byly přítomny další druhy šperku nebo jiné nálezy. Vedoucí výzkumu A. Ruttkey (2005, 240) datoval náušnice „do doby kolem poloviny 10. století“, ovšem bez bližšího zdůvodnění. V jedné své starší, populárně laděné práci o středověkém šperku z území Slovenska je kladl do „obdobia vyznievania veľkomoravskej kultúry (prvá pol. 10. stor.)“ (Ruttkey 1979, 20). Vzhledem k uvedené dataci se můžeme domnívat, že na jiném místě práce narazí mj. na tento pár náušnic, když píše: „Napriek zániku veľkomoravských stredísk začiatkom 10. storočia vidíme, že slovanskí umelecké remeselníci pokračujú zrejme plynule vo výrobe na územiach, ktorých sa v prvej polovici 10. storočia priamo nedotkol útok starých Maďarov. V ich práci pretrváva technológia a estetické kritériá dvorského umenia (...)“ (Ruttkey 1979, 26). Ducové totiž leželo vně severní hranice území, které Maďari po svém příchodu do Karpatké kotliny přímo obsadili (srov. Točík 1987, 183, Abb. 1). Opevněný dvorec v Ducovém přetrval zánik Velkomoravské říše a byl zničen teprve rozsáhlým požárem, k němuž mělo dojít „ve druhé třetině 10. století, na základě analýzy C14 snad někdy mezi léty 940 a 970“ (Ruttkey 2005, 241). Hrob 1460 má v této souvislosti

zásadní význam, neboť je jedním z šesti hrobů, které badatel na základě vertikální a horizontální stratigrafie řadí zhruba do doby zániku dvorce (Ruttkey 1984, 6; 2005, 239, Abb. 21a, 29); navíc jako jeden z mála (nebo dokonce jako jediný?) obsahoval chronologicky citlivější nálezy.

Od náušnic se čtyřmi bubínky na jiných středoevropských lokalitách se exempláře z hr. 1460 v Ducovém – Kostolci liší třemi znaky:

- 1) Jejich bubínky jsou relativně drobné (vzhledem k celkové výšce náušnic) a hlavně bez výzdoby, zatímco velkomoravské náušnice, při jejichž výrobě byl použit filigrán a/nebo granulace, mají bubínky vždy zdobené, byť např. u varianty E jen perlováním drátkem na spoji polokoulí (obr. 8: 1–3).
- 2) Nejspodnější bubínek je k dolnímu oblouku připojen pomocí delšího hrozníčku, zatímco horní centrální bubínek nasedá přímo na dolní oblouk. Naproti tomu u velkomoravských kusů jsou pomocí několika málo věnečků granulí připojeny k dolnímu oblouku vždy oba centrální bubínky.
- 3) Drátky vymezující lunici uvnitř dolního oblouku, jaké vidíme u kusů z hr. 1460, u velkomoravských bubínkových náušnic (bez ohledu na počet bubínků) zcela chybějí. Pokud se omezíme na luxusní šperk, lunicí vytvarovanou z drátků jsou opatřeny pouze hrozníčkové náušnice (obr. 18: 10–31, 10–33; Dostál 1966, obr. 10: 27–31, 33), u nich je lunice částečně vyplněna drátkem, většinou brýlovitého nebo omegovitěho tvaru.⁶⁴ Naopak u náušnic z Ducového se drátky vymezující lunici vůbec nedotýkají bubínku upevněného na vnitřní straně dolního oblouku.

Už jen na základě uvedených rozdílů je zřejmé, že exempláře z Ducového tvoří organickou součást velkomoravského honosného šperku. V jiných evropských regionech se mi k náušnicím z Ducového nepodařilo najít takovou analogii, která by umožnila jejich přesnější dataci (srov. exempláře z Čechan v Kosovu, obr. 52: 2, 3). Nicméně uvedené tři znaky, jimiž se diskutované náušnice liší od velkomoravských, se běžně vyskytují – i když ne všechny zároveň – u náušnic, které známe z belobrdských pohřebišť v Karpatské kotlině a dále z Balkánu. Když odhlédneme od exemplářů se čtyřmi nezdobenými bubínky, které budou ještě obsírně diskutovány v kap. 3.4, jsou to v drtivé většině případů lunicové náušnice zhotovené

⁶⁴ Jedinou výjimkou je pár zlatých náušnic z hr. 87/60 v Uherském Hradišti – Sadech s „prázdnou“ lunicí (Galuška 1996, 138, obr. 89: 17, 18; Kouřil ed. 2014, 385, kat. č. 215).

litím (obr. 24), které předpokládají existenci honosných předloh zdobených granulací a filigránem. J. Giesler označil tyto lité náušnice jako „tvar 15b“ (obr. 36; Giesler 1981, 94–103, 165–166, Liste 6, Taf. 3; Taf. 51: 2). Jako východisko pro tuto tvarovou variantu mu posloužily dvě párové náušnice z maďarské lokality Halimba – Cseres, hr. 859 (obr. 24: 1; Török 1962, 144, Taf. XIII nah.), což možná nebylo úplně nejšťastnější, neboť ty jsou opatřeny plnou lunicí (také viz např. kus z Januzovci, dnes Kočičevo, v Bosně: Korošec-Vračko 1942, 276, obr. 7). Naproti tomu drtivá většina podobných náušnic má lunici prolamovanou (obr. 24: 2–9), což věrněji napodobuje drátek vymezující lunici u předpokládaných honosných předloh.⁶⁵ Nejčastěji se vyskytují na území dnešního Srbska⁶⁶ a Bulharska.⁶⁷ I když zdaleka ne všechny exempláře disponují spolehlivými nálezovými okolnostmi, v literatuře se všeobecně přijímá jejich datování hlavně do 10.–11. století (srov. Cunjak – Jovanović 2014, 160).

Uvedené skutečnosti mě vedou k závěru, že náušnice z Ducového nepředstavují nějaké „kontinuální pokračování velkomoravské tradice“. Jejich výrobce použil relativně mladé konstrukční znaky, které se běžně vyskytují u šperku masově vyráběného v jihovýchodní Evropě v 10. a 11. století. V Karpatské kotlině se takové náušnice, které vykazují nepřehlédnutelný byzantský vliv, objevují nejčastěji v hrobech datovaných do 2. poloviny 10. století (viz kap. 3.2). Stejnou datací můžeme – byť s nezbytnou mírou opatrnosti – předpokládat i u kusů z hr. 1460 v Ducovém – Kostolci.

2.4.5 Varianta I

Náušnice varianty I tvoří tvarově homogenní soubor, takže nemá smysl předpokládat a hledat jednu dataci platnou pro všechny kusy řazené k této variantě. V zásadě lze vycházet z toho, že exempláře, které napodobují určitou honosnější variantu, patří

do stejné doby jako jejich předloha. Např. náušnice z lokality Praha-Bohnice – Tříkrálka (tab. 1, č. 1; obr. 12: 1) imitují variantu C, měly by tudíž patřit zhruba do mladšího velkomoravského horizontu, do něhož byla datována i samotná varianta C (kap. 2.4.1). Tomu neprotiřečí ani obecnější archeologicko-historické úvahy, které na základě písemných pramenů kladou období nejsilnějších velkomoravských vlivů na Čechy do konce 9. století (nedávno např. Štefan 2016; 2019).

U velmi jednoduchých bronzových náušnic varianty I je problém v tom, že vzhledem k absenci výzdoby nedokážeme určit, která z honosnějších variant posloužila jako předloha. Při datování hrobu pak musíme spoléhat na doprovodné nálezy. U hr. 459 z Prušánek 2 (č. 23), kde byl dále mj. náhrdelník obsahující korály zdobené nataveným žlutým vláknem, lze zvažovat dataci do staršího velkomoravského horizontu. U dalších hrobů⁶⁸ se musíme spokojit jen s obecným datováním do střední doby hradištní.

U soupravy z hrobu v Brně-Maloměřicích (č. 5; obr. 12: 4) by se teoreticky dalo vycházet ze skutečnosti, že tamní náušnice mají dolní oblouk spirálovitě otočený tenkým hladkým drátkem, což je ve středním Podunají rys typický pro tzv. nitranský šperk (obr. 25: 2–5). V samotné Nitře-Lupce ani na dalších pohřebištích s touto skupinou šperku se však analogické náušnice se čtyřmi bubínky zatím nevyskytly, takže není zcela jisté, zda můžeme náušnice z Brna-Maloměřic řadit k nitranskému šperku.

Skupině nitranského šperku se v uplynulých desetiletích nevěnovala adekvátní pozornost (naposledy souhrnně Štefanovičová 1990), jistě také z toho důvodu, že od výzkumu pohřebiště Nitra-Lupka v roce 1959 již nebyl na území bývalého Československa srovnatelně velký soubor objeven. V dřívější literatuře byl nitranský šperk datován do 9. století, ale hlavně na základě „velkomoravského rázu“ ostatních předmětů v příslušných hrobech (srov. Chropovský 1962, 212–214; Štefanovičová 1990, 219). V souvislosti s chronologií nitranského šperku se na tomto místě mohu omezit jen na několik dílčích poznámek. V Nitře-Lupce byla ve dvou hrobech – č. 42 a 43 – nalezena litá bronzová přezka dvoudílné konstrukce (Chropovský 1962, 187, tab. XII: 8; 188, tab. XIII: 15). L. Révész zařadil oba kusy k tzv. lyrovitým přezkám, které se vyskytují mj. ve staromaďarských hrobech. Ve svém zpracování celé této skupiny přezek dospěl k závěru, že do Karpatské kotliny je

⁶⁵ Šířeji ke vztahu luxusních předloh a jejich litých imitací Petrínek 2009, 263–264, s lit.

⁶⁶ Např. Ćorović-Ljubinković 1951, sl. 18: 1–6, 8; Bajalović-Hadžić-Pešić 1984, tab. III: 11, 12; XVIII: 6; XIX: 5; Marjanović-Vujović 1984, 88, sl. 61; Bálint 1991, 246, č. 205, Taf. LXIIa: 17 (srov. Ćeicu 2009, 47, pl. 26: 7); Barački – Brmbolić 1997, 211; Krstić 1997, tab. I: 1, 2; Milović 2000, 102, tab. I: 7, 11–14; Janković 2011, fig. 181; Jovanović et al. 2018, 115–116, kat. č. 234, 235.

⁶⁷ Např. Welkow 1942, Taf. 9: 18; Milčev 1963, obr. 2 vpr. nah.; Mihajlova 1993, 187, tabl. III: 1; Atanasov – Grigorov 2005, 334–337, tab. 2; Grigorov 2007, obr. 19: 10–12, 14–16; 20: 1–3, 5–8, 10–12; Bonev – Doncheva 2011, tab. L: 565.

⁶⁸ Blučina – Malý kopec, hr. 5/1940 (č. 4); Uherské Hradiště – Sady, hr. 80/61 (č. 59).

z východní Evropy přinesli právě Maďaři, od nich je pak měli převzít příslušníci ve střední Evropě již dříve usazených etnik. V této souvislosti výslovně zmínil i komunitu pohřbívajících v Nitře-Lupce a považoval za „wahrscheinlich, daß ein Teil der dort freigelegten Bestattungen in die ersten Jahrzehnte des 10. Jahrhunderts zu datieren ist“ (Révész 1987, 269–270). Jelikož hr. 43 v Nitře-Lupce kromě lyrovité přezky obsahoval ještě tři typy náušnic z okruhu nitranského šperku (srov. obr. 25: 4, 8, 10), znamenalo by to, že tento šperk se zde používal mj. v povelkomoravském období (srov. Hanuliak 2004, 169; Langó 2012b, 253–256).⁶⁹ Dolní hranice výskytu nitranského šperku zůstává stále otevřená.

2.4.6 Největší spodní bubínek

Na závěr pasáže věnované datování bych chtěl ještě zhodnotit chronologickou relevanci konstrukčního znaku, který se v různé míře vyskytuje u celkem sedmi variant, totiž že nejspodnější bubínek je větší než ostatní bubínky (varianty B, D až I, viz graf 2). Pokud začneme náušnicemi z velkomoravských hrobů, tzn. variantami B, D a E, je evidentní, že uvedený konstrukční znak se vyskytuje hlavně u kusů ze staršího velkomoravského horizontu. Do tohoto období je datována náušnice varianty D z hr. 505 u mikulčické baziliky (tab. 1, č. 13; obr. 7: 6), pár varianty E z hr. 33/48 ve Starém Městě – Na valách (č. 40; obr. 8: 3) a soudě podle nepublikované kresby vykazuje tento znak i pár z Pottenbrunn (č. 71), patřící taktéž k variantě E.

Když se zaměříme na výskyt uvedeného konstrukčního znaku, brzy vyjde najevo, že bubínky dvou velikostí jsou použity i u dalších typů náušnic v bohatých hrobech staršího velkomoravského horizontu. Jak již bylo zmíněno v kap. 2.4.1, pro toto období jsou příznačné náušnice se zdobeným horním obloukem. V hr. 2 ve Starém Městě – Špitálkách (č. 55) byl spolu s variantou B ještě pár bubínkových náušnic tvaru 9-19 se zdobeným horním obloukem,

u nichž je dolní bubínek větší než ostatní (obr. 26: 1). K tvaru 9-19 patří také pár zlatých náušnic z Mikulčic – Štěpnice, hr. 794, taktéž s dolním bubínkem větší velikosti, než mají ostatní bubínky (obr. 26: 2; Kouřil ed. 2014, 396, kat. č. 248).⁷⁰ Relativně často je tento znak přítomen u lunicových náušnic tvaru 10-19, které mají pod lunicí větší bubínek zdobený granulací, zatímco na každém cípu lunice sedí menší nezdobený bubínek. Vyskytly se v několika hrobech ve staroměstské sídelní aglomeraci: Uherské Hradiště – Sady, hr. 209/59 (obr. 26: 4; Galuška 1996, obr. 88: 11–14; 2013, obr. 212); Staré Město – Na valách, hr. 193/51 (obr. 26: 5 dole; Hrubý 1955, tab. 84: 5, 6). V hr. 122/51 na téže pohřebišti byly velmi podobné náušnice, jen místo dolního bubínku mají větší košíček, který je – stejně jako výplň lunice – sestaven z filigránových drátků (tvar 10-18; obr. 26: 3; Hrubý 1955, 508, tab. 79: 6, 7).⁷¹ Součástí výbavy hr. 193/51 byly navíc bubínkové náušnice tvaru 9-16, u nichž jsou použity bubínky dokonce tří velikostí (obr. 26: 5 nahoře): největší je upevněn pod dolním obloukem; nad ním a na koncích dolního oblouku sedí o něco menší bubínky; a konečně nejmenší bubínky pokrývají zbylé části dolního oblouku (Hrubý 1955, tab. 84: 1, 4; Galuška 2013, obr. 202, 205; Ungerman 2005, 713). Uvedené náušnice se v našem prostředí objevují jako naprosté unikáty nebo jen v minimálním počtu hrobů. Již dříve jsem vyslovil myšlenku, že většina z nich jsou se značnou pravděpodobností importy ze Středomoří nebo jejich věrné místní napodobeniny. Každopádně tvoří součást nejstarší známé skupiny luxusního šperku z velkomoravských pohřebišť. Doba jejich používání na Moravě mohla sahat hlouběji do 8. století, ale archeologicky je můžeme sledovat teprve od okamžiku, kdy se na Moravě začalo kostrově pohřbívat (Ungerman 2005, 740; 2017, 76; Ungerman, v tisku a). Už jen nízký počet těchto náušnic ale napovídá, že zanedlouho po rozšíření inhumace vyšly z oběhu a byly nahrazeny jinými typy, které už postrádají bubínky různých velikostí. Jinými slovy, velkomoravští šperkaři od té doby vyráběli všechny bubínky pro jednu náušnici vždy jen v jedné jamkovici.

Odlisný případ představují varianty G a H. Obě známe – v rámci zpracovaného území – pouze ze Slovenska (obr. 10, 11) a datují se nejspíše do 2. poloviny

⁶⁹ Také G. Fusek (2008a, 300) počítá s používáním pohřebišť Nitra-Lupka zhruba do poloviny 10. století. Nicméně podotýká, že tamní lyrovité přezky „mohou, ale nemusí souviset s příchodem Maďarů na Slovensko“, také se sem mohly dostat z Balkánu spolu s obyvatelstvem, které s největší pravděpodobností přineslo i nitranský šperk (srov. kap. 4.4.7). Je pravdou, že Révészovo zpracování lyrovitých přezek zahrnuje tvarově velmi různorodé typy, které jsou ale definovány jen povšechně. Jeho studie také nezohlednila – až na nepočtené výjimky – výskyt lyrovitých přezek na Balkáně a ve Středomoří, přičemž analýza tamních kusů by mohla zásadně změnit závěry o původu některých typů. Celá problematika tak čeká na zásadní revizi.

⁷⁰ Kombinovaly se zde s hrozníčkovými náušnicemi tvaru 8-30, tzn. taktéž se zdobeným horním obloukem (Kouřil – Poláček 2013, 410, Taf. 2: 3).

⁷¹ O relativním stáří hrobu svědčí přítomnost foukaného korálu v náhrdelníku pohřbené dívky (Hrubý 1955, 507–508, tab. 79: 5–7; tab. 85: 4).

10. století. Skutečnost, že mají spodní bubínek větší než ostatní, potvrzuje výpověď dalších jejich konstrukčních znaků, totiž že tyto náušnice přímo ne navazují na pozdní velkomoravskou produkci. Jde o výrobky již poněkud jiné výrobní tradice, která čerpá přímo z Byzance. Pokud jde o variantu F (obr. 8: 4) a dále bronzové náušnice z Brna-Maloměřic (obr. 12: 4) a Blučiny (obr. 12: 5–8), které patří k variantě I, jejich větší dolní bubínek svědčí především o cizím původu těchto exemplářů; k jejich přesnějším datování je nutné dospět jiným způsobem.

Můžeme tedy uzavřít, že pokud honosná náušnice, která prokazatelně pochází z velkomoravského kontextu, má nejspodnější bubínek větší než ostatní, s vysokou pravděpodobností patří do počátku velkomoravského období. Pokud se ale na věc podíváme ze širší perspektivy, ukáže se, že chronologickou výpověď tohoto znaku nelze přeceňovat, neboť tento znak je přítomen i u slovenských exemplářů zřetelně mladších, konkrétně ze starší fáze tzv. belobrdských pohřebišť. Primární význam tohoto konstrukčního znaku tak tkví především v tom, že jeho přítomnost, resp. absence umožňuje rozlišit středomořské importy a na ně navázané výrobní tradice na straně jedné od místních výrobků velkomoravského rázu na straně druhé.

2.5 Názory na původ velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky

Průběh diskuse o původu honosného velkomoravského šperku jsem podrobně popsal nedávno (Ungerma 2017, 24–27), proto zde jen ve vší stručnosti shrnu nejvýznamnější momenty. Badatelé působící v 1. polovině 20. století si ještě neuměli představit, že by rané středověké šperky zdobené náročnými technikami jako granulace a filigrán mohly být vyráběny přímo na Moravě. L. Niederle (1926–1927; 1930; aj.), který byl tehdy v této věci hlavní autoritou, rozlišoval jejich dvojí provenienci, „byzantskou“ a „orientální“. Do okruhu „byzantského“ šperku, u něhož předpokládal výrobu v Konstantinopoli či východním Středomoří, kladl především hrozníčkové náušnice. Obecněji s touto skupinou šperku spojoval používání zlata, tzv. hrubé granulace a drahokamů. Naopak za „orientální“ považoval především bubínkové a košíčkové náušnice, vyrobené ze stříbra a zdobené jemnější (makovou) granulací, resp. filigránem. Místo jejich výroby viděl v Mezopotámii (východní Sýrie a Irák) a v Turkestánu, čímž myslel nejspíše území dnešních středoasijských republik východně od Kaspického

moře. Sdílel v té době všeobecně rozšířený názor, že stříbrné šperky zdobené filigránem a jemnou granulací, známé z pokladů zlomkového stříbra v severní a východní Evropě, jsou taktéž orientálního původu, neboť spolu s nimi se v těchto pokladech často vyskytují dirhamy islámských vládců (srov. von Richthofen 2016, 132; Ungerma, v tisku b).

V. Hrubý (1955, 228–246), který zpracoval honosný šperk z pohřebiště ve Starém Městě – Na valách, označil tamní zlaté a stříbrné náušnice pod vlivem L. Niederleho za „náušnice byzantskoorientálního charakteru“. Nicméně vyslovil také názor, že nezanedbatelná část z nich byla vyrobena v místních dílnách, k čemuž ho vedly nálezy zlaté suroviny – ve formě kapky, valounku, odstrižku zlatého plechu apod. – hned v několika staroměstských hrobech. Každopádně stále nepokládal za pravděpodobné, že by tyto šperky vznikly na Moravě zcela samostatně. Počítal s vnějším impulsem při jejich vzniku, a to v podobě příchodu cizích řemeslníků, kteří umění jejich výroby přinesli na Moravu (Hrubý 1955, 308–312). Tehdy i po celou 2. polovinu 20. století však nebyly k dispozici spolehlivější analogie ve Středomoří ani jinde, které by prokázaly, odkud tito kvalifikovaní řemeslníci mohli přijít. Proto v bádání postupně převládá výklad, že honosný velkomoravský šperk je především místním výtvozem, i když s využitím pozdně antických aj. tradic (Benda 1978; Turčan 1982). Tím, kdo přinesl náročnou výzdobnou technologii k realizaci tohoto šperku, pak měli být zlatníci, kteří přišli na Moravu z území avarského kaganátu, když se tento politický útvar na přelomu 8. a 9. století rozpadl (Štefanovičová 1984; 1995; 2004; naposledy Galuška 2014, zvl. 137; srov. Ungerma, v tisku a).

Věnujme se teď konkrétněji názorům na původ honosných velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky. Jak jsem již naznačil výše, L. Niederle radil tyto náušnice k „orientálním“ importům (Niederle – Zelnitius 1929, 27, 30; Niederle 1930, 135). V tom ho následoval V. Hrubý (1955, 239), který srovnával exempláře ze Starého Města – Na Valách s analogickými kusy v pokladech zlomkového stříbra. Těm měly být staroměstské kusy blízké i chronologicky, díky svému tehdejšímu datování do konce 9. století a 1. poloviny 10. století (srov. Šolle 1959, 429), které je dnes již považováno za překonané (srov. Ungerma 2017, 20–23, s lit.). Stejně stáří předpokládal i u náušnic se čtyřmi nezdobenými bubínky (moje varianta E), které mu provedením svých bubínků připomínaly „náušnice z pokladu orientálních šperků ze Spaska“ poblíž Kazaně v Rusku (srov. Niederle 1930, 29, obr. 7: 1, 8). Tamní exempláře ovšem mají jen tři bubínky, které

jsou všechny stejným způsobem navlečeny na dolní oblouk, kde jsou fixovány pomocí filigránového drátku, spirálovitě navinutého na volné úseky dolního oblouku (obr. 27: 4). Některé náušnice tohoto typu jsou opatřeny i řetízky visícími od prostředního bubínku (obr. 27: 1), přičemž někdy se řetízky nedochovaly a zůstal jen drobný kroužek, na němž byly původně zavěšeny (obr. 27: 3, 4). Dnes je tento typ znám z celé řady dalších lokalit na území bývalého volžského Bulharska, kde se datuje hlavně do 11.–13. století (Rudenko 2011, zvl. 59–66, 187–192 aj.; 2015, zvl. 143–159, 395–400; Žilina 2019). Stejně konstruované náušnice, s nezdobenými nebo různě zdobenými bubínky, nicméně již bez řetízků, se vyskytují v mnoha částech Evropy během raného i vrcholného středověku (Ungerma 2018b, 108; Wołoszyn et al. 2018, 464–472; obojí s lit.). Z mého pohledu tvoří náušnice se čtyřmi, resp. třemi bubínky dva zřetelně vyprofilované typy, jejichž rozšíření, chronologii, genezi apod. je nutné zkoumat samostatně. Ze skutečnosti zdůrazněné V. Hrubým, že exempláře ze Spasska a odjinud z volžského Bulharska mají nezdobené bubínky se spojením polokoulí překrytým filigránovým drátkem, nelze – vzhledem k jednoduchosti a širokému výskytu tohoto konstrukčního prvku – pro vznik náušnic se čtyřmi bubínky nic zásadního vyvodit.

Podle B. Dostála (1965, 388) náušnice se čtyřmi bubínky „entstanden offenbar konvergent einerseits in Mähren und andererseits in Dalmatien im Verlauf der zweiten Hälfte des 9. Jahrh.“ Na druhé straně granulací zdobené honosné kusy z území Chorvatska, Slovinska a Polska považoval za importy z Moravy nebo jejich místní napodobeniny (způsob vzniku samotných moravských exemplářů ale neobjasnil). Z dalších částí Balkánu znal pouze pár náušnic z lokality Garvān ve východním Rumunsku (viz kap. 3.4.5; obr. 56: 1). Geografickou odlehlost tohoto naleziště od Moravy, která se tehdy jevila jako hlavní oblast výskytu náušnic se čtyřmi bubínky, se pokusil vysvětlit tak, že pár z Garvān „entstand nach mährischem Vorbild, (...) offenbar jedoch irgendwo im Gebiet der Belobrdo-Kultur, von wo aus er später in das Gebiet an der unteren Donau gelangte“. Celá Dostálova (1965) studie – včetně svého názvu „Das Vordringen der grossmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer“ – se nese v uvedeném duchu. Pokud badatel v jiných částech střední a jihovýchodní Evropy shledává šperky, které se podobají těm z velkomoravských pohřebišť, interpretuje je buď jako přímé importy z území Velké Moravy, nebo jako doklad velkomoravského vlivu na tamní šperkařskou produkci. Mnohé z Dostálových závěrů jsou dnes již

zjevně neudržitelné, dosud však chybí práce, která by tuto problematiku systematicky zrevidovala (srov. kritické hlasy Giesler 1981, 97; 1997, 197; Bálint 1991, 166; Petrínek 2003, 167–168). B. Dostál pochopitelně vycházel z tehdejšího stavu znalostí, kdy moravští badatelé měli ve výzkumu pohřebišť časový náskok, zatímco v balkánských zemích s výjimkou Chorvatska se v 60. letech 20. století odkrývají raně středověkých pohřebišť teprve začínaly rozbíhat (srov. Vážarova 1976; Marjanović-Vujović 1985; 1986). Proto neznal a ani nemohl znát z Balkánu – o Středomoří ani nemluvě – zdaleka tolik srovnávacího materiálu, kolik ho máme k dispozici dnes. Další důvod byl chronologický: i když používání veligradského šperku bylo tehdy kladeno až do konce 9. století a do 1. poloviny 10. století, přesto se na území Velké Moravy tento šperk jevil stále jako starší než podobné ozdoby ve většině okolních zemí. I to pochopitelně nahrávalo výkladu o jeho šíření z Velké Moravy do okolí (šířeji Ungerma 2017, 27–30).⁷²

72 Narativ o silném „velkomoravském vlivu“ je dodnes přítomen v bádání o raně středověkém šperku ve východní Evropě. Např. S. S. Rjabceva (2014) předpokládá, že podobně, jako se do východní Evropy dostaly památky slovanského písemnictví, které vznikly na Velké Moravě v době působení cyrilometodějské mise, byla východní Evropa výrazně ovlivněna i velkomoravským šperkařstvím. Má o tom svědčit celá řada typů šperku, nicméně každý z nich by si podle mého názoru zasloužil samostatnou studii a ne jen několik slovou zmínku. Některé z badatelek uvedených východoevropských typů ovšem vykazují jen vágní podobnost s velkomoravským materiálem. Příznačné jsou její relativně časté odkazy na náušnice z okruhu tzv. nitranského šperku (obr. 25), které se na Velkou Moravu dostaly s největší pravděpodobností až druhotně z Balkánu (viz kap. 4.4.7) atd. Také W. Duczko (2018, zvl. 544) je přesvědčen o rozsáhlém velkomoravském vlivu na honosný šperk ve východní Evropě. Hlavní roli v této věci přisuzuje moravským zlatníkům, kteří po pádu Velké Moravy (a zániku tamních elit) měli ztratit své dosavadní objednavatele. Území Moravy ovládli v té době Maďaři, kteří údajně měli daleko sahající kontakty, mj. na skandinávské Rusy na území dnešní Ukrajiny a Ruska. W. Duczko se domnívá, že právě díky těmto kontaktům mohli moravští řemeslníci vstoupit do služeb zákazníkům ve významných centrech ve východní Evropě, „hlavně v Gnezdově“. Ani on tuto – z mého pohledu značně odvážnou – konstrukci nedoložil podrobnější analýzou archeologického materiálu (srov. Ungerma, v tisku b). V článku nenajdeme jedinou zmínku o tom, že by badatel uvažoval i o dalších možnostech, např. o byzantském vlivu, který byl zrovna v Gnezdově velmi intenzivní a doložitelný v mnoha částech tamní hmotné kultury (Eniosova – Puškina 2013). Šířeji o byzantských vlivech na východní Evropu naposledy např. Janowski 2018; Musin 2020.

Přehled názorů našich badatelů na původ velkomoravských náušnic se čtyřmi plechovými bubínky lze uzavřít u T. Štefanovičové (1995, 92). Ta se nepřímo vyslovila spíše pro jejich místní vznik, neboť mají mít „weder im frühbyzantinischen noch im zeitgenössischen byzantinischen Schmuck des 9. Jahrhunderts Analogien“. Blíže však způsob jejich vzniku nepředstavila. Oproti B. Dostálovi (1965) je v její

pozdější práci vidět nezanedbatelný posun v tom, že zvláště u zlatých exemplářů z Dalmácie přejala názor o jejich byzantském původu. Nicméně zůstala skeptická k možnosti, že by nejstarší vrstva honosného velkomoravského šperku mohla být inspirována právě výrobky byzantského rázu z Dalmácie (Štefanovičová 2004, 393–395).

3 Výskyt náušnic se čtyřmi bubínky v dalších částech Evropy

Aby bylo možné se kvalifikovaně vyjádřit k původu velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky, je nutné je začlenit do co nejširšího geografického kontextu, neboť velmi podobné náušnice se vyskytují na rozlehlém území od Švédska po Řecko. Celé toto území lze pracovním rozdělit na několik regionů, které se od sebe liší charakterem pramenné základny a vývojem badání. Pochopitelně vzhledem k obrovskému množství nálezů není v silách jednotlivce shromáždit veškerý dosud publikovaný materiál. Proto je nutné se spokojit s reprezentativním výběrem lépe dochovaných exemplářů. U nich analyzuji použité konstrukční a výzdobné prvky, velikost a také datování. Tato analýza musí být poměrně detailní, aby bylo možné zjistit, nakolik se náušnice z jednotlivých regionů podobají či naopak liší mezi sebou, a co z toho vyplývá mj. pro způsob vzniku exemplářů z velkomoravských pohřebišť. V dosavadní literatuře k tématu se lze totiž setkat s tím, že badatelé dělají závěry na základě několika málo analogií, popř. ignorují konstrukční, výzdobné, chronologické aj. rozdíly mezi srovnávanými exempláři.

3.1 Tzv. „severní okruh“: Polsko, Německo a Skandinávie

Výklad o náušnicích se čtyřmi bubínky v dalších částech Evropy začneme v její severní části a následně budeme postupovat směrem k jihu. V rámci výskytu těchto náušnic severně od bývalého Československa je klíčové území dnešního Polska, kde se nachází

výrazná koncentrace nálezů. Těm je nutné věnovat pečlivou pozornost již jen proto, že v literatuře se předpokládá jejich úzká souvislost s velkomoravským šperkem.

3.1.1 Typ Świątki

Drtivá většina polských náušnic se čtyřmi bubínky patří k typu, který se dříve označoval jako „typ Tempelhof“ (např. Tabaczyński 1958, 27; Sláma 1963, 245–246; Dostál 1965, 387–388),⁷³ v poválečné polské literatuře se pro něj používá termín „typ świątecki“ či „typ Świątki“ (obr. 28–31). Jako první se těmito náušnicemi podrobněji zabýval J. Kostrzewski (1962, 160–164, mapka 6), který také pořídil soupis tehdy známých exemplářů. Oblast jejich výskytu sahala od jižního Polska po švédský ostrov Gotland, ovšem J. Kostrzewski řadil k typu Świątki i náušnice se čtyřmi bubínky z území tehdejšího Československa a Jugoslávie.⁷⁴ Počítal s existencí dvou variant, označených jako A a B, které se od sebe liší absencí, resp.

⁷³ Podle pokladu zlomkového stříbra, objeveného u stejnojmenné obce v Západních Pomořanech koncem 19. století (srov. obr. 28: 1–3). Po druhé světové válce připadla oblast Polsku, od té doby se používá polský název obce Świątki. Pro jednoznačnou identifikaci se depot označuje jako „Świątki I“ (Kiersnowscy 1959, 103–104, tab. XXV: 5; Seyer 1997, zvl. 58–60; Horoszko et al. 2016, 535–537, Taf. LXXV: 218).

⁷⁴ Takto ještě např. Reyman 1988, 135. Ve své práci budu v souvislosti s typem Świątki hovořit pouze o exemplářích nalezených severně od území bývalého Československa (srov. pozn. 78).

přítomností meandrovité filigránové výzdoby lemuující dolní oblouk. Autorkou posledního zpracování typu Świątki je H. Kóčka-Krenz (1993, 66–67), která mj. podrobněji definovala obě varianty. K první variantě patří náušnice, jejichž dolní oblouk je lemován souběžnými kordovanými nebo tordovanými drátky, ke spodnímu bubínku je dole připojen o něco menší košíček (např. obr. 29: 1, 5, 6, 8). Charakteristickým rysem druhé varianty je výzdoba v podobě jednoho (obr. 31: 2, 3, 5, 6) nebo dvou meandrovitě tvarovaných zploštělých drátků, které vyplňují dalším drátkem orámované výzdobné pole vně, resp. taktéž uvnitř dolního oblouku (obr. 28: 1, 2). Samotný dolní oblouk může být zploštělý (obr. 30: 6) nebo tordovaný (obr. 31: 3, 6). Bubínky jsou u obou variant zdobeny převážně granulací uspořádanou do linií (obr. 28: 3; 29: 6–8), trojúhelníků (obr. 28: 1, 2, 4) nebo drobných kosočtverců (obr. 31: 1–4). Obě varianty jsou současné, datují se od poloviny 10. století do 11. století, hlavně do jeho 1. poloviny, soudě alespoň podle datování příslušných pokladů (Gąssowska 1979, 114–118; Kóčka-Krenz 1993, 67).

Pokud jde o vznik typu Świątki, J. Kostrzewski (1962, 163) se domníval, že první varianta (jeho varianta A) vychází z velkomoravských předloh, přičemž některé polské kusy mohou být přímými importy z Moravy. Naopak exempláře druhé varianty (B) pokládal za místní výrobky, jistě z toho důvodu, že srovnatelná meandrovitá výzdoba u velkomoravských náušnic zcela chybí. B. Dostál (1965, 388) považoval obě varianty za místní výrobky. Velkomoravskou inspiraci předpokládal u obou, neboť i náušnice druhé varianty jsou někdy zdobeny granulovanými trojúhelníčky, stejně jako velkomoravské tvary 9-8, 9-9 a 9-10 (moje varianta D; kap. 2.1.4). M. Dekówna (1974, 118–119, 134) se vyslovila jen ke genezi první varianty typu Świątki, přičemž víceméně zopakovala stanovisko J. Kostrzewského o významu velkomoravských importů, resp. vlivů. Na druhé straně považovala za pravděpodobné, že náušnice se čtyřmi bubínky jako takové se ve střední a jižní Evropě objevily v důsledku „byzantských impulsů“, blíže však tuto tezi nerozvedla. Stejný názor na původ typu Świątki zastávala i E. Gąssowska (1979, 124), ale jí zmiňované pozdně antické a byzantské „analogie“ jsou velmi povšechné – jediným společným znakem je použití bubínků, na druhé straně počtem bubínků i celkovou stavbou jsou tyto náušnice polským exemplářům značně vzdálené.

Při bádání o původu a místě výroby náušnic typu Świątki musíme vycházet z jejich rozšíření v čase a prostoru. Dřívější bádání podle mého názoru ne zcela dostatečně zohledňovalo skutečnost, že obraz

jejich výskytu je podmíněn charakterem dostupných archeologických pramenů. Koncentrace lokalit od severovýchodního Německa po střední Polsko⁷⁵ je dána zastoupením těchto náušnic v pokladech zlomkového stříbra, kterých H. Kóčka-Krenz (1993, 214–216, mapa 18) eviduje celkem 51.⁷⁶ Naopak v hrobech se objevily jen na dvou místech – na lokalitě Lipki ve Slezsku (obr. 29: 7; Wachowski 1975, 95) a na pohřebištích Bischleben a Neuschmidtstedt na okraji města Erfurtu v Durynsku (obr. 31: 1; Rempel 1966, 116, 119, Taf. 31: 46; 36: 1; Timpel – Spazier 2014, 196, 206–207).

Z toho vyplývá celá řada otázek. Zprv se můžeme ptát, co znamená početné zastoupení typu Świątki v pokladech a naopak mizivý výskyt v hrobech. Stejněmu rozporu čelíme i u mnoha dalších typů stříbrného šperku na území Polska a severovýchodního Německa, jde tedy takřkajíc o „systémový jev“, na jehož obsírnější diskusi musím na tomto místě rezignovat. Ve vsí stručnosti jen tolik: základní příčinou je podle mého názoru silně „selektivní“ charakter pohřebního ritu (tzn. pozůstali vždy rozhodnou, jaký oděv a jaké předměty dostane zemřelý do hrobu), přičemž luxusnější šperky v mnoha obdobích a regionech v širší míře do hrobů ukládány nebyly. Na druhé straně je uvedený rozpor zesílen intenzivním deponováním pokladů zlomkového stříbra, zatímco v jiných společnostech – např. na Velké Moravě – podobné poklady ukládány nebyly, přestože tamní elity prokazatelně vlastnily předměty z drahých kovů. Proto si nemyslím, že by šperky a jejich fragmenty v pokladech zlomkového stříbra vznikly v nějakém úplně jiném a vzdáleném regionu a do severní poloviny Evropy se dostaly až druhotně a fungovaly zde výhradně jako platidlo. Mnohem pravděpodobnější je, že byly

⁷⁵ Nejvýchodnějším místem výskytu je poklad Ciechanów III v Mazovsku (srov. obr. 32, lokalita č. 11; Nowakiewicz 2003, 276; Gorlińska et al. 2015, 95, Taf. XV: 18/4115–4117 aj.).

⁷⁶ Zdaleka ne ve všech pokladech lze přítomnost typu Świątki snadno ověřit, badatelka se opírala i o přímé studium artefaktů v muzejních sbírkách, k nimž chybí plnohodnotná publikace. U mnoha drobných fragmentů je určení původního vzhledu šperku z podstaty věci diskutabilní. Další tři poklady s tímto typem na území Velkopolska později doplnil M. Frąckowiak (2009, 233). Z náušnice typu Świątki podle mého názoru pocházejí i bubínky s charakteristickou výzdobou ze Sejkowic (Dekówna – Statterówna 1961, 25, 88–89, č. 141, 142, 145, tab. XIX: 1, 2, 4) a snad také fragment z pokladu Lublin VIII (Abramowice) (Reyman-Walczak et al. 2013, 110, Taf. XIX: 64/2, ovšem nikoliv kus na Taf. XIX: 64/1, jak je uvedeno v citované publikaci, který patří k typu s dlouhým bubínkem, srov. Kóčka-Krenz 1993, 80–82).

vyráběny na území osídleném severozápadními Slovanů a zde se po ztrátě ozdobné funkce stávaly součástí pokladů (Ungerma, v tisku b). Platí to i pro typ Świątki – níže ještě uvedu přinejmenším indicie, které pro to svědčí.

Dvojice durynských lokalit (Erfurt-Bischleben a Neuschmidtstedt), která se nachází na okraji oblasti výskytu pokladů zlomkového stříbra, vede ke druhé otázce, totiž jestli se náušnice typu Świątki nosily i v dalších částech Německé říše, kde zatím nejsou doloženy. Zde je nutné přiznat, že možnosti poznání jsou velmi omezené, neboť na většině území dnešního Německa postrádáme pro období 10. a 11. století jak poklady zlomkového stříbra, tak hroby obsahující luxusní šperk (srov. Schulze-Dörrlamm 1991; 1992a; 1992b).

Přítomnost typu Świątki v depotech v jižní Skandinávii byla dříve bagatelizována s tím, že jde o drobné zlomky, které se sem dostaly coby sekané stříbro z území hlavního výskytu těchto náušnic (Stenberger 1958, 144; Kostrzewski 1962, 162, 164; Dekówna 1974, 117). I ve Skandinávii se však občas objeví nepoškozený exemplář nebo dokonce celý pár, např. v pokladech ve Sturkö v jižním Švédsku (obr. 31: 2; Arne 1914, 209, fig. 351; Hårdh 1976, Taf. 11: II/10, 11) a v Pæregård na dánském ostrově Bornholm (obr. 28: 4; Czonstke 2011, 170, obr. 2: 1; 2018, 99, 103, ryc. 2: 1; Ingvardson 2012, fig. 32; 2020, 128, fig. 67). Proto se kloním spíše k výkladu, že používání náušnic typu Świątki se v jihovýchodní Skandinávii nijak zásadně nelišilo od území dnešního Polska a severovýchodního Německa, tzn. zde všude se nosily i jako šperk.⁷⁷ V této souvislosti je na místě otázka, zda je celá oblast výskytu typu Świątki homogenní co do zastoupení obou variant, nebo jestli lze v tomto či dalších ohledech vysledovat nějaká lokální specifika, popř. o čem takové zvláštnosti svědčí. V této věci je nutné počkat na budoucí podrobnější vyhodnocení typu Świątki, které by sledovalo výskyt jednotlivých konstrukčních a výzdobných prvků. Jelikož H. Kóčka-Krenz (1993) ve své monografii analyzovala celé spektrum šperku na území dnešního Polska a přilehlé části Německa, je zcela pochopitelné, že příslušná (nepříliš rozsáhlá) pasáž věnovaná typu Świątki nemohla takto detailní rozbor podat. Její vymapování výskytu typu Świątki proto nezahrnuje Skandinávii; na mapě

Polska a Německa sledovala jen typy archeologických lokalit, v nichž byly exempláře nalezeny (poklady, pohřebiště, hradiště) a nikoliv např. rozšíření obou variant. Taková analýza bude samozřejmě vždy narážet na problém, že z většiny náušnic se v pokladech dochovaly jen drobné zlomky, na jejichž základě nelze vždy spolehlivě rozhodnout, z jaké varianty pocházejí. Přesto jsem se pokusil na základě jejího seznamu náušnic typu Świątki projít literaturu k jednotlivým lokalitám a – pokud to bylo možné – určit příslušnost exemplářů k jedné z variant. Ze Skandinávie jsem mohl zohlednit jen starší nálezy z území Švédska, které registroval M. Stenberger (1947; 1958), a novější z dánského Bornholmu (Pæregård, obr. 28: 4; Nørremølle; Ingvardson 2012, fig. 1, 7; starší nálezy z Dánska viz Kostrzewski 1962, 162–163). Výsledkem je mapa na obr. 32, která ukazuje, že rozšíření obou variant není zcela shodné. První varianta (srov. obr. 28: 3) se vyskytuje jen na území Polska a severovýchodního Německa, naopak severně od Bornholmu se mi nepodařilo najít exemplář, který by k této variantě prokazatelně patřil. Jinými slovy, takřka všechny skandinávské kusy, u nichž lze jednoznačně určit variantu, patří k druhé variantě, zdobené meandrovitými drátky na dolním oblouku (srov. obr. 31: 2–6).⁷⁸

⁷⁸ J. Kostrzewski (1962, 162, č. 37–45) pojal do svého soupisu lokalit z území Gotlandu celkem devět pokladů. Fragmenty typu Świątki v těchto pokladech připsal vždy – pokud byl schopen určit variantu – na základě meandrovité výzdoby dolního oblouku své variantě B. Do své mapky jsem zahrnul jen tři lokality z Gotlandu, kde byly nalezeny fragmenty s jedním nebo více dochovanými plechovými bubínky. Důvodem byla skutečnost, že existují také náušnice se stejnou meandrovitou výzdobou dolního oblouku, které jsou opatřeny čtyřmi filigránovým košíčky (např. Lisówek: Seyer 1997, foto na s. 4, č. 37; Górzno: Slaski – Tabaczyński 1959, 22–23, tab. VI: 2 vlevo nahoře; souhrnněji Kóčka-Krenz 1993, 68, 216–217). Existují také podobné náušnice se třemi košíčky a dlouhým závěskem, opět zdobené meandrovitým drátkem (např. Szluchowo, dnes Człuchów: Łęga 1930, tab. XXXVII: 194, 195). Také v případě fragmentu z pokladu zlomkového stříbra v Kelči (střední Morava) se dochoval jen dolní oblouk a meandrovitá výzdoba na jeho vnější straně, takže nelze jednoznačně říci, zda náušnice byla původně opatřena bubínky nebo košíčky. Pokud má pravdu T. Kučerovská (1996, 66, 71, č. 8, obr. 32: 8), která předpokládá existenci bubínků, šlo by o nejjihnější doložený exemplář druhé varianty typu Świątki. Neznamená to nutně, že typ Świątki se na území Moravy nosil coby šperk. Současný konsensus je takový, že všechny tři poklady zlomkového stříbra, které z dnešního území Českého Slezska a střední Moravy známe (kromě Kelče jsou to ještě Komárov a Kojetín-Popůvky) a které byly shodně uloženy kolem roku 1000, se sem dostaly ze

⁷⁷ Otázkou zůstává, jestli lze všechny majitelky těchto ozdob ve skandinávském prostředí automaticky interpretovat jako Slovanky, jak to činí K. Czonstke (2018). K přítomnosti Slovanů v jižní Skandinávii viz Bogucki 2016, 259–260.

Rýsuje se tedy možnost (kterou bude nutné v dalším bádání prověřit), že náušnice typu Świątki se ve Skandinávii také vyráběly, ovšem hlavně nebo výhradně jejich druhá varianta. Další lokální zvláštností by mohly být hladké bubínky, tzn. bez granulované nebo filigránové výzdoby, které se vyskytly např. na lokalitách Kvinnegårda (obr. 30: 6) a Stora Bjers na Gotlandu (Stenberger 1947, 103, 203, Abb. 223: 3; 225: 1) a v pokladu Schwaan I v Meklenbursku (obr. 31: 6; Faust 1973, 140, Abb. 16/15: 50–53); naopak v jižněji položených oblastech s výskytem typu Świątki mi zatím exempláře s nezdobenými bubínky nejsou známy. Taková lokální či regionální specifika lze nejlépe vysvětlit působením místních dílen, jejichž „rukopis“ se v detailech odlišoval od dílen působících v sousedních oblastech, i když vyrábějících stejný typ ozdob (srov. kap. 3.5).

Dostáváme se zpět k otázce vzniku náušnic typu Świątki. Mohli jejich výrobci nějak výrazněji vycházet z velkomoravských předloh, jak to naznačovala starší generace badatelů? Osobně jsem k této možnosti značně skeptický. Vede mě k tomu mj. přítomnost tří konstrukčních znaků, s nimiž se u typu Świątki relativně často setkáváme, ale které jsou velkomoravským náušnicím víceméně cizí: 1) zapínání; 2) bubínky dvojí velikosti; 3) upevnění bubínků pomocí závlačky ukončené očkem.

Ad 1) V odborné literatuře se většinou nijak zvlášť nezdůrazňuje, že by náušnice typu Świątki byly opatřeny zapínáním. Pokud je mi známo, tak jen H. Seyer (1997, 26) si u náušnic z eponymního pokladu (Świątki I; obr. 28: 1–3) povšiml, že konec horního oblouku „läuft spitz zu und steckt lose in einer der seitlichen Hohlperlen. Beim Einstecken ins Ohr läßt sich der Bügel ohne weiteres etwas auseinanderbiegen, da der Silberdraht elastisch genug ist“.⁷⁹ Tím se bránilo vyvlečení náušnic a jejich ztrátě, ať už byly nošeny v ušním lalůčku nebo navlečeny v textilní nebo kožené čelence, pásce zakomponované do účesu apod. Skutečnost, že konec horního oblouku zapadá do otvoru v horní polokouli přilehlého postranního bubínku, je možno pozorovat také na fotografiích celé řady

severu, tzn. z území dnešního Polska. Všechny šperky v nich obsažené jsou fragmentární a pokládá se za pravděpodobné, že sem z Polska již doputovaly v této podobě (Kouřil 2016, 159–160; Novák 2016, 78–84; Videman 2016, 136–143).

⁷⁹ Je to vidět již na nejstarší dochované fotografii pokladu Świątki I (přetištěno v Kiersnowscy 1959, 103–104, tabl. XXV: 5), a to u všech pěti tamních náušnic diskutovaného typu.

náušnic v dalších pokladech (obr. 28: 4; 29: 2, 3, 8; 30: 1–3; 31: 1–3)⁸⁰. Tento způsob zapínání, tzv. Steckverschluss, se používal u různých typů byzantských náušnic (mj.) z 9.–10. století (např. Baldini Lippolis 1999; Langó 2010; Bosselmann-Ruickbie 2011, 239–240, 243, 246–254, č. 54–56, 61, 64–69). Naproti tomu u velkomoravských náušnic takové i jakékoliv jiné zapínání chybí. Jinými slovy, polští šperkaři z Moravy tento prvek převzít nemohli, museli mít tedy před očima jiné než velkomoravské vzory.

Ad 2) Dalším, ovšem už méně častým konstrukčním znakem typu Świątki je dolní bubínek zřetelně větší velikosti, než jakou mají ostatní bubínky dané náušnice (obr. 29: 1, 5, 7; 30: 1, 5).⁸¹ Vyše jsme sice viděli, že na Moravě se takto konstruované náušnice také vzácně vyskytují (graf 2), všechny spolehlivě datovatelné kusy však patří do staršího velkomoravského horizontu (na rozdíl od exemplářů z území Slovenska, viz kap. 2.4.6), tudíž je od typu Świątki dělí přibližně celé století dlouhý odstup. V Karpatské kotlině a na Balkáně se náušnice s dvojí velikostí bubínků objevují i v 10. a 11. století (kap. 3.2 a 3.4), tzn. i v době výroby typu Świątki.

Ad 3) Stejně jako u mnoha velkomoravských náušnic jsou u typu Świątki oba centrální bubínky navlečeny na oboustrannou závlačku ze zploštělého drátu, umístěnou svisle uprostřed dolního oblouku (obr. 28). Jindy jsou k dolnímu oblouku připájeny dvě samostatné závlačky, pro každý bubínek jedna (obr. 30: 3). Každopádně u typu Świątki závlačka prochází vždy celou výškou bubínku a po opuštění horního centrálního bubínku je ukončena drobným očkem (zvl. obr. 29: 6, 7; 31). Dvě samostatné závlačky jsou vždy skryty uvnitř bubínků a lze je přímo spatřit jen u kusů, u nichž

⁸⁰ Např. kusy z pokladů Psary (Slaski – Tabaczyński 1959, 55–56, tab. XX nah.), Maurzyce-Ruszków (Gozdowski et al. 1959, 10–11, obr. 4 vpr.; Gorlińska et al. 2015, 232, Taf. LXIV: 84/193), Kotowice II (Butent-Stefaniak et al. 2013, 299, Taf. XII: 31/1498, 1499), Obra Nowa (Slaski – Tabaczyński 1959, 44, tab. XV dole vpr.; Brzeziński ed. 2007, 105, č. 13), Sturkö (Hårdh 1976, Taf. 11: II/10, 11), Pæregård (Czonstke 2018, ryc. 2: 1 vl.) nebo z hrobu v Erfurt-Bischleben (Rempel 1966, 116, Taf. 31: 46).

⁸¹ Např. Lipki (Cisek – Kramarek 1960, tabl. XIII: b vpr.; Wachowski 1975, tab. V: 2); Kotowice II (Butent-Stefaniak et al. 2013, 299, Taf. XII: 1498, 1503); Poznaň I (Slaski – Tabaczyński 1959, 50–51, tab. XVIII dole); Psary (Slaski – Tabaczyński 1959, 55–56, tab. XX vlevo upr.); Zalesie (Dekówna 1974, tab. XIV: 4).

je bubínek poškozený (obr. 29: 4) nebo chybí (obr. 30: 3). U spodní závlačky se koncové očko nevyskytuje, neboť pod dolním centrálním bubínkem bývá místo očka upevněn košíček (obr. 29: 1, 5, 6, 8; 31: 4) nebo jiná drátěná ozdoba (obr. 31: 1, 2, 5, 6, 8). Závlačka ukončená očkem se na Velké Moravě objevuje jen zcela vzácně, je doložena u náušnic se čtyřmi bubínky v pouhých dvou hrobech (Brno-Maloměřice a Blučina; obr. 12: 4–6), také díky tomu působí tyto náušnice v kontextu moravské šperkařské produkce cizím dojmem (kap. 2.1.9). Dále je diskutovaný konstrukční prvek přítomen u náušnic z Levic (obr. 10), které jsou již mladší než velkomoravské (kap. 2.4.3).

Tuto pasáž tedy můžeme uzavřít konstatováním, že řemeslníci vyrábějící náušnice typu Świątki používali více konstrukčních prvků, které s největší pravděpodobností nepřevzali z Velké Moravy. Proto je nutné hledat další regiony, kde se první výrobci tohoto typu ozdob mohli inspirovat.

3.1.2 Ostatní náušnice se čtyřmi nebo pěti bubínky v Polsku

V jižním a jihovýchodním Polsku se vzácně vyskytují také stříbrné náušnice se čtyřmi bubínky, které nepatří k typu Świątki. Formálně vzato by se daly přiřadit k velkomoravskému tvaru 9-6 (tzn. k mé variantě C; kap. 2.1.3), neboť mají stejnou konstrukci i výzdobu bubínků, kteréžto jsou celé pokryty granulami zasazenými vždy do drobného drátěného kroužku. Dlouho byly známy jen z pokladu Zawada Lanckorońska, až relativně nedávno byly publikovány kusy z lokalit Wiślica a Małkowice.⁸² Na hradišti Wiślica – Regia v jihovýchodním Polsku byly v destrukční vrstvě, interpretované jako pozůstatek zahloubeného obydlí zaniklého požárem, pohromadě nalezeny čtyři víceméně úplné náušnice se čtyřmi bubínky (obr. 33) a fragmenty z dalších dvou exemplářů (Gliński 1999, zvl. 217–223; Nosek 1999a; Glińska 2018, 416).

⁸² Části dalších exemplářů se mohou nacházet v pokladech zlomkového stříbra, kde je však možné se opřít většinou jen o charakteristickou výzdobu bubínků. Součástí pokladu Kotowice II bylo torzo náušnice, které se skládá z neúplného kroužku, na nějž jsou navlečeny dva poškozené bubínky, zjevně sekundárně stlačené těsně k sobě (Butent-Stefaniak et al. 2013, 281–301, zvl. 300, Taf. XIII: 31/1587). Z pokladu Zakrzew II pochází jen jeden bubínek s liniemi typické granulované výzdoby (Gorlińska et al. 2015, 497, 509, Taf. CXXXI: 205/851). Oba poklady byly shodně uloženy po roce 1009, resp. 1010. Jako třetí příklad lze uvést odlomený bubínek v pokladu Gostyń (Seger 1928, Abb. 24) a jistě by se našly i další.

Na první pohled sice vypadají stejně jako velkomoravské kusy, ale při podrobnějším zkoumání lze zjistit drobné odlišnosti. K typickým rysům náušnic z Wiślice patří, že granulovaná výzdoba na povrchu bubínků tvoří linie, které jsou od sebe odděleny úzkými, ale přesto zřetelnými mezerami. Spodní bubínek je dole ukončen kuličkou, která je taktéž zdobena granulací. Dolní oblouk náušnic je lemován osmi kordovanými drátky. Všechny tyto znaky a také větší celková výška náušnic (cca 5,5 cm) svědčí o tom, že s velkou pravděpodobností nejde o přímé importy z některého z moravských center. Nejméně u dvou wiślických exemplářů sledujeme také dodatečné úpravy či „doplňky“, které bychom u velkomoravských náušnic varianty C hledali marně. U náušnic č. 2 a 3 se objevuje opletení části dolního i horního oblouku, umně vytvořené z několika tenkých drátků (viz schematickou kresbu na obr. 33: 3a; foto v Nosek 1999b, fig. 72: a). Je zjevné, že v obou případech jde o sekundární úpravu, neboť u č. 2 bylo opletení na konci dolního oblouku možné provést teprve po dodatečném vysunutí koncového bubínku směrem vzhůru (obr. 33: 2), u č. 3 zase až po odpadnutí bubínku na stejném místě (obr. 33: 3). Posledně uvedený kus má stejné opletení i na začátku horního oblouku, které následně přechází v jednoduché spirálovité ovinutí jedním zploštělým drátkem (detailní fotografie viz Gliński 1999, obr. 10, 11).

Poklad z Małkowic (západně od Wrocławu) obsahoval neúplnou náušnici, u níž se z původních čtyř bubínků dochovaly jen dva (obr. 34; Butent-Stefaniak 2009, 20, obr. 1: 2; Butent-Stefaniak et al. 2013, 324–326, Taf. XXI: 41/19). Až na to, že dolní bubínek je větší než dochovaný postranní bubínek, má tato náušnice stejnou konstrukci i výzdobu jako exemplář z Wiślice bez sekundárních úprav (obr. 33: 1). Małkowický poklad byl ukryt nejdříve koncem 10. století; jelikož neznáme jeho složení v úplnosti, mohlo k tomu dojít i o něco později.

Třetí polskou lokalitou s takovými náušnicemi je Zawada Lanckorońska. Součástí známého pokladu, nalezeného v areálu hradiště, bylo mj. pět kusů náušnic se čtyřmi bubínky (srov. obr. 35: 59, 62), které vykazují všechny znaky popsané u kusů z Wiślice (s výjimkou sekundárně provedeného opletení). Exempláře ze Zawady Lanckorońskiej se od sebe navzájem liší jen nevýznamně, na základě velikosti a detailů výzdoby je lze rozdělit do dvou skupin. Dva kusy, v publikaci depotu opatřené čísly 62 a 63, jsou relativně menší, mají výšku do 5,5 cm. Jejich dolní oblouk je zdoben čtyřmi kordovanými drátky (obr. 35: 62). Naopak zbývající kusy č. 59, 60 a 61 jsou přibližně

o centimetr vyšší a jejich dolní oblouk je lemovaný osmi (obr. 35: 59), u č. 61 dokonce devíti souběžnými kordovanými drátky (Nosek – Zoll-Adamikowa 1999, 73, fig. 44–47).

H. Zoll-Adamikowa (1999, 103–105) označila tuto pětici náušnic a jejich velkomoravské protějšky jako „variantu Břeclav-Pohansko“ – podle eponymní lokality, kde se na pohřebišti u prvního kostela v hr. 127 a 135 vyskytly analogické náušnice (obr. 6: 6; tab. 1, č. 6, 7). Byla si však vědoma skutečnosti, že velkomoravské kusy obecně jsou podstatně subtilnější; v kap. 2.3.2 jsme viděli, že výška varianty C nepřesahuje 3 cm (graf 3), takže některé exempláře ze Zawady Lanckoroňské mají i dvojnásobnou velikost. Při časovém zařazení „varianty Břeclav-Pohansko“ vycházela ještě z tradiční velkomoravské chronologie, která náušnicím se čtyřmi bubínky přisuzovala datování do konce 9. století a do 1. poloviny 10. století. Stejnou dataci pak H. Zoll-Adamikowa předpokládala i u exemplářů ze Zawady Lanckoroňské. Takové přenesení datace z jednoho regionu do druhého nepovažuji za úplně bezproblémové. Uvedený postup by byl oprávněný, pokud bychom v Zawadě Lanckoroňské měli co do činění s nepochybnými moravskými importy. To se zatím nepodařilo prokázat (viz níže).

Součástí pokladu v Zawadě Lanckoroňské byly mj. ještě tři náušnice (č. 64–66), opatřené pěti bubínky (obr. 35: 64, 65). Mají shodnou velikost (výška nedeformovaných kusů činí 5,3 cm) a stejnou výzdobu bubínek a dolního oblouku jako tamní náušnice č. 62 a 63, liší se od nich jen dvěma znaky: pod dolní oblouk je včleněn pátý bubínek, který je o něco větší než ostatní čtyři bubínky; a začátek horního oblouku je opatřen opletením z šesti tenkých drátků (Nosek – Zoll-Adamikowa 1999, 74, fig. 44, 46, 48, 49), jaké má také náušnice č. 3 z hradiště Wiślica (obr. 33: 3). Uvedenou trojici náušnic s pěti bubínky H. Zoll-Adamikowa (1999, 105) pojmenovala – v souladu se svým označováním typů či variant podle místa prvního výskytu – jako „variantu Zawada“. Musela konstatovat, že tyto exempláře zůstávají zatím na polském území i jinde bez přesných analogií. To byl zjevně důvod, proč se jimi blíže nezabývala.⁸³

⁸³ Názory na typologické zařazení náušnic se čtyřmi nebo pěti bubínky ze Zawady Lanckoroňské se liší. K. Wachowski (1981, 178, ryc. 15: a1, a2) je přiřadil k typu Świątki, který zjevně vnímal šířeji než jeho předchůdci (srov. kap. 3.1.1). H. Kóčka-Krenz (1993, 61–62, 207, č. 31) přiřadila všechny tamní náušnice ke svému typu s tzv. malinovými bubínky („zausznice z paciorkami malinowatymi“). K tomuto typu počítá hlavně polské exempláře s jedním nebo třemi bubínky navlečenými na dolní oblouk,

Dva obdobné kusy byly v Polsku nalezeny až nedávno. V zázemí hradiště Czermno, které bylo spolu se sousedním hradištěm Gródek v raném středověku označováno jako „Červeňské hrady“ (Wołoszyn 2020, s lit.), byly nedaleko od sebe u obce Perespa objeveny v roce 2014 a 2015 dva poklady, dosud v úplnosti nepublikované (Wołoszyn et al. 2016, 702).⁸⁴ Součástí druhého z pokladů, který je podstatně větší než první, byl pár stříbrných náušnic s pěti bubínky, zcela pokrytými granulemi zasazenými do drobných drátěných kroužků. Bubínky na koncích a uvnitř dolního oblouku jsou stejně velké, bubínek pod dolním obloukem je největší a pátý bubínek pod ním je naopak nejmenší ze všech. Dolní oblouk je u obou kusů celý pokrytý pravidelným drátěným opletením, ovšem na rozdíl od exemplářů z Wiślice (obr. 33: 2, 3) se nezdá, že by šlo o druhotnou úpravu. Horní oblouk je nezdobený. Jeden z exemplářů má mírně deformovaný horní oblouk; druhá náušnice, která je zcela nepoškozená, měří na výšku 5,8 cm.

Ukazuje se tedy, že náušnice s pěti bubínky ze Zawady Lanckoroňské nejsou unikátem nebo nějakým „výplodem momentální inspirace“ svého výrobce, ale jde o samostatnou – byť asi ne příliš často vyráběnou – variantu. Ještě důležitější je skutečnost, že náušnice se čtyřmi nebo pěti bubínky plošně zdobenými tzv. hrubou granulací ze čtyř polských lokalit (Wiślica, Małkowice, Zawada Lanckorońska a Perespa) tvoří ucelenou skupinu výrobků shodné, nejspíše místní provenience. Svědčí o tom použití opletení a výzdoba kořene horního oblouku; naopak v jiných částech Evropy tyto znaky u náušnic se čtyřmi bubínky zatím zjištěny nebyly.⁸⁵ Je pravděpodobné, že celá skupina je homogenní taktéž z chronologického hlediska, tzn. jde o výrobky vzniklé během nepřilíh dlouhého období.

tzn. náušnice zcela odlišného tvaru. Při vyčlenění tohoto typu byl pro ni prioritní jiný znak než celková konstrukce, a to výzdoba bubínek, které jsou kompletně pokryté tzv. hrubou granulací.

⁸⁴ Za informaci k depotům a odkaz na citovanou práci děkuji M. Wołoszynovi. Za upozornění na články na polských zpravodajských serverech, které o pokladech zřejmě referovaly, vděčím kolegyním Š. Krupičkové a J. Gryc.

⁸⁵ Nejsou obvyklé ani u dalších typů. Spirálovitě omotaní hladkým drátkem na začátku horního oblouku je přítomno např. u páru byzantských náušnic z neznámého naleziště, který je ve sbírkách Römisch-Germanischen Zentralmuseum v Mohuči. Na základě jejich emailové výzdoby datuje M. Schulze-Dörrlamm (2020, 35–38) náušnice zhruba do 1. poloviny 10. století.

Nejlepší podklady pro datování této skupiny náušnic poskytuje poklad Zawada Lanckorońska. H. Zoll-Adamikowa (1999, 131) kladla uložení tohoto pokladu do 3. třetiny 10. století. Při jeho datování přisoudila zásadní roli tamnímu lunicovému závěsku, který má analogie v pokladech na lokalitě Gnezdovo v západním Rusku, uložených někdy po polovině 10. století (nověji Rjabceva 2005, 116–122; Eniosova et al. 2009, 384; Avdusina 2014). S. Suchodolski (2003, 280–284) se na základě rozumně znějících argumentů domnívá, že takové závěsky se mohly vyrábět již před polovinou 10. století, ale datování pokladu ze Zawady Lanckorońskiej ponechal víceméně beze změny. Lunicové závěsky stejného typu byly také součástí obou pokladů nalezených u obce Perespa (Woloszyn et al. 2016, 703–708). Na jejich základě dospěli autoři předběžné publikace k datování pokladů do 2. poloviny 10. století a počátku 11. století. Stejnou dataci můžeme vztáhnout i na diskutované polské náušnice se čtyřmi a pěti bubínky.

H. Zoll-Adamikowa zastávala názor, že náušnice se čtyřmi bubínky ze Zawady Lanckorońskiej tvoří nejstarší část tohoto depotu, datovanou do 1. poloviny 10. století. Jediným zdrojem této datace byl ovšem předpoklad, že tamní exempláře bezprostředně typologicky i chronologicky navazují na podobné velkomoravské náušnice. Zde nelze přehlédnout, že badatelčina argumentace se do značné míry pohybuje v kruhu a – což je podstatnější – její základy se s odstupem dvou desetiletí jeví jako překonané či přinejmenším sporné. Dříve přijímané datování podobných velkomoravských náušnic (moje varianta C) do konce 9. století a do 1. poloviny 10. století je dnes již neaktuální. V kap. 2.4.1 jsme viděli, že těžiště jejich výskytu lze klást do mladšího velkomoravského horizontu, který je tradičně ztotožňován s obdobím 2. poloviny 9. století a počátku 10. století. Tím by se případný rozdíl v datování mezi jednotlivými částmi pokladu ještě dále prohloubil. Rozčleňovat obsah pokladu na nějakou starší a mladší část však podle mého názoru postrádá reálný základ. Pokud se oprostíme od schémat staršího bádání, že jakýkoliv polský šperk podobný šperkům z moravských lokalit je nutné interpretovat primárně jako „velkomoravský vliv“ či přímo import (srov. Kóčka-Krenz 1993, 154), situace se najednou jeví docela jednoduše. Celý poklad ze Zawady Lanckorońskiej je kulturně i chronologicky víceméně homogenní soubor šperků; všechny v něm zastoupené typy lze spojovat výhradně s východní a jihovýchodní Evropou, časově pak s 10. stoletím a s 1. polovinou 11. století.

Jako sporný se dnes jeví i předpoklad H. Zoll-Adamikowé o bezprostřední typologické návaznosti

náušnic se čtyřmi bubínky ze Zawady Lanckorońskiej na velkomoravské předlohy.⁸⁶ Výše jsme viděli, že u celé diskutované skupiny polských náušnic se čtyřmi a pěti bubínky se vyskytuje několik znaků, kterými se liší od velkomoravské varianty C: mj. podstatně větší výška, opletení dolního (popř. části horního) oblouku nebo lemování dolního oblouku osmi kordovanými dráty. Posledně uvedený znak se na Moravě vyskytl u jediné náušnice se čtyřmi bubínky (Mikulčice – Klášteřisko, hr. 1298; obr. 4: 5), ale je otázkou, jakou této skutečnosti můžeme přisoudit váhu, když převažující výzdoba náušnic varianty C je odlišná (čtyři perlované, méně často kordované dráty). V zásadě lze říci, že používání perlovaného drátu je typické pro Velkou Moravu, tzn. pro 9. století, zatímco šperk z 10. a 11. století v Polsku, severní a východní Evropě staví filigránovou výzdobu takřka výlučně na drátu kordovaném nebo torďovaném (viz kap. 2.3.3). K uvedené změně v preferovaném druhu filigránového drátu zřejmě došlo i ve střední Evropě, ale jistě neproběhla ze dne na den. Jelikož tento problém nebyl zatím detailněji analyzován, bylo by předčasné chtít v tuto chvíli vyvozovat z použitého druhu drátu nějaké zásadnější chronologické nebo jiné závěry.

Na základě řečeného se domnívám, že hypotéza o velkomoravské inspiraci polských náušnic se čtyřmi bubínky pokrytými hrubou granulací není jediná možná. Je nutné zvažovat také širší geografický kontext a zohlednit exempláře z území Balkánu. Pro budoucí úvahy o vzniku první varianty typu Świątki by zase nemusela být bez významu její podobnost s náušnicemi s pěti bubínky: kromě provedení granulované výzdoby bubínek se vzájemně liší jen tím, že ona první varianta má místo nejspodnějšího (pátého) bubínku drátěný košíček. Výše jsme také viděli, že náušnice typu Świątki vykazují konstrukční prvky, které jejich výrobci nemohli přímo převzít

⁸⁶ Publikace celého pokladu ze Zawady Lanckorońskiej má po všech stránkách velmi vysokou úroveň. Nelze si ale nevšimnout, že v analýze jednotlivých variant náušnic se H. Zoll-Adamikowa (1999) zaměřila hlavně na chronologické problémy, naopak otázky o jejich původu nebo způsobu vzniku většinou ponechala stranou. Badatelka zmiňuje analogické exempláře hlavně z východní a střední Evropy (se značným důrazem na význam velkomoravského šperku), naopak exempláře z Balkánu nebo jejich tamní lité imitace – i když jejich zhotovení nutně předpokládá znalost honosnějších předloh (srov. např. Langó 2012c) – připomíná jen velmi okrajově nebo vůbec. To s sebou nese nebezpečí určité „zúžené perspektivy“ při pohledu na dotyčné typy šperku.

z Velké Moravy – jednoduše proto, že se tam nikdy nevyskytovaly. To vede k nutnosti hledat předlohy všech diskutovaných polských náušnic jinde, nejspíše v částech jihovýchodní Evropy, výrazně ovlivněných Byzancí (viz kap. 3.5 a 4.4.5). V této souvislosti je zajímavé prostorové rozšíření oné nepočtené skupiny náušnic se čtyřmi nebo pěti bubínky (obr. 33–35) v jižním a hlavně v jihovýchodním Polsku, tedy stranou od hlavní oblasti výskytu typu Świątki (obr. 32). Polohu této jihovýchodní skupiny náušnic by snad bylo možné předběžně interpretovat v tom smyslu, že díky nim do Polska vůbec pronikl „koncept“ náušnic se čtyřmi nebo pěti bubínky – a na jejich základě velmi záhy vznikl typ Świątki coby specifická místní adaptace tohoto „konceptu“. Zatím se zdá, že používání první varianty typu Świątki, která má v kontextu náušnic se čtyřmi bubínky v jižněji položených regionech spíše „tradiční“ vzhled (srov. kap. 3.4.3 až 3.4.9), zůstalo omezeno na území dnešního Polska a přilehlé části Německa. Naproti tomu druhá varianta, která vznikla obohacením první varianty o nápadnou výzdobu v podobě meandrovitých filigránových drátků, se přes Baltské moře rozšířila i do Skandinávie. Jinými slovy, představa (byť nutně schematická) o typologicko-vývojových vztazích jednotlivých variant (srov. obr. 77) rámcově koresponduje s jejich geografickým rozšířením.

3.2 Karpatská kotlina

Dalším regionem, kde se nacházejí náušnice se čtyřmi bubínky, je Karpatská kotlina. Exempláře z jižního Slovenska, které je také součástí tohoto geografického celku, již byly – coby moje varianty G a H – analyzovány výše, stejně jako kusy ze Zalaváru (kap. 2.1.5). V následující pasáži tak zbývá zmínit ostatní nálezy z území dnešního Maďarska, srbské Vojvodiny a rumunského Sedmihradska (což je dáno dějinami výzkumu, který začal ještě v době, kdy uvedené oblasti byly součástí Uher). Jak záhy vyplyne z dalšího výkladu, těmto náušnicím zde dlouho nebyla věnována adekvátní pozornost. Bylo to způsobeno jednak nízkým počtem exemplářů, jednak celkovým zaměřením raně středověké archeologie v Uhrách, resp. v Maďarsku. Tamní badatelé se v první řadě zabývali archeologickými pozůstatky staromaďarského období a jeho hmotnou kulturou, která má kořeny ve východní Evropě (Langó 2005, zvl. 289–306; Bálint 2007; Türk 2012). Terénní výzkum mladších řadových, tzv. belobrdských pohřebišť sice nebyl zanedbáván, ovšem analýza jejich hmotné kultury

k prioritám nepatřila.⁸⁷ Je celkem příznačné, že autorem prvního soubornějšího chronologického vyhodnocení těchto pohřebišť byl německý badatel J. Giesler (1981). Ten mj. sestavil typologii šperků nacházených na těchto lokalitách; její součástí jsou i náušnice se čtyřmi bubínky a jejich lité napodobeniny, označené jako „Form 16“ (obr. 36: 16). Badatel také pořídil soupis jemu známých exemplářů z Karpatské kotliny vč. jejího blízkého okolí a lokality vymapoval (Giesler 1981, 165–166, Liste 6, Taf. 51: 2). Většina z těchto lokalit se nachází na území dnešního Slovinska, z území Maďarska registroval jen dvě naleziště (Halimba – Cseres a Tibolddaróc).

Až od 90. let 20. století věnují maďarští badatelé zvýšenou pozornost importům, které se v 10. a 11. století dostaly do Karpatské kotliny z jádra byzantské říše nebo z byzantské části Balkánu. Nejpočetnější a nejlépe prozkoumané předměty jsou opaskové přezky, relikviářové křížky a šperky, především náušnice,

⁸⁷ Bádání se dlouho soustředilo na problémy etnicity a sociální struktury obyvatelstva, které na těchto pohřebišťích pohřbívalo, a to s protikladnými stanovisky maďarských badatelů na straně jedné a badatelů ze slovanských zemí na straně druhé. To vedlo maďarské vědce k odmítání samotného termínu „belobrdská kultura“, který vnímali (a někteří dodnes vnímají) jako účelově zvolený a vzhledem k jeho „slovanskému znění“ preferující jednu ze stran dlouhodobého sporu ve věci etnicity (k dějinám výzkumu např. Giesler 1981, 8–19; Bálint 1991, 159–185; Langó 2005, zvl. 182–244; Bollók 2010, 174, 181–182, pozn. 22; Ota 2014a, 11–15; k eponymní chorvatské lokalitě Bijelo Brdo viz Tomičić 1991). Na druhé straně, pro jimi často upřednostňovaný termín „Gräberfelder des (ungarischen) Gemeinvolkes“ chybí např. v češtině vžitý ekvivalent. Ani termín „arpadenzeitliche Volkstracht“, kterým M. Obenaus (2010, 5) označuje hmotnou kulturu těchto pohřebišť, se zatím v odborné literatuře neujal. K typologii pohřebišť z 9.–12. století v Karpatské kotlině viz Kovács 2013. Každopádně raně středověká archeologie zaznamenala v posledních desetiletích ústup od otázek spojených s etnicitou. Zdaleka nejdůležitějším druhem pramenů, jsou prameny písemné. Identifikace těchto etnik v archeologických pramenech je podstatně složitější a nejednoznačnější, než se domnívaly předchozí generace archeologů. Zvláště v případě nadregionálně rozšířené módy nelze etnicitu konkrétních pohřbených jedinců jednoznačně určit (např. Brather 2004; Dzino 2008; von Rummel 2010; Halsall 2011). Dnes i badatelé ze slovanských zemí přijímají, že podíl staromaďarského obyvatelstva byl v Karpatské kotlině zásadní, což samozřejmě nevyklučuje přítomnost dalších etnik, zvláště v jejich okrajových částech (Kovács 1991, 423, pozn. 136; Hanuliak – Rejholcová 1999, 102–105). S tímto vědomím termín „belobrdská pohřebiště“ – přes jeho problematičnost – nadále používám, neboť je všeobecně srozumitelný.

prsteny a náramky.⁸⁸ Integrovanými součástmi této skupiny předmětů jsou náušnice se čtyřmi bubínky a se zdobeným dolním obloukem, popř. jejich lité napodobeniny. Nověji je shromáždil a analyzoval K. Mesterházy (1991, 146–153), který tyto náušnice ve svém přehledu šperků „byzantského původu“ označil jako „typ 12“ a rozdělil je na čtyři varianty (obr. 37). Jelikož většina variant je reprezentována jediným párem náušnic, bude myslím transparentnější zmiňovat především konkrétní exempláře.

Všechny tyto náušnice mají společné dva znaky: jednak jsou opatřeny zapínáním na očko a háček, jednak jejich plechové bubínky (resp. lité kuličky) postrádají jakoukoliv výzdobu. Dalšími znaky se od sebe jednotlivé varianty lehce liší. Z belobrdského pohřebiště Halimba – Cseres pocházejí celkem tři páry náušnic, u nichž je nejspodnější bubínek vždy o něco větší než zbývající tři bubínky. Stříbrný pár z hr. 841 (Mesterházyho varianta 12a; obr. 38: 1) má dolní oblouk lemovaný čtyřmi kordovanými drátky; nejspodnější bubínek je upevněn k dolnímu oblouku pomocí přibližně kónického plechového mezičlánku, který svým tvarem připomíná polokouli z bubínku o něco menšího než nejspodnější bubínek (Török 1962, 24–25, Taf. XI upr.). V hr. 506 (obr. 38: 2) a 621 bylo nalezeno shodně po páru náušnic, u nichž je největší dolní bubínek připevněn k dolnímu oblouku pomocí krátkého hrozníčku (Mesterházyho varianta 12b; Török 1962, Taf. X). Způsob výroby obou párů by měl být značně neobvyklý: u stříbrného páru z hr. 506 Gy. Török (1962, 142) uvádí, že „untere Bogen besteht aus einem dickeren, gegossenen Glied mit vier Rippen und einem weintraubenförmigen Anhänger“. Z formule by se dalo usuzovat, že spolu s dolním obloukem byl odlit také nízký hrozníčkovitý mezičlánek, který napodobuje dva věnečky granulí nad sebou. Naopak u bubínků autor explicitně uvádí, že jsou to „aus zwei Halbkugeln zusammengelötete Silberkugel“. Stejnými termíny popsal exempláře z hr. 621, jen s tím rozdílem, že jejich popis začíná slovy „bronzenes Ohrgehängepaar mit Silberkugeln“, což by naznačovalo, že použití dvou odlišných výrobních technik – odlévání, resp. tvarování z plechu – korespondovalo se dvěma různými materiály.⁸⁹ Bohužel publikované fotografie

obou párů náušnic nejsou natolik zřetelné, aby bylo možné uvedená pozorování bezprostředně potvrdit. Zvláště bronzový šperk může podléhat korozi, při nedokonalém očištění se pak některé části mohou jevit jako jednolitě (a tudíž jako „odlitě najednou“), přestože ve skutečnosti byly zhotoveny z více komponent. Světlo do celé věci může vnést jen průzkum obou párů náušnic moderními zobrazovacími a analytickými metodami. V celé střední a jihovýchodní Evropě jsou mi známy exempláře z jediné další lokality (Kostol – Trajanov most v Srbsku; obr. 51: 1), které měly být zhotoveny stejným způsobem (kap. 3.4.3; také srov. kap. 3.4.10).

K variantě 12a patří pravděpodobně ještě stříbrný exemplář z hr. 14 na pohřebišti Karos – Eperjesszög II, který je neúplný, chybí mu oba (předpokládané) centrální bubínky. Oba dochované postranní bubínky mají oválný tvar a jsou hladké, bez jakékoliv výzdoby; dolní oblouk je lemován skutečnými perlovanými dráty (Révész 1989, 29, obr. 6: 11; 1996, 18–19, tab. 23: 17; Mesterházy 1991, obr. 2: 6).

Následující dvě varianty 12c a 12d (obr. 37) vyčlenil K. Mesterházy na základě dvou párů z pohřebiště Tápé – Malajdok B (na východním okraji města Szeged). Dvě bronzové náušnice z hr. 30⁹⁰ mají bubínky výrazně protáhlého tvaru, všechny jsou přibližně stejně velké. Postrádají mezičlánek nad nejspodnějším bubínkem, tzn. oba centrální bubínky byly přímo připevněny k dolnímu oblouku (obr. 39: 1, 2; Széll 1943, 177, obr. 1: 1, 2). Pár z hr. 21 se naopak vyznačuje dlouhým kónickým mezičlánkem, který je zdoben perlovanými drátky kapkovitého tvaru. Pod mezičlánkem je připevněn bubínek, který je větší než tři zbývající (obr. 37: 12d; Mesterházy 1991, Abb. 3: 4, 5). Tím je u konce výčet kusů nebo párů řazených k náušnicím se čtyřmi plechovými bubínky – v Karpatské

konstrukce v publikaci (Kaus 1987, 336–337, obr. 7 vpr.) není podrobněji popsána a ani otištěná fotografie neumožňuje bližší posouzení způsobu výroby dolního oblouku a hrozníčkovitého mezičlánku. Jisté je jen to, že čtyři dvojkónické bubínky jsou zhotoveny z plechu (za informaci děkuji M. Obenausovi).

⁹⁰ Číslování hrobů z Tápé – Malajdok B převzal K. Mesterházy (1991, 148) z monografie Szegfű – Kürti 1983, obr. 35, foto 15, přestože znal článek M. Széll (1943, 177) o výzkumu na lokalitě v roce 1931, kde je tento hrob uveden ještě pod číslem 8 (po pozdějších výzkumech na lokalitě zřejmě došlo k přečíslování hrobů). V uvedeném článku jsou náušnice z tohoto hrobu nakresleny se zapínáním (viz zvl. obr. 39: 2), na novějších fotografiích u obou kusů již očko, resp. očko a háček nejsou vidět, takže chybí i na překresbě (obr. 37: 12c).

⁸⁸ Mesterházy 1990; 1991; 1993; 1995; Langó – Türk 2004; Langó 2010; Bollók 2010; Prohászka 2016; srov. Pletnyov 2005; Schulze-Dörrlamm 2009, Teil 2, 204–253; Tsvikis 2012, 70–75; Dončeva – Bunzelov 2014; aj.

⁸⁹ V souvislosti s náušnicemi z Halimba – Cseres zmiňuje K. Mesterházy (1991, 146, pozn. 23) také neúplnou náušnici z hradiště Kirchberg u obce Lutzmannsburg (maď. Locsmánd) v dnešním rakouském Burgenlandu. Její

kotlině tedy nejde o nijak početnou skupinu šperků (obr. 41). Popsanou tvarovou a výzdobnou různorodost lze vysvětlit nejspíše tím, že každá varianta vznikla v jiné dílně, z nichž některé ani nemusely působit v Karpatské kotlině.

Druhou skupinu v přehledu K. Mesterházyho tvoří lité náušnice se čtyřmi plnými kuličkami, které napodobují kusy se čtyřmi plechovými bubínky. Jako velmi zdařilé imitace lze označit náušnice s pečlivě vytvarovanými kuličkami, hrozničkovitým mezičlánkem a rýhovanou výzdobou dolního oblouku (varianta 12a1). Předobrazem pro tuto variantu se stala náušnice z lokality Orșova na rumunské straně Železných vrat (Mesterházy 1991, Abb. 3: 9), tzn. ležící u jihovýchodního okraje Karpatské kotliny (polohu této a dále v textu zmíněných lokalit viz obr. 71). Podobně okrajovou polohu má lokalita Alba Iulia (maď. Gyulafehérvár) – Termele Romane v Sedmihradsku, odkud pochází další propracovaná imitace, zhotovená z pozlaceného bronzu (obr. 40: 1; Horedt 1958, 63, fig. 17: 17; Dragotă 2003; Dragotă – Stoia – Urian 2011, 51–52; Dragotă 2014, 12, fig. 2: 9). Ke zmíněným náušnicím by se bez problémů dal přiřadit i exemplář ze slovenské Bíně (kap. 2.2; obr. 13: 1).

Další lité náušnice jsou již provedeny zběžněji, např. výzdobu dolního oblouku mají zjednodušenou do té míry, že tato část vykazuje jednoduší čtyřúhelníkový průřez (Mesterházyho varianta 12b1). K těm relativně lépe provedeným patří kus z Tibolddaróc s naznačenými „zarážkami“ postranních kuliček (obr. 40: 3; Nees 1932–1933, 173, 221, Abb. 95: 3) nebo náušnice z lokality Novi Kneževac (maď. Törökkanizsa) v srbské Vojvodině, u níž je napodoben kónický mezičlánek nad dolním bubínkem (obr. 40: 2; Hampel 1907, 149–150, Taf. 38: 5; Mesterházy 1991, Abb. 2: 9). Důležitá je i skutečnost, že u všech dosud zmíněných litých náušnic z Karpatské kotliny (srov. obr. 71) je nejspodnější kulička větší než ostatní, což koresponduje s analogickým znakem u všech náušnic Mesterházyho variant 12a, 12b a 12d (obr. 37). Jak schematizace postupovala, vytrácely se charakteristické detaily, takže u těch nejvíce zjednodušených kusů už není zcela jasné, jakou předlohu chtěl vlastně výrobce napodobit.⁹¹

91 Např. náušnice z Fonyód – Bélatelep (Horváth 1968, 139, obr. 77; srov. Mesterházy 1995, 83, No. 14, Karte II) má na obou koncích dolního oblouku jen relativně drobné kuličky, a to podstatně menší velikosti, než jakou mají kuličky napodobující centrální bubínky. Pokud ale K. Mesterházy (1995, 82, No. 30) řadí mezi lité imitace náušnic se čtyřmi bubínky i kusy jako z Ecséd (Hampel 1907, tab. 53: 4), je to podle mého názoru nesprávné, neboť

U všech náušnic se čtyřmi bubínky a jejich litých imitací K. Mesterházy (1991, 146–153; 1995, 74) nepochybuje, že to jsou šperky byzantského rázu, ať už byly vyrobeny v centrálních oblastech byzantské říše nebo na Balkáně. V souladu s tím shledává analogický materiál hlavně v Chorvatsku, Srbsku a Bulharsku, zatímco velkomoravské kusy zmiňuje jen letmo (a pouze z území Slovenska).

Pokud jde o datování právě představených náušnic z Karpatské kotliny, jako nejstarší se jeví hr. 14 z Karos – Eperjesszög II. Jde o typický hrob staromaďarského bojovníka s lukem a částečným koňským pohřbem, datovatelný do 1. poloviny 10. století (Révész 1996, 18–19, tab. 23). Je možné, že pohřbený muž získal stříbrnou bubínkovou náušnici jako kořist při jednom z nájezdů do okolí Karpatské kotliny. Velká Morava však jako místo jejího získání nepřipadá v úvahu, neboť na území dnešní Moravy i Slovenska analogické náušnice, tzn. se zcela nezdobenými bubínky, chybějí. Proto exemplář musí pocházet odkud z jihovýchodní Evropy.⁹²

Značnou vypovídací hodnotu pro určení doby používání náušnic se čtyřmi bubínky v Karpatské kotlině má trojice hrobů z Halimba – Cseres. Gy. Török (1962, 142–143) zařadil tyto hroby do nejstarší fáze pohřebiště („Belegungsphase I“). Způsob jejího vylčení sice J. Giesler (1981, 16, 35–37) kriticky okomentoval, nicméně i v rámci své vlastní horizontální stratigrafie lokality potvrdil, že ony tři hroby s bubínkovými náušnicemi spadají do nejstarší skupiny hrobů, která zabírá jižní cíp pohřebiště. Je pozoruhodné, že součástí této skupiny je také šest ze sedmi dalších hrobů, které obsahovaly lité hrozničkové náušnice balkánsko-byzantského původu. V Gieslerově typologii (obr. 36) jde o tvar 14b s litým oboustranným hrozničkem (hr. 514, 778, 848, 882 a 918) a tvar 15b s delším jednostranným hrozničkem a lunicí uvnitř dolního oblouku (hr. 859; obr. 24: 1) (Török 1962, 142–144, Taf. IX, X, XIII). Posledně uvedený hrob obsahoval také denár Huga z Provence (926–945), další takové mince se vyskytly i v nedalekém hrobě 775. Uložení obou hrobů s mincemi

tento exemplář má na koncích dolního oblouku naznačené nízké „uzlíky“ (v jednom případě ze dvou „věnečků granulí“), takže jako předloha zjevně posloužila hrozničková náušnice.

92 Loupežné výpravy Maďarů na Balkán a do Byzance trvaly ještě déle než do západní Evropy, až do roku 970 (Mesterházy 1991, 177; Takács 2000, 160; Langó 2012a, 58). U většiny mladších šperků balkánsko-byzantského původu se předpokládá, že se do Karpatské kotliny dostaly prostřednictvím obchodu (Stephenson 2004, 41–45).

lze datovat do poloviny 10. století nebo krátce poté (Giesler 1981, 56, 138, Taf. 28; Kovács 1985, 215; Coupland – Gianazza 2015, 307). Stejná, popř. o něco mladší datace se dá vztáhnout také na celou nejstarší fázi pohřebiště. Někdy v této době, tzn. během 3. čtvrtiny 10. století, se musely do hrobů dostat i náušnice se čtyřmi bubínky.⁹³

Gy. Török (1962, 123) počítal se vznikem pohřebiště Halimba – Cseres již někdy v letech 907–925, což je čistě historické datování, odvozené od událostí známých z písemných pramenů. Takto časný počátek nejstarší fáze vyhovoval B. Dostálovi (1965, 401), který tamní bubínkové a lité hrozníčkové náušnice interpretoval jako „Imitationen prunkvollen grossmährischen Schmuck“. Jeho argumentace bezprostředně odráží dobovou diskusi o etnicitě nositelů belobrdské kultury (viz pozn. 87). Podle B. Dostála tyto imitace mohou být jen výrobky místních Slovanů, „denen die grossmährische Herrschaft noch in Erinnerung war, die mit dem Veligrader Schmuck vertraut waren, ihn schätzten und das Bedürfnis fühlten, ihn nachahmen“. Obratem „grossmährische Herrschaft“ měl na mysli nejspíše Svatoplukovo údajné ovládnutí celé Panonie, které se dodnes promítá do podoby mnoha mapek zachycujících geografický rozsah Velké Moravy na prostoru od Horní Lužice až po soutok Tisy s Dunajem (např. Měřínský 2006, 717–735; Galuška 2011, 245, Abb. 1; Gurňák 2014, 14, obr. 1). Je však příznačné, že takové „maximalistické“ mapky figurují hlavně v dílech českých a slovenských badatelů, naopak historikové a archeologové z okolních zemí jsou k tak velkému rozsahu Velké Moravy skeptičtější. Každopádně pokud jde o šperk „velkomoravského rázu“, jeho výskyt se v rámci Panonie omezuje na aglomeraci Zalaváru (srov. kap. 2.1.5; Szőke 2008; 2012, Abb. 6; 2014, fig. 30, 43–47, 49, 80–82; 2021, 437–449). Ten byl součástí Východofranské říše (Szőke 2017, 180–187, s lit.) a v písemných pramenech není k dispozici žádný spolehlivý doklad, že by Svatopluk Zalavár byl jen přechodně ovládl (srov. Havlík 1970, zvl. 22–33; Měřínský 2006, 733–735). Jak také vyplývá z dalšího výkladu, náušnice se čtyřmi bubínky v Halimba – Cseres i z dalších částí Karpatské kotliny mají podstatně blíže k balkánskému šperku. Proto

není nutné vytvářet spekulace o jejich bezprostřední typologické a chronologické návaznosti na velkomoravský materiál. V hr. 30 v Tápé – Malajdok B se spolu s párem náušnic Mesterházyho varianty 12c (obr. 39: 1, 2) objevily ještě dva lité bronzové prsteny se štítkem. Štítek prvního prstenu je zdoben vyrytým pentagramem (obr. 39: 3) a u druhého pěti kruhovými očky (obr. 39: 4). Oba exempláře patří do skupiny litých prstenů balkánsko-byzantského původu, jejichž součástí jsou i lité prsteny se štítkem zdobeným motivem ptáka, rozety aj. (Keszi 1999; Radulescu – Gáll 2001, 184–187; Dragotă – Rustoiu 2011; Dragotă – Rustoiu – Drâmbărean 2011; Dragotă 2014, 168–171). Na Balkáně a v byzantské říši (nejvíce je jich známo z Korintu) se používaly během poměrně dlouhého období, v literatuře se uvádějí datace od 9. do 12. století (Davidson 1952, 237–243, pl. 103–105; Bosselmann-Ruickbie 2011, 118, 291–296; Mastyskova 2020; pro Bulharsko srov. Grigorov 2007, zvl. 52–57, obr. 61–64, 72). Naopak v Karpatské kotlině je jejich výskyt omezen na dobu podstatně kratší, podle T. Kesziho (1999) jen na 10. století. Oba prsteny z hr. 30 v Tápé – Malajdok B proto neumožňují dospět k nějaké přesnější dataci náušnic se čtyřmi bubínky, než jak se to podařilo výše na základě situace zjištěné v Halimba – Cseres. Můžeme tedy uzavřít, že – především na základě datování exemplářů z posledně vzpomenuté lokality – těžiště výskytu náušnic se čtyřmi bubínky v Karpatské kotlině spadalo nejspíše do poloviny a 3. čtvrtiny 10. století (přičemž horní hranice jejich používání není zcela jasná). Celkově nízký počet exemplářů naznačuje, že v Karpatské kotlině nešlo o nějakou dlouhodobou a šířeji oblíbenou módu. Lité imitace těchto náušnic zde byly většinou nalezeny mimo dobře dokumentované hrobové celky, takže není podle čeho je datovat. Můžeme jen vycházet z předpokladu, že jsou rámcově současné se svými předlohami opatřenými plechovými bubínky.

3.3 Východní Přialpí (Slovinsko a Korutany)

Na území dnešního Slovinska se náušnice se čtyřmi bubínky zatím našly jen na lokalitě Ptuj – grad (obr. 41). Z hr. 341 pochází pár silně poškozených stříbrných náušnic, u nichž se dochoval jen jeden bubínek (obr. 42: 1; Korošec 1999, 26, Taf. 36: 1, 2; Šmit et al. 2000, 755–757). Na základě granulované výzdoby – v podobě kosočtverců uspořádaných do kříže – by se dal jednoznačně přiřadit k velkomoravskému tvaru 9-5, resp. mé variantě B. V dalším

⁹³ V následující fázi se těžiště pohřbívání přesunulo do středu pohřebiště. Až v této době se na lokalitě objevily menší esovitě záušnice z tenkého drátu (Giesler 1981, 40, Taf. 8), jejichž používání je v Karpatské kotlině řazeno hlavně do 2. poloviny 10. století s možným přesahem do 11. století (srov. např. situaci v Nitře-Šindolce: Fusek 1998, 101, Abb. 22; 2003; 2012a; 2012b, 97–98, Abb. 13, 16).

hrobě, č. 355, byly celkem dva páry náušnic se čtyřmi bubínky. U prvního páru, zhotoveného ze zlata, je dolní oblouk vytvarován z relativně širokého zploštělého drátu, což je konstrukční detail u velkomoravských bubínkových náušnic neznámý. Bubínky jsou zdobeny granulovanými trojúhelníčky, jejichž vrchol je střídavě orientován nahoru a dolů (obr. 42: 2). Tento motiv napodobuje i výzdoba druhého – stříbrného – páru, jen jsou zde místo granulek použity miniaturní drátěné kroužky (obr. 42: 3; Korošec 1999, 26, Taf. 37: 2–5). Na publikované fotografii lépe dochované stříbrné náušnice je vidět, že dolní oblouk je lemován střídajícími se perlovanými a kordovanými drátky (Bitenc – Knific eds. 2001, 104, obr. 345), což je další prvek, který u velkomoravských exemplářů postrádáme.

P. Korošec, která pohřebiště Ptuj – grad zpracovala a publikovala, zde vyčlenila devět hrobů s „velkomoravským“ inventářem, k nimž počítala i hr. 341 a 355 (srov. Guštin 2017, 93–96; 2019, 20–24). Všechny tyto hroby interpretovala v tom smyslu, že je v nich pohřbena skupina obyvatel vyššího společenského postavení, která do Ptuje přišla z území Velké Moravy nebo ze Zalaváru (Korošec 1999, 114–118). Již v předchozí studii o honosných prstenech (Ungerman 2017, 73–75) jsem argumentoval, že P. Korošec početnost tamních předmětů velkomoravského rázu přecenila. Předmětů, které mají přesné analogie na území Velké Moravy, je zde podstatně méně; nicméně k nim patří mj. bubínkové náušnice z hr. 341 a z hr. 355 přinejmenším gombíky se silně schematizovanou vegetabilní výzdobou.

Z území rakouské spolkové země Korutany publikoval S. Eichert (2010, 23–26, 248–249, Taf. 30: 5, 6) pozoruhodný nález, který údajně pochází z lokality Steinerberg (obec St. Kanzian am Klopeinensee), bohužel bez bližších nálezových okolností (obr. 43: 1). Jedná se o neúplnou zlatou náušnici, z níž se dochoval široký dolní oblouk orámovaný perlovaným drátem, uvnitř se nachází jednotlivé větší granule zasazené do kroužků taktéž z perlovaného drátu (tzv. hrubá granulace). Uvnitř dolního oblouku se dochoval bubínek zdobený střídajícími se trojúhelníčky sestavenými z podstatně menších granulí. Odlomený druhý bubínek se stejnou výzdobou byl původně nejspíše také součástí této náušnice. O tom, že pod dolním obloukem byl upevněn další bubínek, nepřímo svědčí část svislé plechové závlačky, která se dochovala uprostřed dolního oblouku. S. Eichert rekonstruoval původní vzhled náušnice jako se čtyřmi bubínky. Takový původní tvar je sice pravděpodobný, ale možná je i alternativní rekonstrukce jen se dvěma centrálními

bubínky. Tak původně vypadala pozlacená stříbrná náušnice nalezená v bohatém ženském hrobě u kostela St. Laurenz v hornorakouském Lorchu (dnes část města Enns). Její dolní oblouk nese zcela shodnou granulovanou výzdobu jako kus ze Steinerberg, oba konce dolního oblouku jsou však opatřeny granulovaným uzlíkem (obr. 43: 3; Mitscha-Märheim 1964, 191, Taf. VIII: 2).

Odkud bubínkové náušnice z Ptuje a Steinerbergu pocházejí? Lze je bezprostředně řadit k velkomoravskému šperku, jak to v případě exemplářů z Ptuje učinila P. Korošec? Osobně se k tomu stavím značně zdrženlivě – a na následujících řádcích se pokusím zdůvodnit proč. Náušnice z obou lokalit se vyznačují jedním, resp. dvěma specifickými prvky, a to 1) plochým dolním obloukem lemovaným perlovaným drátem a pokrytým jednotlivými granulemi; 2) bubínky zdobenými střídajícími se granulovanými trojúhelníčky. Obecně je možné říci, že oba znaky se i při geograficky širším pohledu vyskytují jen vzácně. S prvním prvkem se na území dnešní Moravy můžeme setkat jen u hrozníčkových náušnic více typů, např. v hr. 63 u 1. kostela v Břeclavi – Pohansku (obr. 43: 4; Kalousek 1971, 54–55, ob. 63: 7, 8), hr. 200/51 a 32/58 ve Starém Městě – Na valách (Hrubý 1955, 520, tab. 82: 1, 2; Hochmanová-Vávrová 1962, 219–220, tab. XVII: 10) nebo hr. 594 v Čakajovcích (Rejholcová 1995, 65, tab. XCV: 7). Ani v dalších regionech se uvedená výzdoba dolního oblouku nevyskytuje nijak často. Exemplář z Lorchu (obr. 43: 3) byl již zmíněn výše; směrem k jihu lze doplnit výskyt v aglomeraci Zalaváru, konkrétně na lokalitě Zalaszabar – Borjúallás-sziget (obr. 43: 2; Szóke 2014, 73, fig. 48). Klíčové pro další úvahy je přítomnost tohoto prvku u náušnic se čtyřmi bubínky na pohřebištích Badovac – Badovačko polje v Kosovu (kap. 3.4.4, obr. 53: 35) i Stranče – Gorica v Chorvatsku, a to v hr. 32 a 82A (kap. 3.4.1, obr. 44: 2, 5). U páru z hr. 82A se navíc vyskytuje i druhý charakteristický znak, totiž střídající se granulované trojúhelníčky na bubíncích. Stejně jsou zdobeny bubínky náušnice z Nin – sv. Asel v Chorvatsku (obr. 45: 3) a Višiči v Hercegovině (kap. 3.4.2, obr. 48: 1, 2). Z území Velké Moravy je mi taková výzdoba bubínků známa pouze u páru sloupečkových náušnic, který pochází z již zmíněného hrobu 63 v Břeclavi – Pohansku (obr. 43: 5). Jinak všechny velkomoravské náušnice se čtyřmi bubínky, patřící k mé variantě D, mají granulované trojúhelníčky umístěny na bubíncích odlišně, a to nad sebou, nikoliv střídavě (obr. 7). Na základě řečeného se domnívám, že zlaté bubínkové náušnice

ze Steinerbergu a z hr. 355 v Ptuji mají původ spíše v oblasti Jadrana.⁹⁴

Kromě Zalaváru se tedy i ve východním Přialpi používal honosný šperk velmi podobný velkomoravskému, který ale pravděpodobně nebyl vyroben na Velké Moravě. V tomto smyslu lze k lokalitám Ptuj a Steinerberg přiřadit ještě lokalitu Wartmannstetten v jižní části Dolního Rakouska, neboť šperky z tamního bohatého hr. 11, dlouho považované za „velkomoravské“, mají původ spíše ve Středomoří (Hampl 1961, 26–30; Ungerman 2017, 71–73). Nabízí se také otázka původu šperků u kostela St. Laurenz v Lorchu. Jediná tamní náušnice, u níž lze rekonstruovat původní vzhled, patří k typu se dvěma nezdobenými bubínky nad sebou (obr. 43: 3). To je typ, který je na celém území dnešní Moravy reprezentován jen několika exempláři, např. ve Starém Městě – Na valách se vyskytl v pouhých dvou hrobech (hr. 119/49 a 200/51; Hrubý 1955, 436, 520, tab. 58: 3, 4; 82: 3–6). Jistě není úplná náhoda, že hr. 200/51 již byl zmíněn v souvislosti s výskytem dolního oblouku zdobeného hrubou granulací, což je na Moravě prvek stejně vzácný. Všechny náušnice z tohoto hrobu mají zdobený dolní oblouk i polovinu horního, z čehož vyplývá jejich zařazení do nejstarší skupiny velkomoravského honosného šperku (viz kap. 2.4.1). Jsem přesvědčen, že mnohé náušnice z této skupiny jsou pevnou součástí soudobé nadregionální módy, aniž by většinou bylo možné přesně rozlišit, které exempláře jsou přímé importy a které jen jejich věrné domácí napodobeniny (Ungerman 2020c, 281–285). Shrneme-li výše řečené, zatím nemáme k dispozici jednoznačný doklad, že by se diskutovaná náušnice se dvěma bubínky do Lorchu dostala z Velké Moravy. Proto bych termín „velkomoravský šperk“ chtěl i nadále používat především pro ozdoby nalezené v jádru Velké Moravy, tzn. zhruba na dnešní Moravě a na jihozápadním Slovensku (popř. pro část šperku na území Čech).

3.4 Balkán

Na rozlehlém prostoru jihovýchodní Evropy byl nalezen vysoký počet náušnic se čtyřmi bubínky. Pro přehlednost je analyzuji podle jednotlivých zemí, které se od sebe někdy odlišují stavem pramenů i výzkumu. Každá má také poněkud odlišnou badatelskou tradici, což se zase odráží na podobě typologie

⁹⁴ Takto již Ungerman 2017, 73–75. Ke stejnému názoru dospěla nezávisle i S. Hendrychová (2017, 161–162; 2018, 200–201).

i chronologie raně středověké hmotné kultury. Balkánští badatelé ve svých pracích, v nichž se zabývají náušnicemi se čtyřmi bubínky, sice běžně zmiňují analogie ze sousedních zemí, ale většinou jen sumárně, bez rozlišování dílčích variant nebo sledování výskytu jednotlivých konstrukčních a výzdobných prvků (např. Jovanović 1976, 134–136, pozn. 20; Grigorov 2007, 25–26; Sokol 2016, 175, 185). Také mi není známa žádná práce, která by systematicky analyzovala náušnice se čtyřmi bubínky z celého Balkánu. Proto jsem se rozhodl sestavit tab. 3, v níž jsou shrnuty hlavní údaje o konstrukci, výzdobě a velikosti vybraných exemplářů, řazených podle jednotlivých zemí a lokalit. Tabulka by měla umožnit sledovat jednotlivé znaky napříč různými zeměmi a na základě toho zjistit vzájemné shody a rozdíly.

Na rozdíl od náušnic se čtyřmi bubínky pojednávám jejich lité napodobeniny s plnými kuličkami – vzhledem k jejich masovému výskytu a značně stereotypnímu vzezření – méně detailně a ze všech balkánských zemí najednou (kap. 3.4.10).

3.4.1 Chorvatsko

Jedna z nejvýraznějších koncentrací lokalit s náušnicemi se čtyřmi bubínky z celého Balkánu se nachází v Dalmácii, což je způsobeno mj. vysokou intenzitou výzkumu tamních raně středověkých pohřebišť již od 19. století (srov. Sokol 2016, 5–16). V nedávné době se těmto náušnicím podrobně věnovala M. Petrinc (2009, 249–253). Zdaleka nejpočetnější skupinu mezi nimi představují náušnice s víceméně nezdobenými bubínky a s dolním obloukem lemovaným filigránovými dráty, zhotovené většinou ze stříbra či postříbřeného bronzu. Bubínky mají takřka výhradně oválný tvar.⁹⁵ Spoj polokoulí bývá zcela hladký a bez úpravy (např. Solin – Majdan; tab. 3, č. 11; obr. 46: 3) nebo překrytý jedním nebo dvěma kordovanými dráty (obr. 44: 1, 4).⁹⁶ Nijak vzácné nejsou ani bubínky s polokoulemi spojenými pomocí rozšířených okrajů (obr. 44: 3, 5),⁹⁷ čímž se zvětšuje styčná plocha pro pájení (takto vytvořený spoj nazývám zkráceně jako „límeč“). Dále lze do této skupiny řadit vzácně se vyskytující kusy s výzdobou bubínek, která sestává z obloučků hladkého nebo filigránového drátu (obr. 46: 2).⁹⁸

⁹⁵ Kulovité bubínky se vyskytují zcela sporadicky, v tab. 3 je to jen jeden pár z Biskupija – Crkvina (č. 4; obr. 46: 3).

⁹⁶ Např. Stranče – Gorica, hr. 66, 81, 120 (č. 14, 15, 17).

⁹⁷ Galovac – Crkvina, hr. 114 (č. 5); Stranče – Gorica, hr. 32 a 56 (č. 12, 13); Vrpolje – Kosa, hr. 112 (č. 19).

⁹⁸ Např. Biljane Donje – Begovača, hr. 484 (č. 2), Plavno – Međine, Đurić Friedhof (č. 9). U náušnice z lokality Selca

Náušnice této skupiny registruje M. Petrinec (2009, 249) v Dalmácii na asi dvaceti lokalitách.

Do druhé, zcela minoritně zastoupené skupiny lze zařadit náušnice se čtyřmi bubínky zdobenými granulací. Pár z lokality Ličko Lešće (č. 7; obr. 44: 6), zhotovený z postříbřeného bronzu, má na bubincích granulované kosočtverce a trojúhelníky.⁹⁹ U páru stříbrných náušnic ze Stranče – Gorica, hr. 82A (č. 16; obr. 44: 2), jsou bubínky opatřeny výzdobou v podobě střídavě rozmístěných granulovaných trojúhelníků, jakou jsme již viděli u exemplářů z východního Příalpi (obr. 43: 1). Stejně zdobené jsou také bubínky náušnice pocházející z jednoho z hrobů u kostela sv. Asela v Ninu (č. 8; obr. 45: 3).

U drtivé většiny dobře dochovaných dalmatských náušnic obou skupin lze na základě fotografií či kreseb sledovat, že konec horního oblouku je zastrčený do otvoru v přilehlém bubínku, umístěném na konci dolního oblouku (obr. 44; 45: 2, 3). Tím pádem ani nelze poznat, který z konců horního oblouku je volný a který je pevně spojen se zbytkem náušnice, na to by bylo nutné studovat artefakty z autopsie. U jedné z náušnic v kninském muzeu došlo k tomu, že původně volný konec horního oblouku zůstal přikorodovaný v otvoru bubínku, zatímco samotný bubínek se rozpadl na dvě samostatné polokoule – jen díky tomu lze konec horního oblouku identifikovat (obr. 46: 1; Karaman 1936, tab. XIX vpr.). Tímto způsobem zapínání (tzv. Steckverschluss) byly v celém Středomoří opatřovány nejrůznější typy náušnic, ale mohli jsme jej sledovat i u typu Šwiątki v severní Evropě (kap. 3.1.1; obr. 28; 29: 2, 3, 8; aj.).

Z vymapování výskytu náušnic se čtyřmi bubínky na území Chorvatska, které provedl V. Sokol (2016, 182, map 15),¹⁰⁰ vyplývá, že zdaleka nejvíce lokalit leží mezi řekami Zrmanja a Cetina, tzn. přibližně mezi dnešními městy Nin a Split. Právě zde leželo jádro raně středověkého chorvatského knížectví (Petrinec 2009, 3–5). Mimo uvedené území se tyto náušnice objevují podstatně řidčeji. Severní hranici jejich výskytu v rámci Chorvatska vymezují lokality Žminj a Sisak. Na pohřebišti Žminj na Istrii se našly ve čtyřech hrobech, většinou fragmentárně dochované (Marušić

1987, 80, 114). Materiálem (stříbro), provedením ani velikostí se nijak neliší od početněji zastoupené skupiny dalmatských náušnic, např. u nejlépe dochovaného exempláře z hr. 187 (tab. 3, č. 20) jsou spoje polokoulí bubínků překryté kordovaným drátem. Stříbrná náušnice, nalezená již v 19. století v Sisaku nebo v jeho okolí (srov. Gračanin – Bilogrivić 2016, 130), má bubínky zdobené dvojitými (esovitě tvarovanými) spirálami z kordovaného drátu (č. 10; obr. 45: 2). To je výzdoba obvyklá u dalmatských náušnic se třemi bubínky a lunicí uvnitř dolního oblouku (Petrinec 2009, 253–256), u tamních náušnic se čtyřmi bubínky je doložena relativně vzácně (např. Mokro Polje – Crkvina; Piteša 2009, 117). Výroba sisacké náušnice se připisuje některé z místních dílen, ovšem při dominantním vlivu dalmatského šperkařství.

Datováním a původem dalmatských náušnic se čtyřmi bubínky se zabývala celá řada tamních badatelů. M. Petrinec (2009, 252) uvedla, že zvláště exemplář z Nin – sv. Asel (obr. 45: 3) a pár z hr. C8 ve Višiči v Hercegovině (viz kap. 3.4.2; obr. 48: 1, 2) byly dříve „häufig der grossmährischen Kultur zugeschrieben und aufgrund dessen zeitlich zugeordnet“, což ona sama odmítla. Dále napsala, že tyto uvedené kusy „betrachtet man als Anfertigungen byzantinischer Goldschmiede“, tento názor však blíže nekomentovala. Každopádně náušnice z Nin a Višiči považovala v rámci daného typu za nejstarší z celé Dalmácie, datovala je do poloviny 9. století. Tyto a jim podobné kusy podle ní posloužily jako vzor při výrobě výše popsanych, pro Dalmácii typických náušnic s nezdobenými bubínky. Byly produkovány v místních dílnách, a to víceméně po celé 10. století (Petrinec 2009, 252–253).

Klíčovou skutečností pro datování náušnic z Višiči je to, že hr. C8 obsahoval ještě náhrdelník složený ze dvou korálů z millefiorového skla¹⁰¹ a devíti korálů ze zlatého plechu, opatřených stejnou granulovanou, resp. filigránovou výzdobou jako bubínky náušnic (obr. 48; Čremošnik 1965, 202, tab. X: 6, 7, 9). Analogický náhrdelník pochází z bohatého ženského hrobu u kostela sv. Mihovil v Trilj (Karaman 1921), datovatelného byzantským solidem Konstantina V. a jeho syna Lva (760–775) nejspíše do 4. čtvrtiny 8. století nebo krátce poté (Petrinec 2009, 141, 155; Piteša 2009, 86–92; 2014, 60–72; Šeparović 2019, 30–32). Dále lze zmínit hrob z lokality Golubić – Stolića

na ostrově Brač jsou obloučkovité dráty na bubincích lemovány linií granulí (Jelovina 1963, tab. VIII vlevo).

⁹⁹ Na dolním oblouku jednoho z exemplářů se dochovaly zbytky šesti drátěných oček, pravděpodobně pro zavěšení řetízků, jaké má např. pár bubínkových náušnic z pohřebišť Rehova v Albánii (obr. 62: 6).

¹⁰⁰ K danému typu ovšem počítá i náušnice se třemi bubínky a filigránovou lunicí uvnitř dolního oblouku (Sokol 2016, 183, obr. 3, 4).

¹⁰¹ Je možné, že oba skleněné korály patří do skupiny korálů s mozaikovitými očky (srov. obr. 20: 1–4), ale na základě černobílých fotografií a chybějícího detailnějšího popisu korálů v publikaci to nelze jednoznačně potvrdit.

njiva (obr. 47), v němž se kromě náhrdelníku tvořeného korály a lunicovými závěsky (vše opět zhotoveno ze zlatého plechu a zdobeno filigránem) našly hvězdíkové náušnice (obr. 47: 3, 4). Těmito a dalšími chorvatskými hroby s honosným ženským šperkem se nedávno podrobně zabývala M. Petrinc (2019). Na základě typů ozdob v nich zastoupených a horizontálně-stratigrafické analýzy vybraných pohřebišť dospěla k závěru, že tyto hroby patří do stejné doby jako mužské hroby horizontu Biskupija-Crkvina, který datuje „do pozdního 8. století a do prvních desetiletí 9. století“. K tomu opatrně dodala, že počátky některých z diskutovaných typů šperku by mohly sahát ještě hlouběji do 8. století (Petrinc 2019, 43, 44, 54). V této souvislosti by se daly zmínit hlavně hvězdíkové náušnice (obr. 47: 3, 4), které jsou ve Středomoří a na Balkáně vřaditelným typem šperku 7. a 8. století.¹⁰² O etnicitě žen pohřbených v Dalmácii s uvedenými zlatými šperky se v odborné literatuře stále diskutuje, tzn. zda pocházely z řad autochtonního (románského) nebo naopak slovanského obyvatelstva (Džino 2021, 61–63).

3.4.2 Bosna a Hercegovina

Přes značnou rozlohu Bosny a Hercegoviny se mi z této země podařilo najít pouhé tři lokality s nálezy náušnic se čtyřmi bubínky, což je jistě alespoň zčásti způsobeno stavem výzkumu. Nejznámější je již výše zmíněný pár zlatých náušnic z hr. C8 ve Višiči (tab. 3, č. 23; obr. 48: 1, 2) na jihu země, nedaleko od dalmatského pobřeží. Výzdobou bubínek stojí někde mezi oběma skupinami dalmatských náušnic se čtyřmi bubínky, neboť centrální bubínky jsou zdobeny střídajícími se granulovanými trojúhelníčky, zatímco postranní bubínky nesou obloučky z perlovaného drátu.

Jen několik kilometrů severně od Višiči leží lokalita Mogorjelo – rozsáhlá *villa rustica* z pozdní doby římské, v jejímž areálu se nacházelo také raně středověké sídliště a pohřebiště (srov. Bulić 2013, 151 s lit.). Z jednoho z hrobů pochází pár stříbrných náušnic se čtyřmi oválnými bubínky (č. 21; obr. 49: 1), z nichž nejspodnější je k dolnímu oblouku připojen pomocí nízkého kónického mezičlánku zhotoveného z plechu. Na konci dolního oblouku se dochovalo očko

coby pozůstatek zapínání tvořeného ještě háčkem na konci (dnes chybějícího) horního oblouku.

Třetí lokalitou je pohřebiště Rajlovac – Varošište na západním okraji dnešní aglomerace Sarajeva. V hr. 112 byl nalezen stříbrný pár náušnic (č. 22; obr. 49: 2), jejichž nejspodnější bubínek je podstatně větší než ostatní. Tento bubínek je k dolnímu oblouku připojen prostřednictvím nízkého hrozníčku, který má válcovitý až lehce kónický tvar. Také tyto náušnice se zapínaly na očko a háček.

Všechny charakteristické znaky náušnic z obou posledně uvedených nalezišť jsou zcela cizí náušnicím se čtyřmi bubínky z Dalmácie, ale z dalšího výkladu zřetelně vyplývá, že jsou charakteristické pro exempláře nalázané na centrálním, východním a jižním Balkáně. Území dnešní Hercegoviny tak v rámci rozšíření náušnic se čtyřmi bubínky představuje jakousi přechodnou zónu, v níž se setkávaly vlivy z Dalmácie (viz Višiči) na straně jedné a ze Srbska (viz Mogorjelo a Rajlovac) na straně druhé.

3.4.3 Srbsko

Náušnice se čtyřmi bubínky ze Srbska zmínila naposledy V. Bikić (2010, 44–48) ve své monografii o šperku z raného a vrcholného středověku na území dnešního Srbska, ovšem zabývala se jimi hlavně z typologického hlediska; pominula jejich nálezné okolnosti a detailněji se nevěnovala ani chronologickým otázkám. Náušnice tohoto typu se vyskytují jen ve střední a východní části země. Největší soubor představují exempláře z celkem pěti hrobů na pohřebišti v poloze Slog u vsi Ravna poblíž Knjaževace (tab. 3, č. 28–32; obr. 50). S. Jovanović a M. Vuksan (2005, 211–212), kteří vyhodnotili a publikovali část pohřebiště odkrytou v letech 1994–1996,¹⁰³ označili náušnice se čtyřmi bubínky v rámci své typologie jako typ VIII a rozdělili je na tři varianty: A, B a C. Lze předpokládat, že všem variantám jsou společné nezdobené bubínky, z nichž nejspodnější – pokud se zachoval – je vždy největší. Všechny varianty mají zdobený dolní oblouk, provedení výzdoby se ale liší. U varianty A je dolní oblouk hustě ovinutý tenkým drátem; oba centrální bubínky jsou navlečeny na závlačku, která nahore i dole vybíhá v očko (hr. 98 a 138; obr. 50: 10–12). Náušnice varianty B mají dolní oblouk zhotovený z hraněného drátu, k němuž jsou připájeny čtyři perlované dráty (hr. 63; obr. 50: 8, 9). Varianta C je nejhonosnější provedená, oba centrální bubínky jsou k dolnímu oblouku připevněny pomocí věnečků z granulí.

¹⁰² Kromě prací zmíněných v Petrinc 2019 viz také např. Staššiková-Štukovská 1999; Garam 2001, 20–23; Grigorov 2007, 35; Szmoniewski 2010, 162; aj. Je ale nutné upozornit, že některé varianty hvězdíkových náušnic se používaly i později (Ristov 2019, 226–227; srov. Korošec 1999, Taf. 31: 12, 13; Vavruš 2000, 173).

¹⁰³ Výzkum tohoto pozdně antického a raně středověkého pohřebiště stále probíhá (Petković et al. 2017, s lit.).

Linie granulí mají také lemovat dolní oblouk u exempláře z hr. 47 (obr. 50: 6), zatímco u páru z hr. 21 byly k tomuto účelu použity perlované dráty (obr. 50: 1, 2). Posledně zmíněný pár byl také prokazatelně opatřen zapínáním na očko a háček, které jinak u variant A i B chybí. Zvláště varianta A je poměrně jednoduchý šperk, jehož výrobce se obešel bez granulace i filigránu, neboť výzdoba dolního oblouku je napodobena navinutým hladkým drátkem. S tím do určité míry korespondují i použité materiály, kdy náušnice varianty A jsou zhotoveny z bronzu na povrchu postříbřeného, zatímco obě zbylé varianty jsou ze stříbra.

Je pozoruhodné, že náušnice z ostatních srbských lokalit se od tří variant z Ravna – Slog více či méně odlišují, a to tvarem nebo alespoň provedením. Lze z toho vyvozovat, že je vyrobily jiné dílny než ty, které zásobovaly komunitu žijící a pohřbívací v Ravna – Slog. Celkově bylo používání náušnic se čtyřmi bubínky na území Srbska (popř. jejich místní produkce) zjevně intenzivnější, než by se na základě těch několika málo dnes dochovaných nálezů mohlo zdát. Na pohřebišti u jižního konce bývalého Trajanova mostu přes Dunaj (na katastru obce Kostol) byly v hr. 52 nalezeny tři stejné náušnice (tab. 3, č. 26), jejichž dolní oblouk popisuje D. Radičević (2013, 492) jako „covered with rows of pseudo granules made by moulding“. Z toho by vyplývalo zhotovení celého dolního oblouku litím, včetně imitace granulí na místě připojení obou centrálních bubínek. Naopak dvojkónické bubínky jsou plechové; a díky kompletně dochované náušnici (obr. 51: 1) můžeme u všech tří kusů předpokládat zapínání na očko a háček. Poslední lokalitou ve východním Srbsku je Prahovo – Chemijska industrija, kde byl zřejmě z porušeného hrobu získán pár náušnic se čtyřmi kulovitými bubínky a kónickým mezičlánkem, spirálovitě svinutým z drátu (č. 27; obr. 51: 4).

Přehled forem náušnic se čtyřmi bubínky v Srbsku lze dokončit poukazem na náušnice nalezené v centrální části země. Na východním okraji bělehradské aglomerace leží rozsáhlé pohřebiště Vinča – Belibreg, používané od raného středověku až do novověku. Již před druhou světovou válkou zde byl neodborně vyzvednut pár bronzových náušnic (č. 33; obr. 51: 2), který konstrukčně odpovídá variantě A z lokality Ravna – Slog (obr. 50: 10–12), ale navíc má menší plechový mezičlánek pod dolním obloukem.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Podle dříve publikované kresby (Čorović-Ljubinković 1951, 48, obr. 12: 1) byla závlačka k navlečení obou centrálních bubínek navíc fixována k dolnímu oblouku pomocí drátku namotaného „do kříže“.

K nejhonosněji provedeným náušnicím diskutovaného typu, které ze Srbska a vůbec z Balkánu známe, patří pár z hr. 2 na lokalitě Bělehrad – Karaburma (č. 24). Tyto stříbrné náušnice byly nalezeny poškozené a neúplné, připojené vyobrazení (obr. 51: 3) zachycuje jejich rekonstrukci. Od ostatních exemplářů se liší tzv. hrubou granulací pokrývající rovnoměrně celý povrch bubínek. A konečně z jednoho z hrobů na pohřebišti v areálu pevnosti Gradac – Doničko brdo (severovýchodně od Kragujevace) pochází stříbrná náušnice s dlouhým kónickým mezičlánkem, který rostl s nejspodnějším bubínkem do jednoho celku; toto podtrhuje i jednotná granulovaná a filigránová výzdoba, která pokrývá zároveň mezičlánek a bubínek (č. 25; obr. 51: 5).

Datování srbských náušnic je problematické, zvláště v případech, kdy neznáme nálezové okolnosti nebo v daném hrobě chyběly další chronologicky citlivé předměty. Např. pár z Bělehradu – Karaburmy (obr. 51: 3) datuje M. Bajalović-Hadži-Pešić (1984, 56) jen rámcově do 10.–11. století, naopak M. Janković (2005, obr. 2b) jej klade již na přelom 9. a 10. století. Trojici kusů z Kostol – Trajanov most (obr. 51: 1) zařadili M. Garašanin et al. (1984, 56) do 9.–10. století, naopak D. Radičević (2009, 354–355) upřednostňuje dataci celého pohřebiště do 2. poloviny 10. století a do 11. století. Zvláště ve starší literatuře bývá datace ovlivněna – více či méně přiznaně – předpokládanou proveniencí, např. M. a Đ. Janković (1990, 47) označili náušnice z obou zmíněných lokalit za „velkomoravský šperk“. Nicméně i dnes považuje M. Radišić (2021, 324) náušnice z Beograd – Karaburma za předměty velkomoravské proveniencie, které se sem dostaly buď spolu s uprchlíky z Velké Moravy, nebo má jít o doklad obchodních kontaktů. Z toho by vyplývalo datování příslušných kusů do doby existence Velké Moravy nebo krátce poté (srov. kap. 4.5). Naproti tomu u náušnic z Gradac – Doničko brdo (obr. 51: 5) navrhuje I. Đurović (2012, 26–27) hledat její analogie mezi byzantským materiálem. Existenci celého pohřebiště spojuje s opětovným připojením této části Srbska k byzantské říši v prvních desetiletích 11. století (srov. kap. 3.4.11).

Spolehlivější podklady pro datování může poskytnout především pohřebiště Ravna – Slog (obr. 50). Tamní náušnice se čtyřmi bubínky datovali S. Jovanović a M. Vuksan (2005, 239) do konce 9. století a do 10. století. Tato datace je výrazně ovlivněna jejich představou o začátku pohřebiště, který kladou do poslední čtvrtiny 9. století. Argumentace badatelů ve věci datování počátku pohřbívání je ale silně problematická. Vycházejí z blíže neprokázané premisy,

že zde byla ukládána „křesťanská populace se silnou pohanskou tradicí, která je zřetelná v pohřebním ritu. To ukazuje, že dolní hranice pohřbívání by měla být stanovena na dobu počátků christianizace“. A jelikož východní Srbsko bylo od počátku 9. století kontrolováno Bulhary, kteří oficiálně přijali křesťanství až v roce 865,¹⁰⁵ vyvozují z toho, že pohřebiště Ravna – Slog s „křesťanským“ kostrovým ritem mohlo fungovat teprve od závěru 9. století (srov. Oťa 2020, 288). Podle mého názoru jde o metodicky zcela pochybnou dataci archeologického pramene, která je přímo odvozena z písemných pramenů (viz kap. 4.5), navíc v kombinaci s jen zdánlivou jistotou, že dokážeme jednoznačně rozlišit „pohanské“ prvky pohřebního ritu od „křesťanských“ (srov. např. Schülke 1997; Bollók 2018, zvl. 258–263; Alajbeg 2020, 264–269). Oněmi „silnými pohanskými prvky“ zde mají být keramické nádoby, které se vyskytují v pětině hrobů. V této souvislosti poukážme jen na skutečnost, že na území Byzance se keramika v hrobech objevuje i celá staletí poté, co místní obyvatelstvo přijalo křesťanství (např. Poulou-Papadimitriou et al. 2012, zvl. 380, 388, 413). Na druhé straně nelze prokázat ani to, že kostrový ritus praktikovali jen a pouze křesťané. Jmenovitě v Ravna chybějí v hrobech jakékoliv artefakty, na jejichž základě by se dalo přímo usuzovat na to či ono náboženství pohřbených.

Domnívám se, že k datování pohřebiště Ravna – Slog nebyla vypovídací schopnost nálezů v hrobech zdaleka vyčerpána. Nejslibnější jsou v tomto ohledu skleněné korály, které autoři popsali, vyobrazili i vyhodnotili jen velmi zběžně a bez znalosti relevantní literatury. Na základě publikované typologie je možné si udělat přibližnou představu o výskytu jednotlivých tvarů korálů na pohřebišti jako celku, ale nelze tyto tvary spojit s konkrétními hroby (Jovanović – Vuksan 2005, 212–215). Ve věci datování počátku pohřebiště se prozatím musíme spokojit s barevnou fotografií náhrdelníku z hr. 63, díky níž zde lze identifikovat mj. jeden válcovitý korál s mozaikovitými očky, nejméně dva kulovité korály s kruhovými očky, nejméně desítku tmavých korálů zdobených žlutým nataveným vláknem a dva duté soudkovité korály z foukaného skla (Jovanović – Vuksan 2005, pl. 7: 3). Všechny zmíněné typy jsou ve středním Podunají charakteristické pro předkottlašský a starší velkomoravský horizont (kap. 2.4.1). V hrobě 63 byla pohřbena žena ve věku 61–70 let, takže nelze vyloučit, že mezi získáním

náhrdelníku a jeho uložením do hrobu uplynula nějaká doba. Na druhé straně hlavně relativně křehké korály z foukaného skla mohly být stěží nošeny po několik desetiletí, takže ženin pohřeb a tím i počátek pohřbívání na lokalitě můžeme datovat do 1. poloviny 9. století.¹⁰⁶ Neméně významná je skutečnost, že stejná datace platí i pro náušnice se čtyřmi bubínky místní varianty B (obr. 50: 8, 9), které byly taktéž součástí výbavy hr. 63. Jinými slovy to znamená, že tyto náušnice se v Ravna – Slog používaly ve stejné době jako nejstarší náušnice se čtyřmi bubínky ve středním Podunají (moje varianta E), které se od exemplářů z Ravna – Slog liší v podstatě jen tím, že jejich bubínky jsou zdobeny perlovaným drátem na spoji polokoulí (obr. 8: 1–3).

Další hroby s náušnicemi se čtyřmi bubínky v Ravna – Slog neobsahují chronologicky citlivější nálezy (hlavně hr. 47 a 98). V hr. 21 se spolu s párem náušnic místní varianty C vyskytl mj. litý prsten s vyrytým pentagramem (obr. 50: 3) a drobný litý gombík s rytými radiálními liniemi na spodní straně (obr. 50: 5; Jovanović – Vuksan 2005, 184, 217–219, pl. II: 4, 6). Oba typy šperku se často vyskytují na staromaďarských pohřebištích z 10. století v Karpatské kotlině (kap. 3.2). Na Balkáně by se zvláště uvedené prsteny měly vyskytovat ještě minimálně po celé 11. století (Grigorov 2007, 54–55, 201, obr. 72). Jsou sice byzantského původu, ale ani v Byzanci nebyl zatím spolehlivě prokázán jejich výskyt před 10. stoletím (Bosselmann-Ruickbie 2011, 118–119, 284, 293–294; srov. Pülz 2020, 62–63, Kat.-Nr. S 105, S 106). Pro hr. 21 v Ravna – Slog připadá v úvahu spíše datování do 10. století.

3.4.4 Kosovo

Na území Kosova registrují náušnice se čtyřmi bubínky ze tří lokalit. V areálu pevnosti z doby římské a z raného středověku na výšinné lokalitě Čečan – Gradina (srov. Ivanišević – Špehar 2005) bylo porušeno pohřebiště, z něhož pocházejí mj. dva odlišně provedené páry náušnic. První pár má kulovité bubínky, přičemž nejspodnější vždy chybí (tab. 3, č. 35; obr. 52: 1). Druhý pár náušnic, zřetelně menší velikosti, se liší jen tím, že uvnitř dolního oblouku je navíc přidána lunice, vytvarovaná z filigránových drátků a na vrcholu středové části osazená granulí (č. 36; obr. 52: 2, 3). U jednoho z kusů se dochoval i nejspodnější bubínek, který má stejnou velikost jako ostatní

105 Srov. Špehar 2017, 24, s lit.; o nadvládě Bulharů nad územím dnešního Srbska a o jejich projevech v tamní hmotné kultuře viz Radišić 2018, s lit.

106 Také novější výzkumy pohřebiště naznačují možnost, že jeho raně středověká fáze začala dříve, než se dosud předpokládalo (Petković et al. 2017, 117).

bubínky (obr. 52: 2). Druhou lokalitou je pohřebiště Matičane – Breg, které sice zůstává v úplnosti nepublikované, nicméně je k dispozici popis a vyobrazení několika bohatších hrobů. Součástí výbavy hr. 31 a 97 byl vždy pár náušnic s oválnými, resp. dvojkónickými bubínky, jejichž spoj polokoulí je překryt jedním, resp. dvěma perlovanými dráty (č. 37, 38; obr. 53: 1, 6). Náušnice z Čečan i Matičane jsou opatřeny zapínáním na očko a háček a dolní oblouk je pravidelně lemován perlovaným drátem. Pozoruhodná je také skutečnost, že na obou lokalitách se vyskytuje tvarově příbuzný typ náušnice, a to se třemi bubínky, přičemž uvnitř dolního oblouku je – místo obvyklého čtvrtého bubínku – umístěna plechová lunice (obr. 52: 4; 53: 19, 34). Analogické náušnice známe i z jiných částí Balkánu (Jovanović 1976, 135; Grigorov 2007, 40, obr. 23: 9–12; Sokol 2016, 185). Naopak výrobci jednoho z čečanských párů (obr. 52: 2, 3) se podařilo použít čtyři bubínky i lunici zároveň, neboť lunice není plechová, ale drátěná. Soudě podle provedení bubínků byly náušnice z Čečan i Matičane zhotoveny v různých dílnách. Na obou lokalitách však najdeme mezi náušnicemi se čtyřmi (nebo třemi) bubínky exempláře, které mají výrazně protáhlý a úzký tvar (obr. 52: 1, 4; 53: 1, 6; srov. Sokol 2016, 184).

Unikátní provedení má neúplná stříbrná náušnice z lokality Badovac – Badovačko polje, hr. 10 (č. 34; obr. 53: 35¹⁰⁷): povrch bubínků je pomocí vodorovně i svisle umístěných kordovaných drátů rozdělen na výzdobná pole, do každého pole je (resp. původně byla) umístěna granule podložená kroužkem z hladkého drátku. Stejně granule v pravidelných rozestupech zdobí i dolní oblouk. Na Balkáně jde tím pádem o jednu z mála náušnic, které mají bubínky více zdobené než jen jedním nebo dvěma dráty překrývajícími spoj polokoulí (srov. obr. 51: 3; 56: 1). Také jednotlivé granule pokrývající dolní oblouk jsou vzácně se vyskytující výzdobný prvek, na Balkáně jsme ho viděli např. v Dalmácii ve Stranče – Gorica, hr. 32 a 82A (obr. 44: 2, 5).

Jelikož pohřebiště Badovac zůstává nepublikované a v Čečan nejsou známy nálezové celky, hodí se k chronologické analýze jen hroby z Matičane – Breg. Hr. 97 obsahoval mj. litý náramek s konci ve tvaru hadí hlavičky (obr. 53: 11), sedm menších kruhových pukliček z litého stříbra (obr. 53: 12–18) a čtyři drobné lité bronzové gombíky s tělem dvojkónického, hruškovitého nebo kuželovitého tvaru (obr. 53: 7–10).

Podobný gombík, se zhruba kulovitým tělem, byl i v hr. 31 (obr. 53: 5). Takové ozdoby se hojně vyskytují ve staromaďarských hrobech v Karpatské kotlině z 1. poloviny 10. století, v menší míře se udržely i ve starší fázi belobrdské kultury, kladené zhruba do 2. poloviny 10. století.¹⁰⁸ Bohatou výbavu měl i hr. 46, v němž se našel pár náušnic se třemi bubínky a lunicí (obr. 53: 19); vzhledem k mnoha shodným rysům s náušnicemi se čtyřmi bubínky je zjevné, že v Matičane jsou oba typy víceméně současné. V hr. 46 byly jmenovitě dvě (již nefunkční?) dvoudílné ozdoby staromaďarského rázu (obr. 53: 25, 26) a puklička ze třetí takové ozdoby (obr. 53: 23), dále skleněné korály zdobené natavenými jinobarevnými očky a křížicemi se vlákny (obr. 53: 27). Pro datování těchto artefaktů platí to stejné jako pro ozdoby z hr. 31 a 97. V hr. 46 byly konečně také dva prsteny s kónickým butonem zdobeným filigránem a granulací (obr. 53: 32, 33). Dva prsteny tohoto typu byly sebrány i z porušených hrobů v Čečan – Gradina (Jovanović 1976, 130–133). Dolní hranice výskytu těchto prstenů se na Balkáně klade do 10. století (Ungerma 2017, 58, s lit.). Můžeme tedy uzavřít, že analyzované hroby z Matičane – Breg svědčí o výrobě a nošení náušnic se čtyřmi bubínky na území Kosova nejpozději od poloviny 10. století dále. Nevypovídají však explicitně o tom, zda se zde používaly i někdy předtím, neboť z Kosova zatím žádné prokazatelně starší kostrové hroby – pokud je mi známo – publikovány nebyly (srov. Pěrzhita 2008, 391–392).

3.4.5 Rumunsko

Z území dnešního Rumunska jsou mi náušnice se čtyřmi bubínky známy jen ze dvou rozsáhlých raně středověkých pohřebišť. Obě zůstávají zatím v úplnosti nepublikovaná, takže dostupná data jsou silně torzovitá. Na lokalitě Stația de Salvare na severním okraji města Alba Iulia v Sedmihradsku byly v jednom z hrobů nalezeny dvě stříbrné náušnice s kulovitými bubínky, které se od sebe v detailech liší (tab. 3, č. 39). Jedna má oboustranný hrozníček, který sloužil k upevnění obou centrálních bubínků, z nichž dolní ovšem chybí (obr. 54: 1). Druhá vykazuje značně atypický hrozníček, jednostranný a velmi dlouhý, u něhož jsou věnečky granulí proloženy kroužky z perlovaného drátku (obr. 54: 2). Takový způsob konstrukce hrozníčku bychom třeba ve střední Evropě vč. území

¹⁰⁷ Náušnici vyobrazila V. Bikić (2010, 45, obr. 18: 3), v publikaci ovšem není uveden název lokality; za jeho sdělení děkuji autorce.

¹⁰⁸ Viz např. společný výskyt drobných litých gombíků s esovitými záušnicemi v hr. 123 a 124 v Čakajovicích (Rejholcová 1995, 13–15, tab. XXVIII: 24–27; XXX: 16).

Velké Moravy hledali víceméně marně. Náušnice jsou předběžně datovány do 9.–10. století.

Druhé pohřebiště, Ostrov – Piatra Frecăței (u římské a byzantské pevnosti Beroe¹⁰⁹), leží jihozápadně od města Tulcea poblíž delty Dunaje. Nedlouho po započetí odkryvu, který probíhal v letech 1958–1976, byl předběžně publikován hrob (bez uvedení čísla), který obsahoval pár stříbrných náušnic s dvojkónickými bubínky a zapínáním na očko a háček; o moc více z nepříliš kvalitní fotografie rozeznat nelze (tab. 3, č. 40). Kromě toho se v hrobě nacházela dvojice litých prstenů zdobených vyrytým pentagramem. Další čtyři stříbrné náušnice pocházející ze stejné lokality, které se od sebe liší jen v detailech (č. 41–43; obr. 55), vyobrazila ve své monografii L. Dumitriu (2001). Jejich spodní bubínek je vždy největší, dolní oblouk je lemován perlovanými dráty a všechny náušnice jsou opatřeny zapínáním na očko a háček. Dva takřka shodné kusy (původně tvořící pár?) mají dvojkónické bubínky a oboustranný hrozníček víceméně válcovitého tvaru pro připojení obou centrálních bubínků k dolnímu oblouku (obr. 55: 1, 2); nejméně v jednom případě je dolní hrozníček opět zpevněn drátěnými kroužky (obr. 55: 2). Zbylé dva kusy jsou opatřeny spíše oválnými bubínky, dolní polovina oboustranného hrozníčku má kónický tvar (obr. 55: 3, 4). U jedné z náušnic jsou u všech bubínků spoje polokoulí překryty perlovaným drátem (obr. 55: 3).

Severně od Piatra Frecăței se nachází ještě jedna lokalita, kterou je důležité v této souvislosti připomenout. V trati Bisericuța u obce Garvăn byl v areálu byzantské pevnosti (známé také pod starým jménem Dinogetia) v roce 1954 nalezen poklad, který obsahoval zlaté a stříbrné šperky (obr. 56), hlavně prsteny, náramky a také pár náušnic z pozlaceného stříbra (Comșa – Bichir 1960; Ștefan et al. 1967, 120, fig. 167). Náušnice (obr. 56: 1) jsou masivní, neboť byly zhotoveny litím, nicméně jsou precizně provedené a věrně napodobují honosné předlohy, které měly bubínky kompletně pokryté hrubou granulací a dolní oblouk lemovaný perlovanými dráty. Nechybí ani na Balkáně obvyklé zapínání na očko a háček (Comșa – Bichir 1960, 227, fig. 1; pl. II: 7, 8).¹¹⁰ Poklad má vysokou vypovídací hodnotu nejen

z toho důvodu, že byl objeven během systematického výzkumu, ale také proto, že obsahoval 11 byzantských zlatých a stříbrných mincí – jde o ražby Basileios II. a Konstantin VIII. (971–1025), Theodora (1055–1056) a Izák I. Komnenos (1057–1059). K uložení pokladu došlo nedlouho po vyrazení trojice nejmladších mincí, nejspíše během nepokojů v dolním Podunají počátkem 70. let 11. století (Mănucu-Adameșteanu 2018, 515).

Jak jsem již zmínil v kap. 2.5, s garvãnským pokladem se záhy po zveřejnění seznámil i B. Dostál a tamní náušnice se čtyřmi kuličkami interpretoval jako projev velkomoravského vlivu, který se díky zprostředkování tzv. belobrdské kultury v Karpatské kotlině dostal až do delty Dunaje (Dostál 1965, 388). Jeho názor byl hodně ovlivněn tehdejšími stavem výzkumu raně středověkých pohřebišť na Balkáně. Dnes je zcela zjevné, že poklad neobsahuje žádné velkomoravské prvky, ale všechny šperky jsou typické pro byzantskou říši a její okolí v 10. a 11. století.¹¹¹ Stejný, tj. místní původ můžeme důvodně předpokládat i u garvãnských litých náušnic se čtyřmi kuličkami, jen je to v porovnání s náramky a prsteny méně zjevné, neboť takové náušnice se na Balkáně nacházejí jen vzácně. Jako předloha musely posloužit náušnice zhotovené z drátu a s plechovými bubínky plošně pokrytými skutečnou granulací, jaké se na Balkáně dosud vyskytly jen v Bělehradě – Karaburma (obr. 51: 3). Důležitá je i skutečnost, že diskutované náušnice byly do garvãnského pokladu uloženy coby nepoškozené, funkční a tvořící ucelený pár, pocházející od jednoho výrobce. Z toho vyplývá, že na Balkáně se takové náušnice vyráběly a nosily přinejmenším do 3. čtvrtiny 11. století – tedy ještě v době, kdy třeba

hlubokými kořeny, která se liší od přístupu českých a slovenských badatelů, kteří jednoznačně odlišují hrozníkové a bubínkové náušnice (např. Dostál 1966, obr. 8; vs. obr. 9: 1–20). Naopak mnozí balkánští archeologové řadí k hrozníčkovým náušnicím jakékoliv náušnice, které mají do závěsku zakomponovaný buď jen jeden věneček z granulí, tzn. také bubínkové náušnice a jejich lité imitace (např. Čorović-Ljubinković 1951, 48–49, obr. 12, 13; Valič 1964, 23; Aleksova 1978, 31, 33–36; Janković, Đ. 1983, 156, kat. č. 262; Bajalović-Hadžić-Pešić 1984, 70, č. 132, tab. XVIII: 9; Ercegović-Pavlović – Minić 1986, 351; Milanova 1993; Pavlova 2006, 217). U některých litých kusů, byť detailně propracovaných, však žádný hrozníček ani věneček granulí není, příkladem mohou být třeba právě náušnice z Garvãna (obr. 56: 1), takže uvedené typologické zařazení u nich postrádá smysl.

¹¹¹ K náramkům viz Oța et al. 2010; Žilina 2014, 43, 55, obr. 27, 34; k prstenům Žilina 2014, 37, 42, obr. 17, 25; Oța 2017; Ungerman 2017, 58–61.

¹⁰⁹ K datování lokality nověji Mănucu-Adameșteanu 2010; 2018, 186–190.

¹¹⁰ Všechny dosud zmíněné rumunské náušnice začlenila S. Oța (2014b, pl. 6: 8; 7: 9–12, 14, 15) do své typologie hrozníčkových náušnic z území Rumunska a okolních regionů. Pokračuje tak v badatelské tradici s poměrně

na Moravě byly podobné šperky již dávno zapomenutou minulostí.

3.4.6 Bulharsko

Vedle Chorvatska patří Bulharsko k balkánským zemím s nejvyšším počtem lokalit s nálezy náušnic se čtyřmi bubínky. Shromáždil je především V. Grigorov (2007, 24–26) ve své monografii o bulharském raně středověkém šperku. Další registruje K. Rauh (2020), popř. od vzniku Grigorovovy práce přibylo několik málo dalších kusů. V. Grigorov označil tyto náušnice jako typ III.4 a jejich lité imitace jako typ III.3. Pokud jsou známy nálezové okolnosti, tak většina jich pochází jako obvykle z hrobů, jen vzácně jde o poklad (Odärce) nebo o sídlištní objekt (Stärmen). Bohužel jen u menší části exemplářů je v příslušných publikacích k dispozici jejich detailnější popis a kvalitní kresba či fotografie. Přesto lze konstatovat, že náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešního Bulharska vykazují relativně širokou škálu tvarů, přičemž na některé konstrukční prvky jsme v rámci přehledu balkánského aj. materiálu dosud nenarazili. Dva znaky jsou takřka všudypřítomné, totiž že kroužek náušnice je opatřen zapínáním na očko a háček a dále že spodní bubínek je větší než ostatní (srov. tab. 3).

Začněme honosnějšími kusy. Prvořadou pozornost si zaslouží relativně drobná zlatá náušnice z hr. 27 u tzv. Velké baziliky v Plisce (tab. 3, č. 66; obr. 57: 1). Dolní oblouk, lemovaný perlovanými dráty, je na obou koncích osazen nezdobeným kulovitým bubínkem. Naopak místo obvyklých centrálních bubínků použil výrobce vždy jednu pravou mořskou perlu – z nich se do dnešních dnů dochovala jen ta spodní, horní odpadla a zůstala jen svislá drátěná závlačka, na níž byla perla původně navlečena. Nahrazení plechového bubínku mořskou perlou je v rámci diskutované skupiny náušnic zcela unikátní a ani u soudobých byzantských náušnic není vůbec obvyklé, neboť k tomu bylo nutné mít opravdu nadprůměrně velké perly, které se v přírodě vyskytují jen vzácně (Bosselmann-Ruickbie 2011, 80, 254; Aladjov 2018, 50).¹¹² Každopádně již samotné použití pravých perel u náušnic z Plisky zřetelně ukazuje, že jde o výrobek byzantské dílny nebo zlatníka, který do Bulharska přišel z Byzance (Bosselmann-Ruickbie 2011,

101; Drauschke 2011a, 55; k použití mořských perel u náušnic ve středním Podunají viz Ungerma 2020c, 282–283).

Při archeologickém výzkumu raně středověkého sídliště v Odärce v severovýchodním Bulharsku byl odkryt poklad složený ze šesti zlatých náušnic se čtyřmi plechovými bubínky (tab. 3, č. 63; obr. 57: 2, 3). Jde o velmi významný nález, už jen z toho důvodu, že z celého Balkánu registrujeme v rámci sledovaného typu šperku použití zlata dále už jen u zrovna zmíněného exempláře z Plisky (obr. 57: 1) a u páru z Višiči v jižní Hercegovině (obr. 48: 1, 2). Soubor exemplářů vyrobených ze zlata je tedy početně velmi omezený, ale potenciálně má značnou vypovídací hodnotu, neboť takové náušnice musely nutně patřit příslušníkům nejvyšší společenské elity a s vysokou pravděpodobností sloužily jako vzor při výrobě exemplářů z materiálů o něco levnějších (viz kap. 4.4.3). Všechny náušnice z Odärce mají stejný protáhlý tvar a také víceméně stejnou velikost. Společná je výzdoba dolního oblouku perlovanými dráty i zapínání na očko a háček; dále spodní bubínek je vždy největší a spoj jeho polokoulí je překryt perlovaným drátem. Přesto náušnice nejsou provedeny zcela shodně: jeden pár (srov. obr. 57: 3) má větší bubínky, než jaké jsou použity u zbývajících čtyř náušnic (srov. obr. 57: 2). Onen pár s většími bubínky se odlišuje také tím, že hrozníčky pro připojení obou centrálních bubínků jsou relativně krátké. U ostatních čtyř kusů jsou hrozníčky o něco delší a navíc se zdá, že jsou sestaveny z věnečků granulí proložených kroužky z perlovaného drátku (bohužel publikované fotografie nemají natolik vysoké rozlišení, aby bylo možné to tvrdit s jistotou). Jak ještě uvidíme, uvedené znaky se u náušnic se čtyřmi bubínky z dalších bulharských lokalit velmi často opakují. Bez povšimnutí bychom neměli přejít ani skutečnost, že náušnice z Odärce – přes použití nejdražšího z tehdy dostupných kovů – jsou značně rozměrné, se svou výškou 6,1–6,4 cm patří v Bulharsku k největším (srov. kap. 3.5). Je tedy možné, že když docházelo k výrobě náušnic z kovů o něco levnějších, zlaté exempláře inspirovaly nejen svým tvarem a výzdobou, ale také velikostí.

Když se podíváme na bulharské exempláře vyrobené z jiných kovů než ze zlata, zjistíme, že značná část jich má víceméně „standardizovanou“ podobu a postrádá jakékoliv znaky, které bychom již neviděli u náušnic z Odärce. Všechny jejich bubínky jsou zcela nezdobené, dolní oblouk je lemován čtyřmi perlovanými dráty a oba centrální bubínky jsou připojeny většinou pomocí jednoho a dvou věnečků sestavených

112 U byzantských náušnic, datovaných hlavně do 10. století, bývá použito spíše větší množství perel menší velikosti, a to ve funkci lemování nebo výplně většího výzdobného prvku, ukončení závěsků apod. (např. Langó 2010, fig. 7: 1–3; 9: 1; Bosselmann-Ruickbie 2011, 233, 244–253; Aladjov 2018, 48–49, 51–52).

z granulí (obr. 58: 2), popř. navíc proložených drátěnými kroužky (obr. 57: 5, 8; 58: 1). Použitý materiál je stříbro, měď/bronz nebo postrříbřený (popř. pozlacený) bronz.¹¹³ U stříbrných kusů jsou tvarové modifikace vzácné. U jedné z náušnic z lokality Gradešnica – Gradišteto (č. 52; obr. 57: 6) je spodní bubínek připojen pomocí válcovitého mezičlátku (zhotoveného nejspíše z plechu), který je zdobený svislými perlovanými dráty. Stejný válcovitý mezičlánek má také stříbrný exemplář nalezený v areálu pohřebiště Obročište (č. 62; obr. 57: 4),¹¹⁴ přičemž horní centrální bubínek je k dolnímu oblouku připojen pomocí perlovaného drátu stočeného do omegovitého tvaru. Všechny čtyři bubínky mají spoj polokoulí překrytý perlovaným drátem, což je jinak na centrálním a východním Balkáně neobvyklé (takovou výzdobu jsme viděli např. u jedné z náušnic z Ostrov – Piatra Frecăței v Rumunsku, obr. 55: 3).

Z hlediska složitosti provedení následují náušnice s nezdobeným dolním obloukem, zhotovené z bronzu nebo stříbrné slitiny (obr. 57: 7; 58: 3). I tyto se vyznačují ustálenou konstrukcí, liší se nanejvýš podobou mezičláneků spojujících oba centrální bubínky s dolním obloukem.¹¹⁵ Náušnice z lokality Novi Iskăr (č. 61; obr. 58: 4) má tři drobné kulovité bubínky, naopak

spodní bubínek je zhruba dvakrát větší a k dolnímu oblouku je připojen pomocí rozměrného kónického mezičlátku svinutého z drátu. V Bulharsku se nacházejí také četné lité imitace náušnic se čtyřmi bubínky (viz kap. 3.4.10). Ojedinelý způsob imitace plechových bubínků lze sledovat u páru bronzových náušnic z lokality Izvor – jejich dvojkónické „bubínky“ jsou stočeny z hladkého drátu (č. 54; obr. 59: 3).

Pokud jde o datování uvedených tvarů bulharských náušnic se čtyřmi bubínky, V. Grigorov (2007, 26) klade „nálezy z uzavřených nálezových komplexů“ do období sahajícího od 2. poloviny 9. století do 11. století, ale neuvádí žádné podklady k této dataci. Jelikož bezprostředně před uvedeným tvrzením zmiňuje i exempláře z území Severní Makedonie a Kosova, není jasné, jestli, popř. do jaké míry je jeho datace ovlivněna datováním náušnic z obou posledně uvedených zemí. Bohužel je nutno přiznat, že stav výzkumu v Bulharsku detailním chronologickým analýzám příliš nepřeje. Ačkoliv většina bulharských exemplářů byly součástí hrobové výbavy, až na výjimky zůstávají příslušná pohřebiště v úplnosti nepublikovaná (např. Batin – Gradata, Gradešnica – Gradišteto, Jakimovo – Gradište, Nikolovo, Varna – Troševo), takže není k dispozici ani popis doprovodných nálezů v dotyčných hrobech, ani kompletní analytické vyhodnocení lokalit. Obecně vzato není Grigorovova datace nereálná, jakkoliv dolní i horní hranici bude ještě nutné upřesnit.

Pro datování nejmladších bulharských náušnic se čtyřmi bubínky je důležitý pár z hr. 122 na pohřebišti pod pevností Krasen u města Panagjurište. Pevnost byla vybudována v pozdní antice, následně opuštěna a k její obnově došlo až někdy koncem 10. století nebo v 11. století; tato mladší fáze osídlení pak trvala až do 14. století. K relativně nejstarším šperkům na pohřebišti patřícímu k mladší fázi osídlení jsou řazeny dvě párové bronzové náušnice z hr. 122 (č. 65; obr. 59: 1, 2). Jejich nejvýraznějším znakem je to, že oba centrální bubínky, navlečené na svislou závlačku ukončenou očkem, jsou stejně velké – a současně podstatně větší než oba postranní bubínky. Tím se liší od zcela převládající kompozice balkánských náušnic, u nichž jsou tři horní bubínky zhruba stejně velké a jen ten nejspodnější bývá zřetelně větší (např. obr. 57: 2–5, 7, 8). Další odlišností je to, že dolní oblouk náušnic z Krasen je lemován jen dvěma kordovanými nebo tordovanými dráty a nikoliv čtyřmi perlovanými, jak je obvyklé. Exempláře z Krasen zřejmě představují nejmladší vývojové stádium bulharských náušnic se čtyřmi bubínky, což ostatně naznačuje i V. Grigorov (2010, 173) svou datací tohoto páru do 11.–12. století.

113 Bălgarevo, hr. 41 (tab. 3, č. 44); Batin – Gradata (č. 46); Dobrič a okolí (č. 47); Durankulak – Golemija ostrov, hr. 52 a 156 (č. 48, 49); Gradešnica – Gradišteto (č. 51); Jakimovo – Gradište (č. 55); Karasura, hr. 160 (č. 57); Liljak – Čärkvište, hr. 1 (č. 59); Varna – Troševo, hr. 196 (č. 71); Silistra/Drăstăr (č. 67; profesor G. Atanasovovi děkuji za poskytnutí nepublikovaných fotografií tohoto páru náušnic); Sliven a okolí (č. 69; fotografii náušnice z muzea ve Sliven mi laskavě poskytla C. Petkova).

114 O několik let později Ž. Vážarova (1980b, 489, obr. 13: 6) tuto náušnici vyobrazila s chybně uvedenou lokalizací „Bălgarevo“ (srov. Bobčeva – Salkin 1973). V katalogu výstavy „La Bulgarie médiévale. Art et civilisation“, která proběhla v Paříži v roce 1980, je otištěna fotografie takřka shodné náušnice, která navíc vykazuje poškození na levé straně dolního oblouku jako exemplář z Obročište. V katalogu je uvedeno, že jde o celý pár stříbrných náušnic z neznámé lokality, který je uložen v muzeu Tolbuchin (dnešní Dobrič) a dosud nebyl publikován (Genova ed. 1980, 66, kat. č. 52). Vzhledem k uvedeným rozporům je možné, že údaje ve výstavním katalogu jsou nesprávné a náušnice je identická s kusem z Obročište. Ani V. Grigorov (2007) neneviduje z Bulharska žádné další náušnice, které by měly shodný tvar jako ta z Obročište.

115 Batin – Gradata (č. 45); Gradešnica – Gradišteto (č. 50); Jakimovo – Gradište (č. 56); Nikolovo, hr. 19 (č. 60); M. Hristova-Penkova mi poslala nepublikované fotografie náušnic z lokality, za což jí patří můj srdečný dík); Omurtag – Sakardža, hr. 97 (č. 64); Stărmen, obj. 75 (č. 70).

Na lokalitě Karasura byla nalezena bronzová náušnice (č. 58), která se do posledního konstrukčního detailu i velikostí shoduje s párem z Krasen. Všechny klíčové znaky nese i již zmíněná náušnice z Izvor (obr. 59: 3) – oba centrální „bubínky“ jsou stejně velké (a větší než postranní), jsou navlečeny na závlačce; dolní oblouk je lemován jen dvěma filigránovými dráty. Pár z Krasen tak nepředstavuje unikát, ale ve své době šlo zřejmě o šířeji vyráběnou variantu. Svědčí o tom i skutečnost, že tato varianta se vyráběla i v jakémsi „hybridním“ provedení, kdy oba centrální bubínky jsou nahrazeny dvěma stejně velkými košíčky z filigránového drátu; oba postranní, o něco menší nezdobené bubínky jsou zachovány beze změny. Jedna taková náušnice byla nalezena na pohřebišti Tuhovište (Stojanova-Serafimova 1979, 795–796, Abb. 5: 3; 1981, 7. barevné foto vpr. nah.), které je zatím publikováno jen předběžně. Na lokalitě převažují typy šperků datovatelné podle mého názoru hlavně do 10.–12. století (srov. Angelova – Koleva 2001, Tab. 3; Angelova – Marvakov 2001, zvl. Taf. 3, 6). Další pár „hybridních“ náušnic pochází z pohřebiště Hvojna, jsou navíc obohaceny o řetízky zavěšené v očku závlačky pod spodním košíčkem (Džambov 1968, 89–90, obr. 12). Na lokalitě nebyly zaznamenány nálezné celky, ovšem šperky odtud pocházející jsou zjevně mladšího rázu, s analogiemi datovatelnými do 11.–14. století (Džambov 1968, zvl. obr. 8–11, 14; srov. např. Dumitriu 2001, zvl. 37–38; Oța 2012; 2014a, pl. 4, 5, 128, 129; Reabțeva 2014, zvl. fig. 29, 30, 33–37; Mihajlov – Račev 2018). Uvedené datace jsou sice jen orientační, ale nijak neprotiřečí Grigorovově datování páru náušnic z Krasen do 11.–12. století.

Typologicky odlišné znaky vykazuje pár stříbrných náušnic z lokality Sladun (č. 68; obr. 59: 4). Náušnice jsou koncipovány spíše „do šířky“ než „do výšky“, což je dáno tím, že jejich drát má víceméně kruhový tvar a oba centrální bubínky nasedají přímo na dolní oblouk. Tím se liší od ostatních bulharských náušnic se čtyřmi bubínky, které mívají protáhlý tvar ve vertikálním směru (obr. 57, 58). Náušnice ze Sladun mají i další neobvyklé prvky: horní centrální bubínek je opatřen svislým „límcem“ (zhotoveným snad z filigránového drátu), osazeným nahoře třemi drobnými trojúhelníčky či pyramidkami z granulí; a na vnější straně dolního oblouku jsou umístěny dva o něco větší granulované trojúhelníky, které zpevňují spoj mezi dolním obloukem a nejspodnějším bubínkem. D. Aladžov (1997, 247) datoval tento pár do 10.–11. století, ale bez jakýchkoliv argumentů. Velmi podobný pár, bohužel neznámé provenience, je součástí sbírek Britského muzea v Londýně (obr. 59: 5;

Bosselmann-Ruickbie 2011, 103, 388, Abb. 93), u něhož jsou postranní bubínky podstatně menší než bubínky centrální.

C. Petkova nedávno analyzovala stříbrné náušnice z pohřebiště Pčela v Bulharsku, reprezentující dosud neznámou variantu, která zjevně posloužila jako předloha pro výrobu páru náušnic ze Sladun a z Britského muzea. V hr. 9 v Pčela bylo nalezeno pět stejných náušnic, které se vyznačují dvěma „medailony“ tvořenými kruhovým drátem a umístěnými uvnitř, resp. pod dolním obloukem. Horní medailon je zdoben třemi drobnými granulovanými trojúhelníčky. Oba medailony obsahují uvnitř svislou drátěnou závlačku, na kterou je navlečen nezdobený kulovitý bubínek. Další dva bubínky, přibližně stejně velké, jsou navlečeny na oba konce dolního oblouku. Nechybějí ani dva trojúhelníky provedené pseudogranulací po stranách nejspodnějšiho bubínku (Petkova, v tisku, obr. 1: a, b, d–f). Považuji za nepochybné, že zvláště náušnice ze Sladun napodobují do posledního detailu variantu doloženou v Pčela,¹¹⁶ přičemž u sladunského páru došlo ke zjednodušení v tom smyslu, že medailon a bubínek navlečený uvnitř splynuly do podoby bubínku opatřeného svislým límcem.

Pro vysvětlení vzniku všech zmíněných exemplářů je klíčová ta skutečnost, že tyto patří do mnohem početnější skupiny byzantských lunicových náušnic, datovaných hlavně do 10.–12. století (Langó 2010, fig. 2: 1c–1f; 3: 2b–4; 6; 7: 1–3; 9: 1; Bosselmann-Ruickbie 2004; 2011, 240–253). Jejich základními znaky jsou vždy kroužek víceméně kruhového tvaru, dva postranní uzlíky (obr. 60: 2) nebo víceméně hladké bubínky (obr. 60: 1, 3) a (pseudo)granulované trojúhelníky vně dolního oblouku, většinou střídající se s menšími drátěnými kroužky (obr. 60: 1, 3). Výzdoha vyplňující vnitřek dolního oblouku má různý charakter, jejím základem je často kruhový medailon, který obsahuje mj. navlečenou pravou perlu nebo skleněný korálek (obr. 60: 2; Šejleva 1995, 282, obr. 23: d; Bosselmann-Ruickbie 2011, Abb. 91, 92, 103, 106, 107). Naproti tomu u exemplářů v Pčela byl dovnitř medailonu navlečen plechový bubínek (srov. Šejleva 2000, 125, obr. 1: d, e) a stejný druhý medailon byl přidán i pod dolní oblouk. Zjednodušením této varianty vznikly – jak už bylo řečeno – náušnice ze Sladun (obr. 59: 4) a Britského muzea (obr. 59: 5). Toto jsou formálně vzato také náušnice se čtyřmi bubínky, ovšem jejich svislé límce zdobené granulací a granulované trojúhelníky na vnější straně dolního oblouku

¹¹⁶ Srov. také hůře dochovaný exemplář nalezený v Sa-raçhane v Istanbulu (Gill 1986, 267, č. 598, photo 413).

svědčí o tom, že jsou součástí jiné vývojové linie než ostatní balkánské náušnice se čtyřmi bubínky.

3.4.7 Severní Makedonie

Náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešní republiky Severní Makedonie shromáždila E. Maneva (1992, 50, tab. 16). Jak vyplývá z příslušné části tab. 3, jejich konstrukce je značně stereotypní: mají nezdobené oválné nebo dvojkónické bubínky, přičemž oba centrální bubínky jsou k dolnímu oblouku připojeny většinou pomocí jednoho, resp. dvou věnečků granulí; dolní oblouk je lemován perlovanými dráty; kroužek náušnice je opatřen zapínáním na očko a háček. Nejlépe dochovaný a propracovaný pár pochází ze Stenje – Golem Grad, hr. 64 (č. 76; obr. 61: 1) – jelikož dolní bubínek je podstatně větší než ostatní, je tomu přizpůsobena i větší velikost a kónický tvar hrozníčkovitého mezičlátku, kterým se tento bubínek připojuje k dolnímu oblouku. Zjednodušenou variací je kus z pohřebiště Viničani – Bresto/Burlatica, jehož rozměrný kuželovitý mezičlánek je svinutý z drátu (č. 77; obr. 61: 3). U ostatních náušnic nebo párů je velikost všech čtyř bubínků vyrovnaná, viz Debrešte – Gradište (č. 72), Dunje – Trpčeva Crkva, hr. 16 (č. 74; obr. 61: 4), nebo je spodní bubínek jen o málo větší (Dulica – Begov Dab, hr. 1; č. 73, obr. 61: 2). Chronologická vypovídací hodnota makedonských exemplářů je silně omezená, neboť jednotlivě objevené kusy jsou izolované nálezy a u párů odkrytých v hrobech většinou chyběla další chronologicky citlivější výbava; také publikovanost celých pohřebišť je podobně chabá jako v Bulharsku. E. Maneva (1992, 50) klade těžiště výskytu diskutovaných náušnic do 10. století, což se nejspíše opírá více o dataci analogických kusů v sousedních zemích než o analýzu samotného makedonského materiálu.

3.4.8 Albánie

V Albánii patří náušnice se čtyřmi bubínky k marginálně rozšířeným typům šperku, registrují je jen ze čtyř hrobů na dvou lokalitách. Pokud se lze na základě tak malého vzorku odvážit nějaké charakteristiky, lze říci, že jsou zhotoveny ze stříbra a pravidelně se zapínaly na očko a háček; bubínky mají dvojkónický tvar a spoj jejich polokoulí je překryt jedním nebo dvěma filigránovými (většinou perlovanými) drátky. Bubínky bývají stejně velké, ovšem v případě hr. 41 na lokalitě Dukat i Ri (č. 78) to platí jen pro jeden ze dvou exemplářů (obr. 62: 1); druhý má nejspodnější bubínek větší a navíc spíše oválného tvaru (obr. 62: 2), obě náušnice tak nejsou přísně vzato párové. Dolní oblouk albánských náušnic tohoto typu je lemován perlovanými dráty. Pár z hr. 43 v Dukat i Ri vykazuje

jisté zjednodušení, kdy dolní oblouk je hustě omotán tenkým drátkem (č. 79; obr. 62: 3, 4). Pár z Rehova – Shën Thanas, hr. 141 (č. 81; obr. 62: 6), má zase neobvyklou ozdobu v podobě pěti řetízků visících z dolního oblouku a z nejspodnějšího bubínku, přičemž každý řetízek je ukončen vždy drobným plechovým bubínkem.

Vzhledem k jazykové bariéře mi není známo žádné podrobnější zpracování raně středověkého šperku z území Albánie. Obecně lze konstatovat, že albánští badatelé se dlouho soustředili hlavně na výzkum pohřebišť tzv. komanské kultury, datovaných hlavně do 7. a 8. století, a na problém etnicity obyvatel na nich pohřbívaných.¹¹⁷ Hroby z následujících staletí raného a vrcholného středověku stály spíše stranou zájmu, takže jejich chronologie je značně nejasná. Pokud jde o hroby s náušnicemi se čtyřmi bubínky, tři z nich sice obsahovaly i další nálezy, nicméně jsou to jen zběžně nakreslené skleněné korály a více typů plechových a litých prstenů byzantského rázu,¹¹⁸ které se ve Středomoří a na Balkáně používaly během několik staletí dlouhého období, takže bližší dataci neumožňují.

3.4.9 Řecko

Pro řešení otázky vzniku náušnic se čtyřmi bubínky má zásadní význam přítomnost těchto ozdob na území dnešního Řecka, které bylo součástí byzantské říše (srov. kap. 3.4.11). Jelikož většina středoevropských archeologů se s tamními raně středověkými nálezy dostane do styku jen vzácně, nebude snad na škodu představit je podrobněji.

Na (dnes již bývalém) ostrůvku Magula Hadzimisiotiki v jezeře Karla, které leží v Thesálii severozápadně od města Volos, byl v roce 1934 při výzkumu neolitického sídliště odkryt osamocený raně středověký hrob (tab. 3, č. 86; obr. 63). Pohřbená žena byla vybavena párem náušnic, plechovým náramkem a třemi prsteny. Soudě podle lépe dochovaného kusu (obr. 63: 1) měly stříbrné náušnice čtyři dvojkónické bubínky a zapínání na očko a háček; dolní oblouk je lemován filigránovými dráty, patrně na povrchu plasticky členěnými spirálovitě obíhající rýhou.

¹¹⁷ Nověji např. Nallbani 2004; 2007, 54–61; 2017, zvl. 315, 324–327; Filiposki 2010; Curta 2013a, 185–192; Maneva 2013; Zagarčanin 2018; srov. Papadopoulou 2012, 298.

¹¹⁸ Rehova – Shën Thanas, hr. 141 (Aliu 1986, tab. V: 86, 87, 90, 91); Dukat i Ri, moh. II, hr. 41 a 43 (Bodinaku 2001–2002, tab. XII: 2, 3, 5; XIII: 1–3).

Při výzkumu antického Korintu, který v 1. polovině 20. století prováděla The American School of Classical Studies se sídlem v Athénách, byl v jižní části agory odkryt raně středověký hrob obsahující relativně rozsáhlý soubor šperků. Patří do něj také stříbrná náušnice, z níž se dochoval jen dolní oblouk a dva bubínky (č. 85). G. R. Davidson ve své vlivné monografii o drobných nálezech z Korintu (Davidson 1952, 253, č. 2030) náušnici rekonstruovala jako se čtyřmi bubínky (obr. 64: 1), přičemž jako východisko pro tuto rekonstrukci použila právě pár z Magula Hadzimisiotiki. Z dnešního pohledu vypadá tato rekonstrukce nepřirozeně, neboť dolní oblouk vč. obou postranních bubínků je značně úzký a vysoký, naopak horní oblouk je načrtnut jako nepoměrně nízký. Zlomky opětovně prozkoumala A. Bosselmann-Ruickbie (2011, 231, Kat. Nr. 36) a na základě lomů je sestavila odlišně, do podoby kompletního dolního oblouku (obr. 64: 2), jehož tvar odpovídá obvyklému tvaru dolního oblouku u balkánských náušnic se čtyřmi bubínky. Podobu chybějících částí náušnice si můžeme jen domýšlet.

Ve druhé polovině 20. století byl výzkum raně středověkých pohřebišť v Řecku, stejně jako v dalších zemích východního Středomoří, značně zanedbáván a tento stav trvá vlastně dodnes (Drauschke 2011a, 21–22; Bollók 2015a, zvl. 286; srov. Petridis 2014, 266–277). Když už byla nějaká lokalita tohoto typu odkryta, je o ní publikována nanejvýš předběžná zpráva napsaná v řečtině (Curta 2016a, zvl. 1–10). Pokud zůstaneme u náušnic se čtyřmi bubínky, lze v této souvislosti poukázat na dvě nedávno zkoumané lokality v Thesálii, Azoros a Milea – Hagia Triada, ležící jen několik kilometrů od sebe severozápadně od města Elassona. Na obou lokalitách byl odkryt komplex církevních staveb s rozsáhlým pohřebišťem, přičemž z hrobů pochází mj. překvapivě početné a typově různorodé šperky. Patří mezi ně mj. náušnice se čtyřmi bubínky, a to dvou variant. V Azoros jsou dokumentovány náušnice s dvojkónickými bubínky, se zapínáním na očko a háček a s dolním obloukem zdobeným filigránovými drátky (č. 84) – ačkoliv na základě dostupných kreseb bohužel nelze povahu této výzdoby konkretizovat, v zásadě jde o stejnou variantu jako v Magula Hadzimisiotiki (obr. 63: 1). U druhé varianty z Azoros (č. 82; obr. 64: 4) je k dispozici již detailní fotografie páru náušnic z postříbřené měděné slitiny, které mají relativně drobné kulovité bubínky, přičemž nejspodnější je k dolnímu oblouku připevněn pomocí dlouhého hrozníčku. Hrozníček je tvořen čtveřicí granulí, proloženými drátěnými kroužky. Na kresbě dalších dvou kusů je

vidět, že spodní bubínek je podstatně větší než ostatní (č. 83). Takové náušnice, jen hůře dochované (vždy s chybějícím nejspodnějším bubínkem), byly nalezeny i v Milea – Hagia Triada (č. 87).

Poslední lokalitou, kterou je možné v této souvislosti uvést, je malý hřbitov u kostela Hagios Ioannes Theologos v obci Stylos na západní Krétě. Součástí poměrně bohaté výbavy hr. 26 byl mj. pár bronzových náušnic se čtyřmi bubínky oválného až dvojkónického tvaru (č. 89; obr. 65: 1). Zatímco nejspodnější bubínek, o málo větší než ostatní, je připevněn pomocí obvyklého krátkého hrozníčku ze dvou věnečků granulí, horní centrální bubínek je s dolním obloukem spojen unikátním mezičlánkem složitějšího tvaru, sestaveným nejspíše ze dvou různě silných drátků. Podobný, jen značně zjednodušený mezičlánek omegovitého tvaru jsme zatím mohli vidět jen u exempláře z Obročište v severovýchodním Bulharsku (obr. 57: 4).

Chronologie raně středověkého šperku na území dnešního Řecká je známa jen v hrubých rysech, což zde odráží konstatovaný chabý stav archeologického výzkumu pohřebišť z tohoto období. Některé datace, které se objevují ve starší i relativně nedávné literatuře, se dnes ukazují jako zásadně mylné a novější bádání přináší jejich korekce o celá staletí (např. Bosselmann-Ruickbie 2011, 59–62). Nevyhnulo se to ostatně ani náušnicím se čtyřmi bubínky. Neúplný exemplář z Korintu (obr. 64: 1, 2) datovala G. R. Davidson (1952, 250, 253) – a to bez další argumentace – do 6. nebo 7. století. A. Bosselmann-Ruickbie (2011, 61–62) prošla terénní dokumentací k danému hrobu a shromáždila i další části jeho poměrně početné výbavy. Přesvědčivě doložila, že hrob patří do středobyzantského období (9.–12. století). Klíčová je zejména přítomnost stříbrné lunicové náušnice, jejíž dolní oblouk je lemován na vnější straně granulovanými trojúhelníčky střídajícími se s drátěnými kroužky (obr. 64: 3; Bosselmann-Ruickbie 2011, 243–244, Kat. Nr. 61).¹¹⁹ Patří do již zmíněné rozsáhlé skupiny byzantských náušnic, které se podle fundované analýzy P. Langó (2010, 395) nosily ve 2. polovině 10. století a v 11. století (horní hranice jejich výskytu

¹¹⁹ A. Bosselmann-Ruickbie (2011, 62) se při bližším datování diskutovaného hrobu v Korintu opírala o údaje z výkopových deníků, že kostra pohřbené ženy ležela ve „velmi zvláštní“ poloze („very strange position“) a patrně nešlo o „regular burial“. Z toho badatelka usuzuje na „hastige Bestattung“, ale její ztotožnění doby pohřbení s útokem Bulharů na Korint v roce 918 je zcela spekulativní a těžko použitelné pro další úvahy o datování předmětů z tohoto hrobu.

není zcela jasná, u některých variant se uvažuje i o 12. století, např. obr. 60: 1).

Bez kontroverzí není ani datování kostelního hřbitova ve Stylos. J. Albani (2004, 60) jej kladla jen rámcově do středobyzantského období, později datovala náušnice se čtyřmi bubínky z hr. 26 do 10.–12. století (Albani 2010, 197, pl. 14). Naopak A. Bosselmann-Ruickbie (2011, 101, pozn. 1251) vyšla z datování výmalby kostela, která je datována na základě „heute verlorenen Stifterinschrift im Nordschiff auf 1271–1280“. Z toho vyvozuje zařazení první fáze stavby do 2. poloviny 13. století, stejnou dataci pak vztahuje i na výbavu hrobů kolem kostela. Osobně bych byl v tomto bodě opatrnější a z časového hlediska bych *a priori* neztotožňoval dokončení hrubé stavby kostela a jeho výmalbu. Lze si snadno představit, že již nějakou dobu stojící kostel byl v uvedené době pouze opatřen novou výmalbou. Datum výmalby lze sotva použít jako *terminus post quem* pro počátek pohřbívání u kostela již jen z toho důvodu, že není prokázán přímý stratigrafický vztah mezi oběma fenomény (srov. Dark 1995, 67–71).

Pokud se díváme na další výbavu hr. 26 ve Stylos, kromě bubínkových náušnic ji tvořil náramek (obr. 65: 2) a čtyři bronzové prsteny. Jeden prsten má plechovou obroučku a „prolamovaný“ polokulovitý buton, sestavený z kordovaných drátků kapkovitého tvaru (obr. 65: 5; Albani 2004, 57, Abb. 17). Jak již bylo uvedeno v kap. 3.4.4, takové prsteny jsou na Balkáně datovány do 10.–12. století. Všechny tři zbylé prsteny z hr. 26 patří k jinému typu: jsou lité, jejich oválný štítek je oproti obroučce jen lehce rozšířený a opatřený výzdobou v podobě linií vybíjených bodů; nejcharakterističtějším znakem je dvojice výčnělků uprostřed obou delších stran štítku (obr. 65: 3, 4, 6; Albani 2004, 57, Abb. 16, 18, 19). Prsteny shodného tvaru (odhlédneme-li od výzdoby štítku vč. nápisů) jsou předběžně datovány do pozdního 10. století a do 11. století (Bosselmann-Ruickbie 2011, 308, Kat. Nr. 183), do 10.–12. století (Bosselmann-Ruickbie 2011, 308–309, Kat. Nr. 184, 185), popř. do 11.–12. století (Bosselmann-Ruickbie 2011, 301, 308, Kat. Nr. 170, 182). Zdá se tedy jako značně pravděpodobná možnost, že hr. 26 patří do mladší poloviny středobyzantského období, tzn. do 11.–12. století.

Šperky, totiž tři prsteny a náramek, které byly součástí výbavy hrobu v Magula Hadzimisiotiki, nejsou v publikaci detailněji popsány, takže se musíme spokojit jen s fotografií. První prsten, zhotovený z plechového pásku s členitým okrajem, se vyznačuje kruhovým štítkem, odděleným od obroučky na obou stranách úzkým nezdobeným mezičlánkem

(obr. 63: 2). Analogický prsten má v Korintu pocházet z „eleventh century context“ (Davidson 1952, 242, fig. 49, cat. no. 1924; Bosselmann-Ruickbie 2011, 282, Kat. Nr. 124). Druhý prsten z Magula Hadzimisiotiki (obr. 63: 3) je taktéž plechový, má buton v podobě vyšší válcovité objímky pro zasazení vložky. Prsten v zásadě patří k relativně dlouho se vyskytujícímu typu, paralelu bychom našli již v 9. století (Staré Město – Špitálky, hr. 24: Poulík 1955, 322, 324, Abb. 21: 2, 2a; Ungerman 2017, 46–47), jen prázdná objímka pro zasazení nějaké – dnes chybějící – vložky na ramenech obroučky je spíše atypický prvek. Třetí prsten (obr. 63: 4) je litý a zdobený rýhami a vybíjenými kroužky s bodem uvnitř, což je výzdoba vyskytující se ve Středomoří po celá staletí (srov. např. Bosselmann-Ruickbie 2011, 291–292, Kat. Nr. 144–146). Posledním nálezem stojícím za zmínku je nezdobený náramek z plechového pásku, zapínaný pomocí šarnýře. Takto konstruované náramky jsou v Karpatské kotlině doloženy od 10. století (Bollók 2010, 176). V Bulharsku jsou datovány do 10.–12. století (Grigorov 2007, 230, obr. 106), což zjevně odráží jejich používání i v Byzanci po většinu středobyzantského období (srov. Papanikola-Bakirtzi ed. 2002, 413–414; Bosselmann-Ruickbie 2011, 114–117; Pekarska 2011, 101–103).

Můžeme uzavřít, že v Řecku je používání náušnic se čtyřmi bubínky doloženo od 2. poloviny 10. století nebo nejpozději od 11. století, a to především na základě hrobu v Korintu. Výskyt na kostelním hřbitově ve Stylos pak upozorňuje na možnost výskytu tohoto typu ještě ve 12. století. Jeho datování tedy v Řecku spadá přibližně do stejného období, do něhož jsou kladeny exempláře ze severněji ležících balkánských zemí (Kosovo, Severní Makedonie, Bulharsko). Zde je nutné upozornit, že uvedené datace se vztahují jen a pouze k pozitivně doloženým případům, tzn. když se náušnice se čtyřmi bubínky dostaly do kostrového hrobu tam, kde se praktikoval zvyk pohřbívat s milodary (v jiných nálezových kontextech než na kostrových pohřebištích se tyto náušnice vyskytují jen velmi vzácně). Oba fenomény – inhumace a ukládání milodarů – však nebyly v raném středověku vždy a všude běžné. Jinými slovy: na otázku, od kdy se náušnice se čtyřmi bubínky na Balkáně (vč. Řecka) vyráběly a nosily, nám uvedené datace nemusejí poskytovat přímou odpověď (srov. kap. 4.2).

3.4.10 Lité náušnice se čtyřmi kuličkami

Náušnice zhotovené odléváním, jejichž výrobci se zjevně snažili napodobit náušnice se čtyřmi plechovými bubínky, jsou ve vysokých počtech nacházeny

po na celém Balkánu.¹²⁰ V souvislosti s rozmachem používání detektorů kovů jejich počet dále významně roste (srov. např. Grigorov 2004). Početné zastoupení těchto náušnic v archeologických pramenech je ovlivněno tím, že zvláště jejich dolní část je díky své odlišné konstrukci poměrně odolná a trvanlivá, podstatně více než náušnice zhotovené z drátu a plechu. Např. G. Atanasov a V. Grigorov shromáždili ozdoby nalezené v byzantských pevnostech v severovýchodním Bulharsku (z nijak zvláště rozsáhlého území jižně od města Silistra). V tomto souboru na jeden dochovaný pár náušnic s (původně) čtyřmi plechovými bubínky (tab. 3, č. 67; obr. 58: 1), pocházející nejspíše z hrobu, připadá nejméně 15 kusů litých (Atanasov – Grigorov 2005, tab. 2: 3, 5; 4: 1–6; 5: 1, 2; 6: 1, 2, 4–6). Odolností litých náušnic vůči postdepozicičním procesům ale nelze vysvětlit vše, jak ukazuje příklad čtyř pohřebišť v severní Bosně (Januzovci, Gomjenica – Baltine bare, Mahovljani – Kužno groblje, Petoševci – Bagruša): na nich bylo nalezeno celkem 21 litých exemplářů, ale ani jedna náušnice se čtyřmi plechovými bubínky (Šmalcelj 2012, 132, 137, 142 s lit.; srov. Tomičić 2000, 58, Abb. 4). Jelikož na některých z těchto pohřebišť nechybějí náušnice s jedním nebo třemi plechovými bubínky, jedno z vysvětlení uvedené početní disproporce může být to, že dílny zásobující uvedenou oblast vůbec neprodukovaly náušnice se čtyřmi bubínky. Naopak při pohledu na Balkán jako jeden celek je zjevné, že prostorové rozšíření náušnic se čtyřmi bubínky (obr. 66) a jejich litých imitací (obr. 71) se co do rozsahu shoduje, jen síť lokalit s nálezy litých kusů je – zvláště ve východní polovině Balkánu – podstatně hustší.¹²¹ Obliba litých kusů svědčí

120 Jedna z nejvýraznějších koncentrací se rozkládá v severní polovině Bulharska (obr. 67; 68: 1–9), kde byly objeveny také kovolitecké dílny, v nichž se tyto náušnice prokazatelně vyráběly. Příkladem mohou být lokality Nadarevo (Dončeva 2010, 23, 35, tab. III: 80; VI: 80) a Novosel (Bonev – Doncheva 2011, 128, tab. L: 564), které leží nedaleko severně od Preslavi a které zjevně zásobovaly toto významné raně středověké centrum.

121 Obě mapky nejsou co do hustoty lokalit přímo srovnatelné, neboť mapka na obr. 71 zachycuje jen malou část publikovaných litých imitací. P. Langó (2014, 438, fig. 6: 2) zveřejnil mapku zachycující „distribution of four-bead earrings“ na Balkáně a v Karpatské kotlině. Badatel mi také laskavě poskytl nepublikovaný seznam lokalit a exemplářů z nich pocházejících, za což mu srdečně děkuji. Do jeho seznamu jsou zahrnuty jen náušnice s nezdobenými plechovými bubínky, popř. se spojením polokoulí překrytým filigránovým drátem (srov. moje varianty E a I, definované na základě velkomoravského materiálu; kap. 2.1.5 a 2.1.9) a jejich lité imitace, ale již ne náušnice s bubínky

o tom, že předlohy – vyráběné na Balkáně většinou ze stříbra – patřily k prestižním artefaktům, které přímo „vybízely“ k nápodobě.

Není mi známa žádná novější práce, v níž by byly lité exempláře detailně prozkoumány s cílem zjistit přesný postup jejich výroby. V zásadě je možné vycházet ze skutečnosti, že tyto náušnice se skládají ze dvou částí, zhotovených odlišným způsobem – z odlišného dolního oblouku s kuličkami a dále z horního oblouku, na což byl použit samostatně vyrobený drát kruhového průřezu. Většinou byly obě části vyráběny ze stejného nebo podobného materiálu, které se od sebe vizuálně nijak zvláště neliší. Můžeme se však setkat i s případy, kdy byl na každou část použit jiný materiál, např. u exempláře z hr. 56 na lokalitě Bled – Blejski grad ve Slovinsku byl dolní oblouk s kuličkami odlit ze stříbra, zatímco horní oblouk je z bronzového drátu (obr. 68: 11).¹²² Zmíněná náušnice je zajímavá i v jiném ohledu – na publikované kresbě i fotografii jsou zřetelně vidět neočištěné nálitky u horního centrálního bubínku a také mezi ním a dolním obloukem. Mohlo k tomu dojít jedině při odlití dolní části náušnice ve dvoudílném kadlubu (srov. Saussus – Thomas 2019, 53–67), kdy roztavený kov zatekl do mezery mezi oběma polovinami kadlubu, které k sobě zcela nepřiléhaly, a takto vzniklé nálitky již nebyly během finální úpravy odstraněny. Stejně neočištěné nálitky nese také náušnice z jiné slovinské lokality

zdobenými granulací. U některých litých kusů je přítomný značný prostor pro diskusi, jakou předlohu chtěl jejich výrobce vlastně napodobit (srov. pozn. 91). Např. tři lité náušnice z Köttlach v Dolním Rakousku (na Langóově mapce pod číslem 232; Pittioni 1943, 16, inv. č. 8275a–c, Taf. IX: 3–5) mají na koncích dolního oblouku relativně drobné kuličky, které podle mého názoru napodobují spíše uzlíky než bubínky. Hlavně jsou ale opatřeny oboustranným závěskem, jehož dolní polovina má protáhlý až vretenovitý tvar, takže nejvíce připomíná hrozniček. Proto považuji za možné, že jako předlohy posloužily náušnice s oboustranným hrozničkem (srov. obr. 18, tvar 8–10). Případné drobné korekce na celkovém obrazu rozšíření analyzovaných náušnic nic moc nezmění. Celé „prázdňé“ regiony na mapce, např. většina Řecka nebo Bosny a Hercegoviny, jsou více než co jiného odrazem stavu výzkumu.

122 Valič 1964, 23, tab. XIII: 2; Bitenc – Knific 2001, 107, kat. č. 356, inv. č. A 3288, obr. 356 vpravo nah. Analogicky byly vyrobeny i lité hrozničkové náušnice z tamního hr. 143 (Valič 1964, 221, tab. 2: 4, 5; současné použití stříbra a bronzu je ovšem uvedeno až v Bitenc – Knific 2001, 107, kat. č. 356, inv. č. A 3429, A 3428). Ze dvou kovů jsou odlity i náušnice z Kranj – Župna cerkev, hr. 2012_z0385, Slovinsko (Pleterski ed. 2019, 300–301) a Zagreb–Stenjevec, hr. 97, 99, 113, 155, 193, Chorvatsko (Simoni 2004, 33–36, 43, 49, 54, 60).

Središče ob Dravi (Bitenc – Knific 2001, 118, kat. č. 388, č. 6, obr. 388 vpravo nah.) nebo hned několik kusů z Gomjenica, hr. 43, v severní Bosně (Miletic 1966–1967, tab. XII; Tomičić 2007, 183, tab. 1.1 vl.). Druhý hlavní postup, který můžeme při výrobě litých imitací v obecné rovině předpokládat, je lití na ztracený vosk. Možné způsoby spojení lité a drátěné části náušnice by bylo žádoucí experimentálně ověřit.¹²³ Každopádně místo spojení obou částí představovalo jakousi „Achillovu patu“ těchto náušnic, neboť u vysokého počtu exemplářů lze konstatovat absenci celého horního oblouku (obr. 67: 1–3, 5, 8, 9; 68: 2, 4, 12, 16), který byl evidentně náchylný k odlomení – nejspíše v důsledku namáhání spoje při manipulaci s horním obloukem při nošení náušnice.

Většina litých náušnic se čtyřmi kuličkami poměrně věrně reprodukuje své předlohy s plechovými bubínky. Nejvíce to platí v případě detailně propracovaných exemplářů; naopak čím je odlitý kus hrubší, tím je vzhled původní předlohy méně zřejmý (srov. např. obr. 68: 10). Proto bude v následující pasáži věnována největší pozornost právě lépe propracovaným kusům. K nejvěrnějším napodobeninám patří lité kusy opatřené masivními kuličkami (např. obr. 67: 7, 8, 10; 68: 9; aj.), které odrážejí reálnou velikost plechových bubínků.¹²⁴ Naopak když mají nejmenší kuličky u litých náušnic průměr jen o málo větší, než je tloušťka dolního oblouku, vypadají takřka jako „uzlíky“ ohraničující dolní oblouk a jen jejich značná výška a přítomnost „zarážek“ (např. obr. 67: 3, 4; 68)¹²⁵ svědčí o tom, že výrobce měl před očima náušnici se čtyřmi bubínky coby předlohu (konstrukční a výzdobné prvky imitované odlitím jsou pro odlišení psány v uvozovkách). Kuličky litých náušnic mají oválný nebo dvojkónický tvar, méně často tvar

kulovitý (obr. 67: 2; 68: 13),¹²⁶ což rámcově odpovídá frekvenci tvarů plechových bubínků u balkánských náušnic (srov. tab. 3). Dále můžeme u litých kusů sledovat celou řadu dalších konstrukčních znaků, které jsou převzaty od plechových exemplářů: dolní kulička je zřetelně větší než ostatní (obr. 67: 7; 68: 9, 12, 14, 15),¹²⁷ „granulované“ mezičlánky pro připojení jedné nebo obou centrálních kuliček (obr. 67: 1, 2, 9, 10; 68: 1–3, 5, 6, 9, 13, 15),¹²⁸ mezičlánky „sestavené z kroužků“ (obr. 67: 8; 68: 12),¹²⁹ mezičlánek kónického tvaru pod dolním obloukem (obr. 69: 1),¹³⁰ „perlované dráty“ lemující dolní oblouk (obr. 68: 7, 8, 12; 69: 3, 4),¹³¹ prolamovaná lunice uvnitř dolního oblouku (obr. 67: 5, 6; 68: 16; srov. obr. 52: 2, 3)¹³² aj. Naopak zapínání na očko a háček, které je u balkánských náušnic s plechovými bubínky takřka všudypřítomné, bylo prokazatelně použito jen u relativně malé části litých kusů (obr. 67: 1, 8, 9; 68: 2, 4, 12, 14, 16).¹³³

126 Např. Dobrič a okolí, Bulharsko (Atanasov – Grigorov 2005, č. 55, tab. 6: 5); Skopje – Zlokučani / Zajčev Rid, Severní Makedonie (Maneva 1992, tab. 16: 80/1); Prahovo, Srbsko (Janković, M. 1983, tab. IV: 6).

127 Např. Bled – Blejski grad, hr. 56, Slovinsko (pozn. 122); Cetingrad, Chorvatsko (Vinski 1954, 204, obr. 4; 1970, 50, obr. a; Ercegović 1960, tab. IX: 39); oblast Ključ Dunava, Srbsko (Janković, M. 1983, tab. IV: 9); Balik, Bulharsko (Atanasov – Grigorov 2005, č. 33, tab. 4: 1); Gradešnica – Gradišteto, Bulharsko (Mašov 1979, fig. 6: 3); Pernik, Bulharsko (Čangova 1992, obr. 123: 14); Odarci, Bulharsko (Dončeva-Petkova 1999, 160, č. 584, obr. 131: 584); Debnevo – Kaletto, Bulharsko (Moeva 2008, 103, obr. 2 dole vpr.); Podvis – Gradište, Severní Makedonie (Mikulčić 1996, 209, obr. 71 vl.); Korint, Řecko (Davidson 1952, 253, pl. 108, č. 2032, 2033).

128 Např. Krivina, Bulharsko (Gomolka-Fuchs 1986, Taf. 73: 3); severozápadní Bulharsko (Grigorov 2004, obr. 3: 17–24); Kotraž – Gradina, Srbsko (Đurović 2012, 25, kat. č. 19).

129 Např. severozápadní Bulharsko (Grigorov 2004, obr. 3: 30).

130 Např. Shurdhah, Albánie (Spahiu – Komata 1974, 307, tab. XIII: 1; Korkuti – Komata 1985, 101, č. 388); Gradešnica – Gradišteto, Bulharsko (Mašov 1979, fig. 6: 4).

131 Např. Braničevo, Srbsko (Špehar 2007, obr. 3: 8); Gamzigrad, Srbsko (Janković, Đ. 1983, 158); Prahovo, Srbsko (Janković, M. 1983, tab. IV: 6; V: 15); Podvis – Gradište, Severní Makedonie (Mikulčić 1996, 209, obr. 71 vl.).

132 Dobrič a okolí a Poprusanovo, obojí Bulharsko (Atanasov – Grigorov 2005, č. 16, 18, tab. 2: 3, 5); Kupinovo, Srbsko (Čorović-Ljubinković 1951, 51, sl. 18a).

133 Např. Kotraž – Gradina, Srbsko (Đurović 2012, 25, kat. č. 19); Rujno – Kartal kale, Bulharsko (Atanasov – Grigorov 2005, č. 34, tab. 4: 2); severozápadní Bulharsko (Grigorov 2004, obr. 3: 18, 30); Pernik, Bulharsko (Čangova

123 Při lití na ztracený vosk je nutné nejdříve vytvořit voskový model celé dolní části náušnice; do jedné z postranních kuliček voskového modelu pak výrobce zabodne drátěný horní oblouk. Při vypalování hliněné formy vosk vyteče a do ní následně nalitý rozžhavený kov se spojí s drátěným horním obloukem, taktéž nahřátým díky vypálení formy. Další teoretickou možností je, že k samostatně zhotovenému odlitku se horní oblouk dodatečně připájí. Za konzultaci ohledně možných způsobů výroby děkuji kolegovi P. Bártovi.

124 Např. Balik, Bulharsko (Atanasov – Grigorov 2005, č. 33, tab. 4: 1); Krivina, Bulharsko (Gomolka-Fuchs 1986, Taf. 73: 3).

125 Např. Rujno – Ajazmoto, Središte a Větren – Kaletto, Bulharsko (Atanasov – Grigorov 2005, č. 36–38, tab. 4: 4–6); Vinča, Srbsko (Ljubinković 1970, 455, fig. 4); Grabovica – Pozajmište, hr. 6, Srbsko (Ercegović-Pavlović – Minić 1986, 349, fig. 5: 1, 2).

Ojediněle se vyskytnou i lité exempláře, které vykazují znaky, které u náušnic s plechovými bubínky nenajdeme. Na pohřebišti Piskově v Albánii byl nalezen pár stříbrných náušnic (obr. 69: 5),¹³⁴ jejichž kuličky mají po obvodu vertikální „límec“,¹³⁵ což nejspíše souvisí s odlitím ve dvoudílném kadlubu. V místech, kde se obě poloviny kadlubu dotýkaly, docházelo tak jako tak ke vzniku nálitků (viz výše) – a cíleným ponecháním „límců“ se tato nevýhoda změnila v přednost, neboť nebylo nutné odstraňovat tolik nálitků a navíc díky „límčům“ došlo k optickému zvětšení kuliček.

Na území dnešního Bulharska bylo nalezeno hned několik náušnic, které mají pod dolním obloukem nikoliv jednu, ale hned dvě kuličky, přičemž horní je menší a dolní větší (obr. 67: 3, 4; 68: 7, 8).¹³⁶ Je samozřejmě možné, že výrobce chtěl napodobit mezičlánek a bubínek pod dolním obloukem, přičemž v odlité verzi byl shodný tvar obou kuliček výsledkem určité schematizace.¹³⁷ Druhé možné vysvětlení je to, že jako předloha posloužily náušnice s pěti plechovými bubínky, které na Balkáně zatím přímo doloženy nejsou, jen v Karpatské kotlině (obr. 25: 10) a v Polsku (obr. 35: 64, 65).

Taktéž hlavně v Bulharsku je doložena nepočtená skupina náušnic, které jsou jakýmsi „polovičními“ imitacemi, neboť kombinují plechové a lité prvky. Nejlépe je to vidět u exempláře z lokality Bălgarevo

(obr. 70), který má na dolní oblouk navlečený litý závěsek v podobě dvou kuliček s kuželovitým mezičlánkem mezi nimi; naopak oba postranní bubínky jsou plechové, upevněné ke koncům dolního oblouku pomocí drátěných zarážek (Bobčeva 1977, 17, obr. vpr. dole; Bobčeva – Salkin 1973, 174, obr. 51). Stejnou konstrukci má s největší pravděpodobností i náušnice z Kragulevo – Hadžikădar, hr. 37 (Bobčeva 1984, 57, tabl. V: 37/1). U páru z hr. 259 v Karasura¹³⁸ je litý závěsek na drát navlečen skrz otvor v horní kuličce, neboť mezičlánek mezi oběma kuličkami je příliš úzký a závěsek by se v tomto místě dříve nebo později rozlomil. V hr. 32 v Tărian (maď. Köröstarján) – Csordásdomb v dnešním Rumunsku byla zase nalezena náušnice, která svým dlouhým litým závěskem přesně imituje náušnici z Alba Iulia – Stația de Salvare s dlouhým hrozníčkem mezi oběma centrálními bubínky (obr. 54: 2). Na obou koncích dolního oblouku exempláře z Tărian musely být původně plechové bubínky, ale dochovaly se jen zarážky pro jejich upevnění (Gáll 2013, I, 300; II, tab. 143: 32/1); náušnice také byla opatřena zapínáním na očko a háček, stejně jako její zvažovaná předloha.

Podobně nepočtená je zatím skupina litých náušnic se čtyřmi kuličkami a lunicí. Kusy s prolamovanou lunicí již byly zmíněny (obr. 67: 5, 6; 68: 16). Z pohřebiště na lokalitě Komani – Dalmace v Albánii pocházejí dvě nepárové náušnice, tentokrát s plnou lunicí a čtyřmi kuličkami (obr. 69: 6),¹³⁹ další pár pak údajně z Durrës na albánském pobřeží (obr. 68: 17; Traeger 1902, (61), Fig. 16). Všechny byly původně opatřeny zapínáním na očko a háček. Náušnice z neznámého naleziště v Srbsku má odlité jen čtyři kuličky, zbytek náušnice je zhotovený z drátu, přičemž dráty vymezující lunici jsou ještě hustě omotány tenkým drátkem (obr. 68: 18; Bajalović-Hadži-Pešić 1984, 66, č. 93, tab. III: 13). Všechny nejspíše napodobují nějakou honosnější předlohu s plechovou lunicí a čtyřmi bubínky, dosud však žádná taková kompletní náušnice nalezena nebyla. Považují však za možné, že původně takto vypadaly dvě náušnice z pohřebiště Milea – Hagia Triada v Řecku: pod lunicí mají věneček granulace, ale případný další konstrukční prvek (bubínek?) pod ním se již nedochoval (Deriziôtës – Kougioumtzoglou 2005, 169, obr. 51 vpr. nah.). Lze tedy

1992, 130, obr. 123: 14, 15); Podvis – Gradište, Severní Makedonie (Mikulčić 1996, 209, obr. 71 vl.); Bukël, Albánie (Anamali 1971, tab. X: 1, 2, 4); Shurdhah, Albánie (Spahiu – Komata 1974, 307, tab. XIII: 1, 3; Korkuti – Komata 1985, 101, č. 388); Korint, Řecko (Davidson 1952, 253, pl. 108, č. 2032, 2033). Můžeme se dohadovat, že odlít drobné očko bylo poměrně obtížné. Svou roli mohla hrát i nízká cena litých náušnic, takže výrobci nebyli tlačeni k tomu, opatřovat je zapínáním, které mělo zabránit ztrátě náušnice při nošení.

134 Bodinaku 1983, tab. I: 3; Korkuti – Komata 1985, 103, č. 398. Shodný tvar má i jedna náušnice z Milea – Hagia Triada (Řecko), pokud lze soudit z publikované, spíše zblběně provedené kresby (Deriziôtës – Kougioumtzoglou 2005, 169, obr. 52 upr. vpravo).

135 U náušnic s plechovými bubínky bývají límce tvořeny vně vyhnutými okraji polokoulí, ale jsou umístěny horizontálně a nikoliv vertikálně (viz kap. 3.4.1; srov. také Ungerman 2016, 190, obr. 7: 1, 2, 5, 7; 8: 1).

136 Hlavně v severní části země, ale nechybějí ani na jihu, viz dosud nepublikované pohřebiště u obce Zlati vojvoda (Radeva 2003, 31, tab. I: 12; za upozornění na publikaci a poskytnutí fotografie náušnice děkuji C. Petkova).

137 Viz např. kus z oblasti Ključ Dunava v Srbsku (Janković, M. 1983, tab. IV: 9).

138 Za poskytnutí fotografie obou náušnic děkuji K. N. Rauh (srov. Rauh 2020, č. 1972, 1973).

139 Nopcsa 1907, 6, obr. 6: e; 1910, 333, obr. 75; Korkuti – Komata 1985, 101, č. 390. Ve starší literatuře figuruje pohřebiště pod názvem Kalaja Dalmaces (k lokalitě nověji Nallbani 2017).

konstatovat, že ačkoliv většina litých kusů má značně stereotypní až „standardizované“ provedení, můžeme najít i neobvyklé exempláře, nepřímou svědčící o existenci honosných předloh, které se samy o sobě ve známém archeologickém materiálu objevují jen sporadicky nebo vůbec. Jako další příklad lze uvést litou náušnici z Okorš v Bulharsku, jejíž celý dolní oblouk je tvořen kuličkami imitujícími bubínky (obr. 67: 11; Atanasov – Grigorov 2005, tab. 4: 9; Atanasov et al. 2011, 233, fig. 12: o). Honosné předlohy známe jen z Moravy (obr. 26: 5 nah.) a Dolního Rakouska (Wartmannstetten, hr. 11; Hampl 1961, Abb. 14; Ungerman 2017, 71–72), na Balkáně dosud nalezeny nebyly.

Z vysokého počtu litých bronzových náušnic se čtyřmi kuličkami zřetelně vyplývá, že šlo o masově vyráběné ozdoby určené hlavně méně zámožným vrstvám obyvatelstva. Technika lití ani napodobování předloh zdobených granulací, filigránem atd. však nebyly samy o sobě považovány za podřadné. Svědčí o tom precizní provedení celé řady litých kusů nebo občasné použití dražšího materiálu, jako je stříbro (Piskově, obr. 69: 5),¹⁴⁰ pozlacené stříbro (Garvān, obr. 56: 1) nebo pozlacený bronz (Alba Iulia – Termele Romane, obr. 40: 1).

3.4.11 Raně středověký Balkán a Byzanc

Jelikož výklad o náušnicích se čtyřmi bubínky nalezených na Balkáně byl rozčleněn do celé řady kapitol, je na místě také souhrnnější pohled na celý region. Pozornému čtenáři jistě neuniklo, že v mnoha částech Balkánu se opakují náušnice se stále stejnými konstrukčními a výzdobnými znaky (je to také zřetelně patrné při pohledu na obr. 44–65), pouze náušnice v Dalmácii jsou do určité míry specifické (více v kap. 3.5). Lze to vysvětlit tím, že Balkánský poloostrov byl po celý raný středověk pod silným vlivem byzantské říše. Rozsah byzantských území na Balkáně se v průběhu času měnil, bylo by však nesprávné předpokládat, že byzantský vliv působil jen v těch částech Balkánu, které byly v danou dobu do říše přímo začleněny.

Za císaře Justiniana I. (527–565) patřil k Východořímské (byzantské) říši celý Balkán jižně od Dunaje, až po tehdejší Sirmium. Od 2. poloviny 6. století byl Balkán vystaven nájezdům Avarů a Slovanů, později i Bulharů a dalších etnik, z nichž většina se zde také usazovala. To mělo dramatický vliv na podobu osídlení celého regionu. Autochtonní romanizované obyvatelstvo, které zde zůstalo, se stáhlo do lépe hájitelných

výšinných poloh nebo do dobře opevněných měst na pobřeží, ale i ve vnitrozemí, jako byly např. Stobi (v dnešní Severní Makedonii), Serdika (dnešní Sofia) nebo Philippopolis (dnešní Plovdiv). Císař Herakleios (610–641) hned na počátku své vlády nařídil, aby se armáda stáhla z balkánského vnitrozemí. Pod přímou kontrolou Byzance tak zůstal jen relativně úzký pás na jihovýchodním pobřeží Balkánského poloostrova (obr. 72; např. Koder 1976, 54–60; Haldon 1997, zvl. 18, 32–45, 65, 81; srov. Crow 2014, 293). Chronickým problémem zůstává nedostatek písemných pramenů o těchto městech v 7. a 8. století, takže o jejich životě je známo jen velmi málo (jedinou výraznější výjimkou je Soluň, o níž jsme informováni díky legendám Zá-zraky sv. Demetria; např. Curta 2011, 461–465; Pohl 2018, zvl. 127–130). Ačkoliv tato města musela čelit výraznému ekonomickému propadu, uchovala si pozdně antickou kulturu, křesťanství, svébytnou identitu a politické i církevní vazby na Konstantinopol. V této podobě se pak mnohá z nich znovu objevují v písemných pramenech z 9. století a mladších (Whittow 1996, 114, 262–270; šířeji k vývoji řeckých měst viz Vionis 2017, s lit.).

Na centrálním a východním Balkáně dominovali v 8.–10. století Bulhaři, kočovníci turkického původu. Ti jednak tolerovali románské obyvatelstvo na jimi ovládaném území, jednak záhy navázali politické vztahy s Byzancí, což zahrnovalo peněžní tribut a přísun luxusního zboží z Konstantinopole. Postupně se také seznamovali s dalšími prvky pozdně antické kultury, přejali např. monumentální kamennou architekturu nebo řecké písmo, a v roce 865 konvertovali k ortodoxnímu křesťanství (souhrnně např. Fiedler 2008; 2012; Rašev 2008; Ziemann 2020). Bulhary osídlené nebo ovládané oblasti ležící jižně od Dunaje ovšem byzantští císařové nikdy nepřestali pokládat za říšské území a snažili se je získat zpět. Větších úspěchů v této věci dosáhl až Jan Tzimiskes (969–976), který se zmocnil bulharských pevností u delty Dunaje, a hlavně Basileios II. (976–1025), který si podmanil i zbývající části Bulharské říše. Tím posunul hranice Byzance zase až k celému dolnímu toku Dunaje a na jižní okraj Karpatské kotliny (obr. 73). Trvalo ještě celý zbytek 11. století, než se uvedené území podařilo plně začlenit do správních struktur byzantské říše (Whittow 1996, 270–298, 386–389; Stephenson 2004, 47–80, 123–155; Ivančić 2019; Panov 2019, zvl. 28–146).

Na dalmatském pobřeží Jadrana se románské obyvatelstvo soustředilo do měst, jako byly Kotor, Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar aj., zatímco vnitrozemí osídlili Slované. O osudu těchto měst v 7. a 8. století víme relativně málo. Obecně se předpokládá, že

¹⁴⁰ Také již výše zmíněné kusy ze slovinských lokalit Bled – Blejski grad, hr. 56 (obr. 68: 11), a Središče ob Dravi.

si udržela politické a obchodní kontakty s Byzancí, podobně jako severněji ležící Benátky. Každopádně pro počátek 9. století je doloženo, že tato města uznávala nadvládu byzantského císaře a za svou věrnost např. dostávala do svých nově vybudovaných kostelů ostatky svatých z Konstantinopole. Za vlády císaře Basileia I. (867–886) je zde doložen byzantský guvernér (*strategos*) Dalmácie, který od měst zajišťoval výběr daní pro byzantského císaře i výběr tributu, který města platila Chorvatům a dalším slovanským kmenům. Zřetelný rozdíl mezi románsky mluvícími městy a slovanskými obyvateli vnitrozemí zůstal zachován až do 12. století a do stejné doby trval i politický vliv Byzance na dalmatské pobřeží (Stephenson 2004, 28–29, 127, 194–205, 226–229, 253–266, aj.; Goldstein 2005; Curta 2010; Ančić 2014, zvl. 74–81; Majnarić 2018, zvl. 5–6; Vedriš 2021). Nejvýznamnější byzantskou základnou na západním Balkáně bylo přístavní město Dyrrachium (dnešní Durrës v Albánii), kde začínala strategicky významná cesta Via Egnatia, směřující do Soluně a dále do Konstantinopole (např. Papadopoulou 2012, 299–304, s lit.).

Na rozdíl od Chorvatů, kteří se politicky a nábožensky orientovali na Západ, zůstali Srbové dlouhodobě ve sféře byzantského vlivu. Jelikož srbské kmeny se usadily na bývalém území Východořímské říše, byzantští císařové trvali na tom, že Srbové jsou jejich poddanými. Proto když Srbové žili pod nadvládou Bulharů a bulharští panovníci určovali, kdo bude Srbům vládnout, Byzantinci se zvláště v 10. století opakovaně snažili srbské vládcy přetáhnout na svou stranu. Po dobytí Bulharska Basileiem II. zůstala oblast dnešní Černé Hory, Hercegoviny a jihozápadního Srbska i po zbytek 11. století politicky rozdrobeným konglomerátem mnoha území, ovládaných místními vládci pod byzantskou svrchovaností, a fungovala jako nárazníkové pásmo na západní periferii byzantské říše (Stephenson 2004, 26–27, 117–152; Špehar 2017, 23–30; obojí s lit.).

Když budeme chtít tento – velmi zběžně načrtnutý – obraz historického vývoje Balkánu porovnat s obrazem výskytu náušnic se čtyřmi bubínky (obr. 66) a jejich litých imitací (obr. 71), ihned narazíme na problém, že jen relativně málo exemplářů dokážeme spolehlivě datovat do kratšího časového intervalu. Přesto je snad možné uvést několik dílčích poznámek. Začněme od jihu, územím dnešního Řecka a Albánie. Náušnice se čtyřmi bubínky, resp. kuličkami jsme zaznamenali v přístavních městech Korint (obr. 64: 1, 2) a Dyrrachium (Durrës; obr. 68: 17), což byla strategicky významná centra, která Byzanc ovládala nepřetržitě po celý raný středověk. Zbývající kusy na území

pevninského Řecka byly nalezeny na lokalitách ležících na jihu dnešní řecké Makedonie a ve východní Thesálii (Magula Hadzimisiotiki, Azoros, Milea; obr. 63; 64: 4), nepříliš daleko od pobřeží Egejského moře, tedy v oblastech, nad nimiž Byzanc obnovila svou kontrolu relativně brzy, již v 8. století (obr. 72); samotné náušnice jsou však datovány do doby podstatně pozdější (kap. 3.4.9). Náušnice ze Stylos na Krétě (obr. 65: 1) patří do doby po osvobození celého ostrova od arabské nadvlády a opětovnému připojení k byzantské říši v roce 961 (srov. Kaldellis 2015). Lokality v albánském vnitrozemí, jako jsou Komani (obr. 69: 6) nebo Bukël (pozn. 133), jsou řazeny k pohřebišťům tzv. komanské kultury ze 7. a 8. století, na nichž pohřbívalo autochtonní obyvatelstvo, silně ovlivněné pozdně antickou a časně byzantskou kulturou (kap. 3.4.8). Ve stejné době vznikla i pevnost Sarda (dnešní Shurdhah; obr. 69: 1), která přetrvala až do 11.–12. století, kdy střežila severní hranici byzantské themy Dyrrachium (Stephenson 2004, 160–161, fig. 5.2).

Na území dnešního Bulharska jsou z historického hlediska významná sídla elity, která vládla bulharské říši a udržovala intenzivní styky s Byzancí. V 7.–9. století byla hlavním městem bulharské říše Pliska, než vládce Symeon (894–927) přesunul hlavní město do Preslavi (např. Stephenson 2004, 18–19). Je možné, že hr. 27 v Plisce se zlatou náušnicí zdobenou pravými perlami (obr. 57: 1) skutečně patří do 9. století, jak je tradičně datován (Vážarova 1980a), i když Pliska byla osídlena i později, kdy již nesloužila jako hlavní sídlo bulharských panovníků. S existencí Preslavi se zase spojují odkryvy kovoliteckých dílen v okolí města, které produkovaly mj. lité imitace náušnic se čtyřmi bubínky (pozn. 120).

Když byzantský císař Jan Tzimiskes (969–976) dobyl bulharské území jižně od delty Dunaje, ihned začal obnovovat některé pozdně římské pevnosti na pravém břehu řeky. Na ně se pak často navázalo i civilní osídlení. V souvislosti s náušnicemi se čtyřmi bubínky nebo jejich imitacemi lze zmínit pohřebišť u pevnosti Beroe (dnešní Ostrov – Piatra Frecăței; obr. 55) nebo poklad v pevnosti Dinogetia (Garvăn – Bisericuța; obr. 56: 1; Madgearu 2013, 105–107). Další pozdně římské pevnosti na dolním Dunaji obsadili již v 9.–10. století Bulhaři, např. Dorostolon / Dris-tra (dnešní Silistra; obr. 58: 1), Vetrinon (Vetren; obr. 67: 4; Atanasov – Jordanov 1994, 90) nebo Iatrus (Krivina; obr. 68: 9; Madgearu 2013, 112–113). Pokud nejsou u exemplářů tamních náušnic k dispozici přesnější stratigrafické apod. údaje, nelze rozhodnout, zda patří do doby bulharské nebo až byzantské nadvlády. Se stejným konstatováním je zatím nutné se

spokojit v případě kusů z dosud nepublikovaných pohřebišť v různých částech Bulharska, ať se již nacházela ve významných centrech (např. přístavní město Odessos, dnešní Varna; obr. 57: 8; srov. Pletnyov 2006, 205–206), nebo patřila k sídlištím spíše venkovského rázu. Považuji za pravděpodobné, že náušnice se čtyřmi bubínky, resp. kuličkami se již v 9.–10. století šířily od elity do dalších společenských vrstev. Dobyť Bulharska Basileiem II. počátkem 11. století patrně přineslo ještě intenzivnější šíření byzantské hmotné kultury, než tomu bylo dříve. Fakt, že hranice byzantské říše ležela v 11. století právě na Dunaji, se na rozšíření analyzovaných náušnic výrazně podepsal. I když mapky na obr. 66 a 71 nezachycují všechny lokality s náušnicemi se čtyřmi bubínky a už vůbec ne všechny, kde se vyskytují lité kusy (nýbrž pouze lokality zmíněné v textu), přesto je pohled na tuto část Balkánu výmluvný. Území dnešního Bulharska, tedy jižně od Dunaje, se vyznačuje hustou koncentrací lokalit, zatímco na území severně od řeky, které bylo v této době osídleno Pečeněgy, nálezy těchto náušnic zcela chybějí (srov. Curta 2013b; 2020, 110–111).

Když přeneseme pozornost více k západu, proti proudu Dunaje, je nápadné, že lokality s analyzovanými náušnicemi se koncentrují bezprostředně podél jeho toku, jednak v oblasti Železných vrat, kde Dunaj tvoří dnešní rumunsko-srbskou hranici, jednak v centrálním Srbsku – zde jde o lokalitu Braničevo (Špehar 2007, obr. 3: 8) a hned několik nalezišť v Bělehradu a okolí (obr. 51: 2, 3; 68: 16). V 11. století zde tvořil Dunaj hranici mezi Byzancí a Uhrami (Radičević 2019 s lit.), ovšem zvláště Bělehrad byl dlouhodobě osídleným regionálním centrem (např. Janković 2005; Špehar 2012, 344, 346), takže např. stříbrné náušnice z pohřebiště Bělehrad – Karaburma (obr. 51: 3) mohou spadat již do předchozího období.

Pokud jde o západní Balkán, klíčovým faktorem pro vztahy regionu s Byzancí byla románská města v Dalmácii. Jak již bylo řečeno v kap. 3.4.1, těmto městům je přisuzován zásadní význam pro rozšíření náušnic se čtyřmi bubínky (a mnoha dalších typů šperku „středomořského rázu“) na území obývaném slovanskými Chorvaty. Tato města byla relativně početná (a lemovala dalmatské pobřeží po celé jeho délce), kulturně vyspělá a ekonomicky prosperující díky námořnímu obchodu. O jejich hmotné kultuře toho však víme jen málo, neboť archeologický výzkum těchto měst stál dlouhodobě mimo centrum pozornosti chorvatských a černohorských badatelů (Curta 2010, 268–269). Proto ani není známo, jak přesně vypadal honosný šperk, který nosily zámožné obyvatelky románských měst. Je také možné,

že v tomto prostředí se šperk ukládal do hrobů jen zřídka (na rozdíl od Chorvatů), což s sebou pocho-pitelně nese podstatně horší možnosti jeho archeo-logického poznání (srov. kap. 4.2).

3.5 Regionální okruhy

Pokud se podíváme na náušnice se čtyřmi bu-bínky ze severní, střední i jihovýchodní Evropy jako celek, lze konstatovat jejich nezanedbatelnou variabi-litu. Tato variabilita se projevuje prostřednictvím celé řady znaků, jako jsou výška náušnic, tvar a výzdoba bubínků, přítomnost a provedení dalších konstrukč-ních prvků (výzdoba dolního oblouku; mezičlánek nebo mezičlánky k upevnění jednoho nebo obou centrálních bubínků k dolnímu oblouku; ozdoba pod nejspodnějším bubínkem; zapínání; aj.). Jednotlivé znaky se v rámci Evropy nevyskytují nahodile, ale tvoří regionální koncentrace, popř. vykazují nadregi-onální výskyt. Příkladem výzdoby s nadregionálním výskytem může být tzv. hrubá granulace pokrývající celý povrch bubínků, která se používala v dolním Podunají (srov. obr. 56: 1), na centrálním Balkáně (obr. 51: 3), na Velké Moravě (obr. 4: 5–8) i v Polsku (obr. 33–35). Naopak když se soustředíme na jemnější granulovanou výzdobu uspořádanou do geometric-kých motivů, není těžké vysledovat, že ta se v každém regionu prováděla poněkud odlišně. V Dalmácii a vý-chodním Přialpí má podobu střídavě rozmístěných trojúhelníčků (obr. 42: 2; 43: 1; 44: 2; 45: 3; 48: 1, 2), které naopak chybějí na Velké Moravě, přestože tam je geometrických motivů zaznamenána celá řada: trojú-helníčky nad sebou (obr. 7: 3–6), křížky (obr. 4: 3, 4), cikcakové linie (obr. 4: 2) aj. Pro severní část Evropy je zase typická výzdoba bubínků, tvořená vodorovnými liniemi (obr. 29: 6–8), která na Velké Moravě i na Bal-káně zcela chybí.

Regionálně se vyskytující prvky lze interpretovat jako projev výroby náušnic v daném regionu, kde se následně dostaly do hrobů či jiných nálezových kon-textů. Honosnější šperk se v raném středověku zho-tovoval převážně na objednávku, kdy v každém re-gionu působili šperkaři, kteří vyráběli pro místní zá-kazníky (Ungerma 2020b, 179–180, s lit.). Šperkaři si postupně zvykli vyrábět daný typ šperku určitým způsobem, který se v detailech lišil od provedení to-hoto typu šperku v sousedních regionech. Neexisto-val žádný mechanismus, který by mohl zajistit, aby se daný typ vyráběl ve všech regionech zcela shodně, a hlavně takovou unifikaci nikdo nepotřeboval a ne-vyžadoval. Na druhé straně nadregionální výskyt

některých prvků prozrazuje jejich široce rozšířenou oblibu a sdílené povědomí, jak by náušnice se čtyřmi bubínky „měly zhruba vypadat“. Existenci takových prvků lze interpretovat hlavně jako doklad šíření diskutovaného typu šperku z jednoho regionu do druhého (také viz kap. 4.4). Můžeme s klidem vyloučit představu, že by v jednotlivých regionech vznikly tyto náušnice zcela izolovaně a nezávisle na sobě – už jen proto, že oblast jejich výskytu kontinuálně pokrývá rozsáhlou část Evropy od Skandinávie po Středomoří, aniž by mezi jednotlivými regiony byly zřetelnější „prázdné plochy“ (s výjimkou neosídlených horských oblastí apod.). Dalším argumentem je skutečnost, že ve více oblastech se období používání těchto náušnic zřetelně překrývají. V rámci celého areálu výskytu náušnic se čtyřmi bubínky lze podle mého názoru vyloučit čtyři hlavní regionální okruhy, z nichž každý je definován kombinací několika charakteristických konstrukčních a výzdobných prvků, popř. jejich absencí; některé se od sebe liší také datováním.

- 1) Okruh, který pracovně nazývám jako „severní“, se rozkládá na území Polska, severovýchodního Německa a jižní Skandinávie. Příznačný je pro něj typ Świątki s jeho specifiky (dolní oblouk lemovaný pouze kordovaným nebo meandrovitě tvarovaným drátkem; drátěná ozdoba pod spodním bubínkem; zapínání v podobě tzv. Steckverschluss; obr. 28–31) a dále náušnice s pěti bubínky (obr. 33: 64, 65). Časově spadá do 2. poloviny 10. století a do 1. poloviny 11. století.
- 2) Pro Velkou Moravu a Zalavár je typická shodná velikost všech bubínků a velká různorodost granulovaných motivů na nich (obr. 4–7); dolní oblouk je lemován většinou perlovaným drátem, popř. v kombinaci s granulací; zcela chybí zapínání. Těžiště výskytu spadá do 9. století.
- 3) Pro Dalmácii a východní Pňialpí je charakteristická – byť relativně vzácná – výzdoba bubínků v podobě střídavě rozmístěných granulovaných trojúhelníků (obr. 42: 2; 43: 1; 44: 2; 45: 3; 48: 1, 2) nebo řad obloučků z filigránového drátu (obr. 46: 2). Mnohem častější jsou nezdobené bubínky (obr. 44: 3, 5; 45: 1; 46: 1, 3), event. se spojem polokoulí překrytým filigránovým drátem (obr. 44: 1, 4; 46: 4). Bubínky jsou stejně velké; dolní oblouk je lemován perlovaným (obr. 46: 3) a hlavně kordovaným drátem (obr. 44: 1, 3, 4; 45: 3); takřka všudypřítomný je tzv. Steckverschluss. Datování: 9. a 10. století.
- 4) Poslední regionální okruh – nazývejme ho jako „jihovýchodní“ – se rozkládá na většině Balkánského poloostrova s výjimkou Dalmácie a zasahuje také

do Karpatské kotliny.¹⁴¹ Dominantní konstrukční znaky jsou: nezdobené bubínky (obr. 38; 49; 50: 1, 2, 6, 8–12; 52; 54; 57: 6–8; 64: 2, 4), event. se spojem polokoulí překrytým filigránovým drátem (obr. 55: 1–3; 57: 2–5; 65: 1); nejspodnější bubínek je větší než tři zbývající (obr. 49; 50: 6, 8–12; 55; 57: 2–5, 7, 8; 61: 1, 3); dolní oblouk je lemován perlovanými dráty (obr. 53: 1, 6; 54; 55; 57: 1, 8; 58: 1, 2; 61: 1; 64: 2), kordovanými nebo tordovanými dráty (obr. 51: 3; 59: 1–3), popř. je hustě ovínutý tenkým drátkem (obr. 50: 10–12; 51: 2; 62: 3, 4); kuželovitý mezičlánek (plechový nebo drátěný) pod dolním obloukem (obr. 38: 1; 51: 2, 4, 5; 58: 4; 61: 3; viz také mapku na obr. 66); zapínání na očko a háček (obr. 50: 1, 2; 51: 1, 3, 5; 53: 1, 6; 55; 58; 61; 63: 1; aj.; také viz tab. 3); masová výroba litých exemplářů (obr. 67–69). Datování: 9. až 12. století.

Přestože jihovýchodní okruh zabírá rozsáhlý geografický prostor, vyjmenované typické znaky se vyskytují ve všech částech tohoto okruhu. Je to způsobeno hlavně tím, že území jižně od dolního Dunaje bylo delší či kratší dobu začleněno do byzantské říše nebo bylo vystaveno byzantským vlivům (kap. 3.4.11). S tím se nevyklučuje existence specifických znaků, které zatím známe jen z části jihovýchodního okruhu. Příkladem mohou být bubínky výrazně dvojkónického tvaru, které se vyskytují v Kosovu (obr. 53: 6, 35), Albánii (obr. 62: 3, 4) a Řecku (obr. 63: 1). Naopak do severněji položených oblastí se dostaly jen ojediněle, viz např. výskyt na lokalitě Kostol – Trajanov most v Srbsku (obr. 51: 1) nebo Lutzmannsburg v Rakousku (pozn. 89). Naopak v Bulharsku takto tvarované bubínky zatím zcela postrádáme. Výskytu jednotlivých variant v rámci jihovýchodního okruhu bude ještě věnována detailní pozornost (kap. 4.4).

Na tomto místě bych se chtěl zastavit u poněkud specifického postavení Karpatské kotliny v rámci jihovýchodního okruhu. Při pohledu na mapu (obr. 41) je ihned zjevné, že náušnice se čtyřmi bubínky se v Karpatské kotlině nacházejí jen relativně zřídka, v případě litých imitací je disproporce oproti Balkánu ještě výraznější (obr. 71). Rozhodně to není způsobeno stavem výzkumu, neboť odkrývům raně středověkých pohřebišť je v Maďarsku i v okrajových částech Karpatské kotliny tradičně věnována velká pozornost. Uvedený rozdíl má tedy reálný základ. Vysvětlení tkví podle mého názoru mj. v chronologii,

¹⁴¹ V následující pasáži mám na mysli jen tamní exempláře z 10.–11. století. Naopak kusy ze Zalaváru (kap. 2.1.5) se svým tvarem i datováním (9. století) přimykají k velkomoravskému okruhu.

neboť většina hrobů s tímto typem náušnic v Karpat-
ské kotlině spadá do 2. poloviny 10. století (kap. 3.2),
zatímco na Balkáně se používaly již předtím i potom.
Pokud jde o tvary náušnic, Karpat-
ská kotlina tvoří or-
ganickou součást jihovýchodního okruhu, neboť ně-
které tamní exempláře mají přesnou analogii na lo-
kalitách, které leží o několik stovek kilometrů jižněji.
Například k páru náušnic s protáhlým kuželovitým
mezičlánkem z pohřebiště Tápé – Malajdok B v již-
ním Maďarsku (obr. 37: 12d) lze uvést tvarově zcela
shodný protějšek z lokality Gradac – Doničko brdo
v centrálním Srbsku (obr. 51: 5). Jedna z náušnic z lo-
kality Alba Iulia – Stația de Salvare v Sedmihradsku
(obr. 54: 2) patří ke stejné variantě s dlouhým hrozníč-
kem, proloženým drátěnými kroužky, jako pár z Azo-
ros v Řecku (obr. 64: 4). Zmíněné náušnice se do Kar-
patské kotliny, resp. Sedmihradska nejspíše dostaly
jako importy.

Lze existenci čtyř regionálních okruhů, vyčleně-
ných na základě konstrukčních a výzdobných detailů,
potvrdit analýzou výšky náušnic? Vyšel jsem z výšky
dobře dochovaných nebo spolehlivě rekonstruovatelných
kusů z území Velké Moravy (tab. 1) a Balkánu
(tab. 3),¹⁴² dále jsem shromáždil a vyhodnotil úplně
náušnice z území Polska až Skandinávie („severní
okruh“)¹⁴³ i lité imitace z Karpat-
ské kotliny a Bal-
kánu¹⁴⁴ (graf 6). Zdaleka největší rozptyl hodnot vy-

142 U úplných kusů z Karpat-
ské kotliny jsem bohužel
neměl k dispozici jejich rozměry.

143 Vzhledem k časté fragmentárnosti šperků v pokla-
dech zlomkového stříbra mohly být zohledněny jen ná-
sledující exempláře (s připojenou výškou); odkazy na li-
teraturu viz kap. 3.1. Švédsko: Sturkö 5,6 cm; Dánsko:
Pæregård 5,5 cm; Německo: Erfurt-Bischleben 4,6 cm;
Polsko: Maurzyce-Ruszków 4 cm; Wielonek 6,8 cm (re-
konstrukce na základě dvou kusů; Slaski – Tabaczyński
1959, 70, tab. XXIII upr.); Lipki 4,8 cm; Obra Nowa 5,1 cm;
Psary 5,5 cm; Świątki 6,6 cm, 6 cm, 4,8 cm, 6,5 cm (rekon-
strukce), 6,5 cm; Zawada Lanckorońska 6,9 cm (č. 59),
5 cm (č. 62), 5,3 cm (č. 64), 5,3 cm (č. 65); Perespa 5,8 cm;
Wiślica 5,8 cm (č. 1), 5,3 cm (č. 4).

144 Zohlednil jsem následující úplně exempláře. Maďar-
sko: Tibolddaróc 6,1 cm (Nees 1932–1933, Abb. 95: 3);
Slovinsko: Kranj – Križišče Iskra (hr. 199) 4,3 cm (Sagadin
1987, tab. 29: 3, 4); Bled – Blejski grad (hr. 56) 4 cm (pozn.
127); Središče ob Dravi 4,9 cm (Bitenc – Knific 2001, 118,
kat. č. 388, č. 6); Chorvatsko: Biovičino Selo (Suhopolje –
Velika njiva) 5 cm (Petrinec 2009, 99, Taf. 280: 3); Bosna
a Hercegovina: Mahovljani – Kužno groblje 4,4 cm; 4,8 cm
(Miletić 1979, 147, tab. XI upr.; Arsenijević et al. 2008,
239, kat. č. 193, 194); Gomjenica – Baltine bare (hr. 43)
4,6 cm (Miletić 1966–1967, tab. XII); Srbsko: neznámé
lokality 4,6 cm (Bajalović-Hadži-Pešić 1984, č. 81, 82,
tab. II: 9), 5,3 cm (Čorović-Ljubinković 1951, 49, sl. 13: 1);

kazují náušnice z Chorvatska. Tamní náušnice s hlad-
kými bubínky jsou značně rozměrné, jejich výška se
pohybuje v intervalu 5,0–11,5 cm; tato skupina má zá-
sadní vliv na to, že medián výšky všech chorvatských
náušnic činí celých 8 cm. Druhá skupina, náušnice
s bubínky zdobenými granulací, je velikostně velmi
nesourodá. Jsou mezi nimi exempláře velké (např.
Stranče – Gorica, hr. 82A, obr. 44: 2; v. 8,2 cm) až
extrémně velké (Ličko Lešće, obr. 44: 6; v. 11,2 cm¹⁴⁵),
ale stejně tak i náušnice vysoké pouhých 3,6–3,7 cm
(Nin – Kirche St. Asel, obr. 45: 3; Višiči, obr. 48: 1, 2).
Naopak náušnice z velkomoravských pohřebišť mají
medián výšky pouhých 3,1 cm (srov. graf 3). Náuš-
nice z ostatních regionů vykazují překvapivě podob-
nou velikost, přinejmenším v tom smyslu, že u kusů
ze severního okruhu je medián (5,5 cm) zcela shodný
s mediánem náušnic s plechovými bubínky z jihový-
chodního okruhu jako celku. Pokud jihovýchodní
okruh rozdělíme na tři dílčí oblasti (graf 6), zůstává
velikost kusů ve dvou z nich (Srbsko a Kosovo; Ru-
munsko a Bulharsko) vyrovnaná, zatímco kusy ze
třetí části (Albánie, Severní Makedonie a Řecko) mají
medián o něco větší (6,5 cm) – tento výsledek však
může být ovlivněn nízkým počtem měřitelných kusů
z posledně zmíněné části Balkánu (pouhých 7 kusů
nebo párů).

U kompletních litých imitací z Balkánu a Karpat-
ské kotliny kolísá jejich výška v relativně úzkém roz-
mezí 4–6 cm (medián 4,9 cm). To je způsobeno nej-
spíše dvěma faktory. Prvním je značná stereotypnost
jejich tvarů, vyplývající z masové výroby; to se pak
promítlo i do jejich podobné velikosti. Dále jistou roli
mohly hrát i praktické důvody: pokud by řemeslníci

Prahovo – Chemijska industrija 4,3 cm (Janković, M.
1983, tab. IV: 6); Kotraž – Gradina 6,6 cm (Đurović 2012,
25, kat. č. 19); Rumunsko: Alba Iulia – Termele Romane
5,2 cm (Dragotă – Stoia – Urian 2011, 52); Garvăn –
Bisericuța 5,1 cm (Comșa – Bichir 1960, 227, fig. 1); Bul-
harsko: Balik 5,8 cm (Atanasov – Grigorov 2005, č. 33,
tab. 4: 1); neznámé lokality v severozápadním Bulharsku
4,4 cm, 5,1 cm (Grigorov 2004, obr. 3: 19, 22); Albánie:
Shurdhah 5,5 cm (Korkuti – Komata 1985, 101, č. 388);
Prosek (hr. 7) 6,5 cm (Doda 1989, tab. V: 8); Severní Ma-
kedonie: Drenovo – Gradište 4,9 cm (Mikulčić 1996, 202,
obr. 66); Skopje – Zlokučani / Zajčev Rid 4,9 cm (Maneva
1992, tab. 16: 80/1).

145 V katalogu výstavy „Hrvati i Karolinzi“ (Milošević ed.
2000, II, 281, kat. č. IV.169) je u obou tamních párových,
ale dnes nestejně velkých náušnic (jedna má horní oblouk
stlačený dolů) uvedena jedna velikost (výška 12,2 cm, šířka
6 cm). Po konfrontaci s rozměry jednotlivých částí náuš-
nic, které uvádí Z. Vinski (1949, 25), soudím, že výška ná-
ušnic byla v polovině 20. století asi 11,2 cm, resp. 11,5 cm.

vyráběli lité náušnice např. i s výškou 6–8 cm, jakou mají větší balkánské kusy s plechovými bubínky, jejich hmotnost by vzrostla a jejich nošení už by pak nejspíše nebylo příliš pohodlné. Větší spotřeba kovu by také znamenala zdražení výrobků, což by šlo proti samotnému účelu litých imitací, což byly převážně šperky určené širokým vrstvám obyvatelstva.

Analýza výšky náušnic v zásadě ukázala, že regionální okruhy se – kromě konstrukčních a výzdobných odlišností – projevují i tím, že všude byli lidé zvyklí vyrábět a používat náušnice se čtyřmi bubínky v poněkud odlišné velikosti. Mimo jiné se tím potvrzuje dnes běžně rozšířený názor, že náušnice známé z velkomoravských pohřebišť jsou z valné většiny místními výrobky (což ovšem nevylučuje počáteční inspiraci odjinud, viz kap. 4.3). Každopádně – pokud

zůstaneme u náušnic se čtyřmi bubínky – jen největší velkomoravské kusy dosahují velikosti, která byla běžná na Balkáně, takže hlavně mezi těmito největšími kusy bychom mohli hledat případné importy. Podobně některé z náušnic nalezených na území severního okruhu se sice vnějškově podobají velkomoravským (kap. 3.1), ale zřetelně větší velikost polských kusů nepodporuje – vedle dalších rozdílů – názor o jejich návaznosti na velkomoravské exempláře. Na druhé straně stejná velikost náušnic v severním a jihovýchodním okruhu je významným podnětem, že při úvahách o vzniku typu Świątki (obr. 28–31) nebo o provenienci polských náušnic se čtyřmi nebo pěti bubínky (obr. 33–35) bychom měli vzít v úvahu také náušnice nalezené na Balkáně a v Karpatské kotlině (obr. 77).

4 Vznik a vývoj náušnic se čtyřmi bubínky

Pokud si v archeologii obecně pokládáme otázku, kde a jak určitý typ předmětu vznikl, soustředí se naše pozornost v první řadě na nejstarší exempláře daného typu (kap. 4.1). Pokud se však typ vyskytuje na rozsáhlém území, jako je tomu v případě náušnic se čtyřmi bubínky, je nutné zohlednit skutečnost, že archeologické prameny v různých částech tohoto území se mezi sebou více nebo méně odlišují, což může celkový obraz zkreslovat. Jelikož tomuto metodickému problému se v dosavadní literatuře nevěnovala adekvátní pozornost, zabývám se jím detailněji (kap. 4.2). Teprve poté následují úvahy, kde náušnice se čtyřmi bubínky mohly vzniknout (kap. 4.3) a jak se hlavní varianty šířily (kap. 4.4).

4.1 Nejstarší doložené exempláře

Za nejstarší náušnice se čtyřmi bubínky můžeme označit ty kusy, které se v různých částech střední a jihovýchodní Evropy dostaly do hrobů koncem 8. století a počátkem 9. století, popř. během 1. poloviny 9. století. Jedná se o tyto hrobové celky: hr. C8 ve Višiči v Hercegovině (kap. 3.4.2; obr. 48); hr. 63 v Ravna – Slog v Srbsku (kap. 3.4.3; obr. 50: 8, 9); hr. 33/48 ve Starém Městě – Na valách (kap. 2.1.5; obr. 8: 3) a se značnou pravděpodobností také další hroby na této lokalitě; a konečně hr. 207 v St. Pölsen-Pottenbrunn v Dolním Rakousku (kap. 2.1.5). Důležité je, že při datování nejsme odkázáni na regionální chronologie, které je někdy obtížné vzájemně synchronizovat. Ve všech hrobech byly nalezeny

skleněné korály s mozaikovitými očky,¹⁴⁶ které byly odněkud z Předního Východu exportovány do celé Evropy během relativně krátkého období, a tudíž jsou tyto hroby víceméně současné (kap. 2.4.1). Náušnice ve třech z uvedených čtyř hrobů patří k variantě, jejichž bubínky jsou buď zcela nezdobené (Ravna – Slog, hr. 63), nebo u nichž je jen spoj polokoulí překryt filigránovým drátem (Staré Město – Na valách, hr. 33/48; St. Pölsen-Pottenbrunn, hr. 207) – posledně zmíněné náušnice byly pro velkomoravské prostředí označeny jako varianta E. Bubínky náušnic ze čtvrtého hrobu, tzn. ve Višiči, jsou zdobeny granulovanými trojúhelníčky a obloučky z filigránového drátu. Již mezi nejstaršími náušnicemi se čtyřmi bubínky se tak vyskytují kusy se zdobenými i nezdobenými bubínky. V podobném smyslu vypovídají i další hroby z území dnešní Moravy, které dokládají rané počátky náušnic s bubínky zdobenými granulovanými křížky (varianta B) a trojúhelníčky (varianta D) již během 1. poloviny 9. století (kap. 2.4.1), i když většina přesněji datovatelných velkomoravských hrobů s těmito dvěma variantami patří až do 2. poloviny 9. století.

Lze tedy konstatovat, že náušnice se čtyřmi bubínky vznikly nejpozději na přelomu 8. a 9. století a rychle se rozšířily do více částí jihovýchodní a střední Evropy. Právě rychlost jejich rozšíření na lokality vzdálené od sebe stovky kilometrů je

¹⁴⁶ Ve Višiči sice není určení skleněných korálů zcela jisté (viz pozn. 101), ale časnou dataci hrobu lze potvrdit na základě datování chorvatských hrobů s náhrdelníky korálů ze zlatého plechu a jinými typy ozdob (kap. 3.4.1).

pozoruhodná, možná však není až tak složité ji vysvětlit. Domnívám se, že pro vznik a šíření mnoha typů honosného šperku v raném středověku byla klíčová ta okolnost, že byly vyráběny pro příslušnice společenských elit. Jelikož elity v sousedících a někdy i značně vzdálených zemích spolu udržovaly kontakty, luxusní předměty v jejich vlastnictví se mohly snadno a rychle šířit (Ungerma 2020c, 277). Jistě není nutné zdlouhavě dokazovat, že ve výše zmíněných hrobech s nejstaršími náušnicemi se čtyřmi bubínky byly příslušnice elity pohřbeny. Svědčí o tom jednak materiály použité na jejich výrobu (zlato, stříbro, pozlacený bronz), jednak přítomnost z daleka importovaných korálů z millefiorového skla, které si rozhodně nemohl dovézt každý.

Princip šíření nových typů předmětů z okruhu elitní hmotné kultury si představuji zhruba následovně. Nový typ předmětu se jako první dostane do sídla elity s nadregionálními kontakty, ale bezprostřední odraz tohoto „dálkového přenosu“ v archeologických pramenech nemusí být příliš výrazný. Více se archeologicky projeví až následná výroba nového typu předmětu v onom sídle elity (neboť těchto artefaktů je více než původních importů, kterých stačí dovést málo a přesto splní svůj účel coby předloha pro místní výrobky). Záhy může dojít k tomu, že místní řemeslníci daný typ začnou vyrábět v mírně modifikované podobě, v souladu s potřebami a preferencemi svých zákazníků. Pokud typ získá širší oblibu, projeví se to tím, že vedle onoho sídla elity s nadregionálními kontakty se začne vyrábět i v okolních sídlech elity nižšího řádu, popř. vznikem imitací v jednodušším provedení, z levnějších materiálů apod., které jsou určeny méně zámožným zákazníkům.

4.2 Omezení daná povahou pramenné základny

Z výskytu nejstarších náušnic se čtyřmi bubínky na lokalitách zmíněných v předchozí kapitole přímo nevyplývá, kde tento typ šperku vznikl, popř. odkud kam se šířil. Stejně tak je těžké říci, kde všude se v nejstarším období – trvajícím zhruba do poloviny 9. století – vlastně používal. Pokud se chceme těmto otázkám blíže věnovat, musíme si nejprve uvědomit limity a rozdíly ve vypovídací schopnosti archeologických pramenů, které na celém sledovaném území nemají stejný charakter.

Abychom vůbec mohli nejstarší náušnice se čtyřmi bubínky archeologicky zachytit, musejí být

splněny současně tři hlavní podmínky či faktory. Zaprvé se v daném místě a čase musel praktikovat kostrový rítus s ukládáním milodarů. Zadruhé musela být přítomna elita, která byla ochotna pohřbívat ženy a dívky ze svého středu s více či méně honosnými šperky. Třetí podmínkou je, že jsme schopni hroby s diskutovanými náušnicemi datovat s dostatečnou přesností, a tudíž případně potvrdit, že patří do nejstaršího období jejich výskytu.

Hroby s nejstaršími náušnicemi se čtyřmi bubínky z Moravy, Dolního Rakouska a Balkánu (kap. 4.1) jsme schopni identifikovat jen díky tomu, že u nich byly splněny všechny tři podmínky. Lze si snadno představit, že se vyskytovaly i v jiných regionech, v nichž je stav pramenné základny (popř. stav výzkumu) méně příznivý. Chtěl bych na několika příkladech ukázat, jak jednotlivé podmínky či faktory determinují vypovídací schopnost archeologických pramenů, které máme momentálně k dispozici, a tím výrazně ovlivňují naši představu o vzniku a vývoji diskutovaných náušnic.

K prvním faktoru: veškeré naše znalosti o honosném šperku na Velké Moravě jsou zcela zásadně podmíněny praktikováním inhumace s milodary, neboť v ostatních druzích archeologických pramenů (depoty, sídlištní objekty a vrstvy, aj.) se zde žádné takové šperky neobjevují. Bez uvedeného pohřebního ritu bychom neměli sebemenší pojetí o tom, že na Velké Moravě vůbec nějaký luxusní šperk existoval! Počátek výskytu tohoto šperku na velkomoravských pohřebištích na přelomu 8. a 9. století se někdy interpretuje v tom smyslu, že Moravané v této době „zázračně zbohatli“ a začali vyrábět zcela nový a originální honosný šperk. Takový výklad pokládám za principiálně nesprávný. Dokud během 8. století trval žárový rítus, honosný šperk nelze ve funerálních kontextech doložit, neboť žárových hrobů z této doby se dochovalo jen málo a navíc nikdy neobsahují cennější předměty. Až přechod od žárového ritu k inhumaci představuje zcela radikální změnu v možnostech dochování a tím pádem i našeho poznání luxusního šperku (šířeji Ungerma, v tisku a). Jsem přesvědčen o tom, že používání honosného šperku na Moravě sahalo hlouběji do 8. století (příslušnice tehdejší elity jistě nechodily bez ozdob), ale vzhledem k praktikování žárového ritu v dané době to nelze přímo doložit. Je otázkou, nakolik to platí i pro náušnice se čtyřmi bubínky. Každopádně pokud by tento typ vznikl teoreticky třeba v polovině 8. století, na Moravě nemáme pro toto období žádný archeologický pramen, který by to mohl prokázat.

Praktikování inhumace s milodary má stejně zásadní význam pro poznání počátků náušnic se čtyřmi bubínky (a pochopitelně i jiných typů) také v dalších regionech. Např. na území dnešního Srbska je nejstarším známým kostrovým pohřebišťem lokalita Ravna – Slog, kde jsou doloženy nejstarší exempláře náušnic se čtyřmi bubínky z celé této země.¹⁴⁷ Názory na absolutní datování počátku tohoto pohřebiště se mohou lišit (kap. 3.4.3), každopádně pro předchozí období se na území Srbska předpokládá zároveň pohřbívání (Špehar 2017, 110–117; Zečević 2019), jde tedy o analogickou situaci jako na Moravě. V odborné literatuře v balkánských zemích je široce přijímán názor, že většina tamních typů raně středověkého luxusního šperku je byzantského původu (nověji např. Grigorov 2007; 2013; Bikić 2010; Popović 2016). Jen u málokterého typu je to však jednoznačně doloženo detailním rozbořem a přesnými analogiemi z východního Středomoří. Mám na mysli hlavně typy, které se objevily až po skončení pozdně antického období, tzn. zhruba od 8. století dále, mezi něž patří i náušnice se čtyřmi bubínky. Při bádání o původu těchto typů velmi záhy narazíme na problém, že zvláště z jádra byzantské říše je z 8. a 9. století k dispozici jen velmi málo archeologických pramenů, které by měly v této souvislosti nějakou vyšší vypovídací hodnotu. Z tohoto období nebyly zatím publikovány žádné poklady se šperky ani kostrová pohřebiště s početnějšími a bohatšími milodary (srov. Curta 2011, 443, 448). Nepříznivou okolností zůstává chabý stav poznání uvedeného období na území dnešního Řecka, o Turecku nebo Sýrii ani nemluvě. Výzkumy byzantských pohřebišť datovaných rámcově do 10.–12. století, jako jsou např. Azoros a Milea – Hagia Triada (kap. 3.4.9), zůstávají bez detailní analýzy a publikace, takže zatím nelze říci, v jaké době se na nich začalo pohřbívát a jak se datují tamní nejstarší náušnice se čtyřmi bubínky.

Ke druhému faktoru – rozpoznatelnost pohřbů elity – lze uvést kostrová pohřebiště z dolního Podunají, např. Sultana a Izvoru, jejichž počátky sahají do 8. století (Mitrea 1988; 1989). Do hrobů se zde ukládala poměrně široká škála předmětů, ovšem šperky jsou až na nepočetné výjimky zhotoveny z barevných a nikoliv drahých kovů; nejsou zde ani zlaté nebo stříbrné náušnice se čtyřmi bubínky. Možná tamní elity nebyly natolik zámožné a vlivné, aby udržovaly „ty správné“ nadregionální kontakty. Nebo

příslušnice elity importované luxusní šperky vlastnily, ale nebyly s nimi pohřbívány?

Není jasné, nakolik je možné v této souvislosti zmínit skutečnost, že náušnice se čtyřmi bubínky chybějí na pozdně avarských pohřebištích v Karpatské kotlině. Jejich absence zde by mohla potvrzovat, že tento typ šperku vznikl až někdy koncem 8. století (kap. 4.1), tedy v době blízké zániku kaganátu, takže jeho existence se již nestačila na avarských pohřebištích projevit. Proti tomu by se dalo namítnout, že absence čehokoliv v archeologických pramenech může mít celou řadu příčin, časový aspekt může být jen jedním z mnoha (kap. 4.5). Neméně významné mohly být změny v přísunu předmětů z drahých kovů a hlavně ochota ukládat je do hrobů. V avarských hrobech se nachází velké množství luxusních importů ze Středomoří, ty však nemají rovnoměrnou frekvenci výskytu během celého trvání avarského kaganátu. Pokud budeme hovořit jen o dochovaných zlatých předmětech, zdaleka největší počet jich pochází z hrobů datovaných do časného a středního avarského období. Během první poloviny pozdně avarského období jejich množství výrazně klesá a ve druhé jeho polovině již prakticky chybějí (Garam 1993, zvl. 27; Bollók 2015b, 173–180; Szenthe 2015, 297–300; srov. Curta 2015, 41–42). Bezprostředně to souvisí s faktem, že pro pozdně avarské období nejsou známy žádné špičkově vybavené hroby, které by se daly připsat příslušníkům vládnoucí vrstvy kaganátu. Pokud se však vrátíme k náušnicím se čtyřmi bubínky, pravdou zůstává, že na Velké Moravě i na Balkáně se honosné exempláře staly podnětem pro vznik jednodušších a levnějších variant, ať již z drátu a plechu (kap. 2.1.9) nebo odlitých (kap. 2.2 a 3.4.10). Na pozdně avarských pohřebištích však i jakékoliv takové ozdoby chybějí, což je přinejmenším indicie, že na konci existence kaganátu zde ani jejich potenciální předlohy nebyly ještě známy. V případě Polska se kombinuje první a druhý faktor: před 10. stoletím zde byla inhumace věcí neznámou, takže o spektru tehdy používaných honosných šperků máme jen velmi vágní představu. Nicméně i poté, co se zde začalo pohřbívát kostrově s milodary, se náušnice se čtyřmi nebo pěti bubínky a mnohé další typy luxusního šperku do hrobů ukládaly jen relativně zřídka, přestože v živé kultuře kolovaly, jak o tom svědčí jejich výskyt v pokladech zlomkového stříbra (srov. Ungerman, v tisku b). Přitom před jejich rozlámaním a používáním coby „nemincovního platidla“ musely být – již vzhledem k surovině (stříbro) a použitým technikám (granulace, filigrán) – především v majetku příslušnic elity. Do pokladů zlomkového stříbra se takové šperky začaly

¹⁴⁷ Pohřebiště z 9. a 10. století jsou zde vzácná, drtivá většina prozkoumaných lokalit je datována až do období od 11. století dále (srov. Marjanović-Vujović 1986, 191–204, 207).

ve větší míře ukládat až od poloviny 10. století (Kóčka-Krenz 1993). Bez těchto pokladů bychom o luxusním šperku na území dnešního Polska věděli jen málo. Situaci samozřejmě nelze prvoplánově interpretovat v tom smyslu, že před polovinou 10. století zde žádná elita neexistovala, a pokud ano, že nedisponovala šperky z drahých kovů.¹⁴⁸

Význam třetího faktoru, tedy nutnost disponovat dostatečně přesnými datacemi hrobů nebo jiných nálezových kontextů, jistě není nutné dalekosáhle rozvádět. V této souvislosti je možné zmínit především Bulharsko, kde se počátek náušnic se čtyřmi bubínky klade v obecné rovině do 9. století, ale je velmi obtížné získat detailnější informace, které hroby – a na základě jakých argumentů – jsou takto datovány (kap. 3.4.6). Je to o to bolestnější, že některé tamní kusy mají v úvahách o vzniku a vývoji tohoto typu šperku své nezastupitelné místo (např. exemplář z Plisky, obr. 57: 1; viz kap. 4.4.3).

Z uvedených skutečností jednoznačně vyplývá, že při úvahách o vzniku a vývoji náušnic se čtyřmi bubínky nelze brát v úvahu pouze dochované exempláře a ty na základě jejich chronologické posloupnosti mechanicky pospojovat do vývojové řady či řad. Takový postup by zcela ignoroval mezerovitost archeologických pramenů a regionálně odlišný stav výzkumu. Z některých regionů a období zatím nemáme doloženy (a možná ani nikdy mít nebudeme) žádné exempláře diskutovaného typu šperku – z toho však rozhodně nelze automaticky vyvozovat, že se tam původně nevyskytovaly. I takové regiony a období je nutné při následujících úvahách nějakým způsobem zohlednit.

4.3 Místo vzniku

V úvahách, kde náušnice se čtyřmi bubínky vznikly, musí hrát zásadní roli jejich rozšíření na rozlehlém prostoru od Kréty po jižní Skandinávii (obr. 1, 32, 41, 66). Nepovažují za pravděpodobné, že by v jednotlivých regionálních okruzích tento typ vznikl vždy zcela nezávisle – protiřečí tomu výskyt jednotlivých variant napříč více regionálními okruhy (více v kap. 4.4), vzájemná současnost nebo přinejmenším chronologická blízkost okruhů a ostatně i jejich prostorová návaznost. Charakteru pramenné základny mnohem lépe odpovídá interpretace, že

výroba náušnic se čtyřmi bubínky ve všech regionálních okruzích byla inspirována z jednoho vyspělého kulturního centra. Tímto centrem mohlo být stěžejně něco jiného než byzantská říše ve východním Středomoří. Přesnější určení místa vzniku zatím není možné a asi sotva kdy bude – pro luxusní šperk obecně je typický široký prostorový výskyt, k čemuž mohlo po „vynalezení“ konkrétního typu dojít velmi rychle. V byzantské říši se nový typ mohl rozšířit o to rychleji a snadněji, že byla uceleným „komunikačním prostorem“, v rámci něhož se pohybovali lidé, předměty i myšlenky.

Nezpochybnitelný hmotný doklad pro hypotézu, že nejstarší náušnice se čtyřmi bubínky vznikly právě v Byzanci, ovšem zatím není k dispozici. Na tom není nic překvapivého, pokud si uvědomíme nepříznivý stav výzkumu nekeramické hmotné kultury 8. a 9. století ve východním Středomoří. Zbývají tak hlavně nepřímé důkazy, které vyplavou na povrch, když věc zasadíme do širšího kontextu. Za zásadní považují dva momenty, které jsou do určité míry propojené: hojný výskyt diskutovaných náušnic na Balkáně a značná konzervativnost tamního šperku „byzantského rázu“. Balkán byl dlouhá staletí byzantskou říší ovlivňován v mnoha ohledech – politicky, nábožensky i kulturně, hmotnou kulturu nevyjímaje. Pokud zůstaneme u šperku, tak si zvláště díky nálezům z raně středověkých pohřebišť v zemích jižního Balkánu můžeme udělat poměrně spolehlivou představu o vzhledu soudobého byzantského šperku. Pro období 8. a 9. století není ani na Balkáně stav pramenné základny rozhodně ideální, neboť kostrové pohřbívání s milodary tehdy ještě zdaleka nebylo všude pravidlem (kap. 4.2). Pro 10.–12. století je už situace podstatně příznivější, neboť kostrová pohřebiště s nálezy šperku se objevují na celém Balkáně. Na území dnešního Řecka je stav výzkumu pohřebišť z té doby sice neutěšený, ale pokud prolistujeme třeba katalog ze soluňské výstavy „Everyday life in Byzantium“ (Papanikola-Bakirtzi ed. 2002), kde jsou vybrané nálezy z nich představeny, prakticky v něm nenajdeme typ šperku, který bychom z jiných částí Balkánu neznali (srov. např. Maneva 1992; Kepeska 1995; Grigorov 2007; Bikić 2010). Proto drtivou většinu typového spektra balkánského šperku z 10.–12. století můžeme pracovně označovat jako „šperk byzantského rázu“.

Výrazným znakem tohoto šperku je značná konzervativnost, kdy se mnohé typy vyráběly a používaly dlouhodobě, i tři staletí nebo déle, a během této doby se změnily jen málo nebo vůbec. Je sice pravdou, že na poli chronologie středobyzantského šperku (tzn. z 9.–12. století) ještě zůstává vykonat dost práce,

¹⁴⁸ Srov. např. zlatou náušnici z žárového pohřbu v mohyle 15/70 na lokalitě Izbicko (Pazda 1973, 228–229; 1983, 114, 140, 148–149; Wachowski 1997, 18–20, 113, tab. I).

na druhé straně si nemyslím, že by stávající datace mnoha typů např. z území Bulharska byly zcela nesporné (srov. Grigorov 2007, zvl. obr. 24–31, 70–74, 102–107). V této souvislosti lze zmínit i náušnice se čtyřmi bubínky, které se na Balkáně nosily od 1. poloviny 9. století (např. Ravna – Slog, hr. 63; obr. 50: 8, 9) do 11. století a pravděpodobně i ve 12. století (Stylos, hr. 26; obr. 65: 1), aniž by u nich za tuto dlouhou dobu došlo k výraznějšímu tvarovému vývoji.¹⁴⁹ Tento moment, tedy že na Krétě a jistě i v dalších částech byzantské říše se tento typ náušnice udržel tak dlouho, považuji za naprosto zásadní. Jedině díky dlouhodobé výrobě a používání v Byzanci se totiž mohlo stát, že byzantskými předlohami se inspirovali šperkaři, kteří žili jednak v regionech od sebe značně vzdálených, jednak v různé době.

Úvahy o byzantském původu tohoto a dalších typů šperku nacházených v jihovýchodní Evropě samozřejmě nejsou vůbec nové.¹⁵⁰ Např. srbská badatelka M. Ćorović-Ljubinković (1964, zvl. 39) zdůraznila, že právě intenzivní byzantské vlivy vysvětlují „neobyčejnou podobnost“ luxusního šperku na rozsáhlém území osídleném Slovanů v 9.–11. století. Argumentovala však ve značně obecné rovině, bez analýzy úžeji vymezených typů. V této a zvláště pak ve své o něco mladší práci (Ljubinković 1970) zdůraznila klíčový význam početného souboru šperků z Korintu v Řecku (srov. kap. 3.4.9). Mnohé z tam nalezených typů ozdob byly – předtím i potom – běžně označovány jako „slovanské“ nebo „belobrdské“ (oba termíny byly mnoha balkánskými badateli chápány víceméně jako synonyma, srov. pozn. 87). Až díky jejich výskytu v Korintu se objevila nová možnost výkladu, totiž že stejné typy se vyráběly i přímo na území byzantské říše. Do té doby byli badatelé ochotni spojovat s byzantskými mistry jen luxusní exempláře, i když byly nalezeny v oblastech od Byzance geograficky značně vzdálených (srov. např. Svoboda 1953; Zábojník 2007, 16–19). V Korintu jsou doloženy hlavně méně honosné kusy nebo vyloženě levné, masově vyráběné výrobky, k nimž patří mj. lité náušnice se čtyřmi kuličkami (pozn. 133). Přesto se M. Ljubinković (1970, 464–465)

149 Větší vliv na provedení konkrétních exemplářů než doba vzniku měly zřejmě jiné faktory – lokálně nebo regionálně oblíbené konstrukční prvky a propracovanost výroby daná finančními možnostmi objednavatele. Rozšíření typologicky a pravděpodobně i chronologicky mladší skupiny náušnic se dvěma stejně velkými centrálními bubínky (obr. 59: 1–3), která ostatně není nijak početná, zatím zůstává omezeno jen na území dnešního Bulharska.

150 Pronikavou analýzu dosavadního bádání k tomuto a dalším souvisejícím problémům podal Á. Bollók (2010).

nedokázala od spojení korintských šperků se Slovanů zcela oprostit. Připomněla písemné prameny, které hovoří o obsazení většiny Peloponésu Slovanů v 6. a 7. století, a dále ty, v nichž je přítomnost Slovanů zmiňována ještě pro 10. století.¹⁵¹ Jelikož hlavně lité imitace se vyskytují na celém Balkáně, trvala na jejich etnické interpretaci coby „slovanských“ výrobků a zdůraznila, že jedině prostřednictvím Slovanů se mohly dostat do Karpatské kotliny. Význam litých šperků z Korintu jako první plně docenil V. Jovanović (1976, 136), i když spíše mimochodem, příslušná pasáž v jeho článku je jen krátká. Podle něj, pokud se takové šperky nacházejí na této nebo dalších lokalitách na území byzantské říše, nelze je interpretovat jako belobrdský vliv apod., ale musíme je spojovat s působením „*einheimischer Werkstätten, die für einen weiten Verbraucherkreis einfacheren Schmuck nach der Vorbildern des prunkvollen byzantinischen Schmuckes erzeugten*“. Nezdá se však, že by v dalším bádání tento argument nějak silněji rezonoval.

Termín „byzantský vliv“ zní dost abstraktně; procesy v živé kultuře, které se za ním skrývaly, si každý může představovat jinak. Je to dáno charakterem archeologických pramenů, které nám umožňují pozorovat většinou jen „výsledek“, např. ženské hroby obsahující šperky, a uniká nám většina procesů souvisejících s vymyšlením, výrobou, získáním (atd.) těchto šperků, které jejich uložení do hrobu předcházely.¹⁵² Spojení „byzantský vliv“ také evokuje především působení „zvnějšku“, tedy z území samotné Byzance do oblastí ležících za jejími hranicemi. V kap. 3.4.11 jsme však viděli, že na pobřeží i ve vnitrozemí Balkánského poloostrova zůstaly během 7. až 9. století zbytky autochtonního romanizovaného obyvatelstva. Zvláště skupiny žijící na venkově byly nejspíše postupně asimilovány nově příchozími etniky, jen větší komunity Řomů obývajících města měly šanci udržet si svůj jazyk, kulturu a identitu. Když pak byzantští císaři

151 Srov. Avraméa 1997, 67–71, 80, 103–104; Živković 2007, 51–115; Anagnostakis – Kaldellis 2014; Curta 2014, 55–64; Pohl 2018, 131–137. V této souvislosti je nutné se ptát, jakou hmotnou kulturu lze tamním Slovanům připisat a do jakého období je na území dnešního Řecka dokážeme ještě archeologicky identifikovat (k tomu Lambropoulou 2009; Curta 2011; 2016b; Athanasoulés – Basileiou eds. 2016, 228–237; Vionis – Loizou 2017, 245–246; Bintliff 2019, 2).

152 Proto je samotný termín „vliv“ v archeologické literatuře (vč. této práce) používán většinou intuitivně, bez pokusu o propracovanější definici (srov. Siegmund 2009, 150). S. Schreiber (2013, 55) upřednostňuje termín „kulturní kontakt“.

zvláště od 10. století dobývali dříve ztracené části Balkánu zase zpět, mohla tato města sloužit jako východiska při opětovné integraci těchto území do administrativních, ekonomických aj. struktur byzantské říše. O hmotné kultuře Románů víme pro období 7.–9. století jen málo, *a priori* však nelze vyloučit, že se podíleli na šíření (nebo dokonce i vytváření?) nových typů šperku či jiných druhů předmětů k nerománským etnikům žijícím v jejich sousedství. Jinými slovy řečeno by to znamenalo, alespoň v některých částech Balkánu by byzantské vlivy neproudily jen výhradně „zvnějšku“, ale také „zevnitř“. Vzhledem k mé omezené znalosti balkánské literatury mi není známo, že by s výjimkou měst na dalmatském pobřeží badání s touto eventualitou šířeji pracovalo. V. Grigorov (2013, 109) nedávno vyslovil názor, že pro vývoj šperku „byzantského rázu“ v Bulharsku mohlo mít klíčový význam vojenské tažení Bulharů do byzantské východní Thrákie (dnešní jihovýchodní Bulharsko a přilehlá část evropského území Turecka kolem města Edirne, tehdejší Adrianopole) v roce 812. Podle soudobých písemných pramenů odtud Bulhaři odvěkli velké množství zajatců a usadili je na svém území severně od Dunaje (srov. Madgearu 2005, 44; Curta 2020, 106). Jelikož přesídlení mělo postihnout údajně všechny obyvatele dotčené části Thrákie, V. Grigorov předpokládá, že mezi nimi museli být i šperkaři. Ti pak pro Bulhary měli vyrábět stejné šperky byzantského rázu, jaké předtím zhotovovali ve své domovině.¹⁵³

153 Úvaha je součástí pokusu V. Grigorova zjistit kvantitativní vývoj produkce „byzantského šperku“ v raně středověkém Bulharsku a zjištění skutečnosti interpretovat. Sestavil graf, v němž je počet ozdob mezi léty 700 až cca 820 velmi nízký, poté následuje výrazný vzestup a k dalšímu, ještě strmějšímu nárůstu počtu šperku mělo dojít po polovině 9. století (ten trval až do poloviny 10. století; zde graf končí). Oba zlomové časové okamžiky se až „záračně přesně“ kryjí se dvěma historickými událostmi: již zmíněným přesídlením byzantských zajatců v roce 812 a s christianizací Bulharů od roku 865, která znamenala zintenzivnění vlivu byzantské říše na Bulharsko (Grigorov 2013, 107–111, obr. 8). Badatel neuvádí žádné podrobnosti, jakým způsobem graf vznikl a jak se mu podařilo s takovou přesností datovat konkrétní exempláře, když některé typy se používaly i po dobu dvou nebo tří staletí. Z práce také nevyplývá, jaké typy mají patřit do doby před rokem 800 (srov. Grigorov 2013, 108, obr. 6: a). Další problémy jsou spojeny se skutečností, že materiál z 8. století a prvních dvou třetin 9. století pochází z žárových a birituálních pohřebišť, která jsou bulharskými archeology tradičně datována na základě historických událostí, do doby po příchodu Bulharů do dolního Podunají (k tomu došlo v roce

Na závěr této kapitoly ještě několik slov k teorii o „orientálním původu“ náušnic se čtyřmi bubínky, kterou zastával L. Niederle (kap. 2.5). K tomu se – opět spíše v obecnější rovině – vyjádřila již zmíněná M. Čorović-Ljubinković (1964, 39). Argumentovala, že většina vlivů jdoucích z Orientu do Evropy byla tak jako tak zprostředkována Byzancí.¹⁵⁴ A že orientální vlivy, které působily na Evropu přímo (tzn. nikoliv přes Byzanc), zasáhly jen některé slovanské země, kde se projevují jen na typech ozdob s regionálně omezeným výskytem. Není sice úplně jasné, které typy měla konkrétně na mysli, ale náušnice se čtyřmi bubínky to s největší pravděpodobností nebyly, neboť u nich si byla vědoma jejich nadregionálního rozšíření. Dnešní badání o raně středověkém orientálním šperku (jen místo termínu „orientální“ se používá spíše označení „islámský“) zdůrazňuje, že tento šperk se nevyvíjel izolovaně, ale jednak vstřebával starší tradice (pozdně antickou, sasánovskou aj.), jednak byl neustále ovlivňován ze strany byzantského šperkařství. Hlavně pro období 10.–13. století je doloženo několik typů náušnic, které se používaly zároveň v byzantských i v muslimských regionech, přičemž se vzájemně lišily jen drobnými modifikacemi (Spink – Ogden 2013, zvl. 98–101; Pitarakis 2019, 314–322). Ačkoliv stav poznání raně středověkého šperku v islámských zemích Předního Východu a střední Asie má daleko k ideálu (eufemisticky řečeno), zatím tam nebyly nalezeny žádné náušnice, které by byly jen vzdáleně připomínaly analyzované náušnice se čtyřmi bubínky. Stejně tak úplná absence náušnic se čtyřmi bubínky v dnešním jihozápadním Rusku, na Ukrajině a ve východním Polsku (srov. obr. 32) příliš nepodporuje výklad, že by předlohy pro jejich výrobu proudily z „Orientu“.

680), přičemž používání žárového ritu se předpokládá do roku 865 (např. Komatarova-Balinova 2016, 264, pozn. 6; 2018, zvl. 74–77). Pokud tedy V. Grigorov zahrnul materiál z birituálních a pozdějších kostrových pohřebišť do jednoho grafu, do značné míry srovnává nesrovnatelné. Neboť zatímco birituální pohřebiště se nacházejí jen v relativně malých oblastech v dnešním severozápadním a severovýchodním Bulharsku a v nejnižnější části Rumunska (Doncheva-Petkova 2014, 18, 24, fig. 3; Staykov 2019, fig. 1), kostrová pohřebiště se šperkem z 9. a hlavně 10. století byla zkoumána v celém Bulharsku, takže lokalit i hrobů z nich pocházejících je známo podstatně více. Žárový ritus navíc není příliš příznivý pro dochování drobných kovových předmětů (srov. Hristova 2015, 106–108, tab. 1). K tomu více v kap. 4.2.

154 Šířeji k recepci orientálních prvků v byzantské kultuře např. Reinsch 2014, 5–8; Martiniani-Reber 2014, 112–118; Pitarakis 2019; Walker 2019; vše s lit.

4.4 Původ a šíření jednotlivých variant

Jelikož první část této práce byla věnována náušnicím se čtyřmi bubínky z velkomoravských pohřebišť, v následující pasáži bych se k nim chtěl vrátit – v tom smyslu, že se budu snažit využít poznatky získané studiem exemplářů z dalších částí Evropy a nastínit svou představu, jakým způsobem jednotlivé varianty vznikly a jak se případně šířily.

4.4.1 Náušnice s bubínky zdobenými granulovanými geometrickými motivy (srov. varianty A, B a D)

Náušnice s bubínky zdobenými drobnými granulovanými kosočtverci, které jsem označil jako variantu A, se na Velké Moravě vyskytují poměrně vzácně (kap. 2.1.1). V jiných částech Evropy se mi zcela analogické exempláře nepodařilo zjistit, nicméně stejnou granulovanou výzdobu nesou náušnice typu Świątki z tzv. severního okruhu (obr. 31: 1–4). Interpretace může být v zásadě dvojí: zlatníci v obou regionech buď použili uvedenou výzdobu nezávisle na sobě (ostatně množství geometrických útvarů, které lze na bubíncích granulací vytvořit, není nekonečné), nebo se naopak všichni inspirovali společným (byzantským?) prototypem.

Varianta B, u níž jsou bubínky zdobeny granulovanými křížky, se kromě Velké Moravy (obr. 4: 3, 4; 5: 1, 2, 4) objevuje i v Zalaváru (Szóke 2012, Abb. 6) a v Ptují (obr. 42: 1). Sice nedokážeme zcela vyloučit pohyb příslušníků elity (nebo jejich zlatníků) na dlouhé vzdálenosti, ale za pravděpodobnější považuji, že takto zdobené náušnice se vyráběly nejen na Velké Moravě, ale i v Panonii a východním Přiaľpí. Varianta mohla vzniknout v jakékoliv části uvedeného prostoru, případný jiný původ zatím nelze prokázat.

Výzdoba v podobě řad granulovaných trojúhelníků, která je na Velké Moravě charakteristická pro variantu D (obr. 7), se v prakticky nezměněné podobě objevuje i u náušnic typu Świątki v severním okruhu (obr. 28). Pro Dalmácii jsou typické zase střídavě rozmístěné trojúhelníčky (obr. 44: 2), vzácně se zde objeví i velké kosočtverce (obr. 44: 6). Je otázkou, zda lze z takových subtilních rozdílů ve výzdobě mezi Chorvatskem a Velkou Moravou usuzovat na něco závažnějšího než jen na úzus, který byl v každém z dotyčných regionálních okruhů poněkud odlišný. Každopádně bych chtěl vyzdvihnout význam dalmatských exemplářů, které patří v rámci náušnic se čtyřmi bubínky mezi nejstarší – je to jmenovitě pár z Višiči (obr. 48: 1, 2) a pravděpodobně také kus z Nin – sv. Asel (obr. 45: 3). Souhlasím s názorem badatelů, kteří

hledají výrobce těchto šperků v románských městech na pobřeží Jadranu (Miletić 1980, 299; Petrinec 2010, 206, 208). Domnívám se, že velkomoravští šperkaři se při výrobě náušnic varianty D inspirovali nejspíše právě tamními exempláři: převzali celkový tvar uvedených časných dalmatských náušnic a jejich relativně drobné rozměry, jen lehce pozměnili podobu granulované výzdoby bubínků (obr. 77: 1, 4).

4.4.2 Náušnice s bubínky zdobenými tzv. hrubou granulací (srov. variantu C)

V případě velkomoravských kusů varianty C, které jsou zdobeny tzv. hrubou granulací (kap. 2.1.3), se situace jeví již odlišně. V Dalmácii analogické náušnice chybějí, takže jejich převzetí na Velkou Moravu odtud nelze nijak doložit. Máme však k dispozici nepočtené exempláře z jiných částí Balkánu, které naznačují výrobu tohoto typu v byzantské říši a v její kulturní sféře. Jsou to jen přibližně datované náušnice z Bělehradu – Karaburmy (obr. 51: 3; 77: 8) a lité kusy z Garvān – Bisericuța (obr. 56: 1), vyrobené nejpozději po polovině 11. století. Tyto nálezy podle mého názoru představují pouhou „viditelnou špičku ledovce“, zatímco drtivá většina takových náušnic, mezi nimiž mohly být i podstatně starší kusy, se nestala součástí dosud prozkoumaných archeologických kontextů. Na Moravě se náušnice varianty C vyskytují až v mladším velkomoravském horizontu, tedy ve 2. polovině 9. století s možným kratším přesahem do 10. století (kap. 2.4.1). V rámci náušnic se čtyřmi bubínky tak varianta C představuje o něco mladší „módní vlnu“, která se na Velké Moravě objevila až později než relativně starší varianty D a E. Pak je docela dobře možné, že každá z těchto módních vln vycházela z jiné části Středomoří (srov. obr. 77).

S relativně mladším datováním velkomoravské varianty C by mohla korespondovat skutečnost, že náušnice se stejně zdobenými bubínky (tzn. hrubou granulací) se objevují také v jihovýchodním Polsku (obr. 32–35) někdy ve 2. polovině 10. století, popř. s možným přesahem do 11. století, zatímco protějšky k jiným velkomoravským variantám z tohoto regionu zatím neznáme. Při snaze objasnit původ těchto polských náušnic čelíme problému, že postrádáme informace o tom, jak vypadal honosný šperk v této i dalších částech Polska v 9. století a v 1. polovině 10. století. Je možné, že zvláště příslušnice elit ve Slezsku a Malopolsku v uvedené době znaly a nosily velkomoravský šperk, na základě dochovaných archeologických pramenů to bohužel nelze potvrdit. Ve 2. polovině 10. století se však náušnice varianty C na Moravě již nepoužívaly. Z toho vyplývá otázka, zda

polští zlatníci při výrobě náušnic z Wiślice (obr. 33), Zawady Lanckorońskiej (obr. 35) aj. lokalit v této době vycházeli v první řadě ze vzpomínek na dříve existující velkomoravské exempláře, nebo spíše ze soudobých balkánských (resp. byzantských) předloh. Osobně se kloním spíše ke druhé možnosti (obr. 77: 9), neboť polské kusy mají víceméně stejné rozměry jako náušnice se čtyřmi bubínky na Balkáně, zatímco velkomoravské bývají podstatně menší (graf 6). Mezi jihovýchodním Polskem a třeba dolním Podunajím (kde se nachází lokalita Garvăn – Bisericuța; obr. 56) není žádná výraznější terénní překážka. Lidé se mohli relativně snadno dopravit z jednoho regionu do druhého plavbou po Dněstru a jiných řekách tekoucích podél vnější strany karpatského oblouku a vlévajících se do Černého moře.¹⁵⁵ Také pro náušnice s pěti bubínky v jihovýchodním Polsku (obr. 35: 64, 65) nejsou doloženy zatím žádné honosné velkomoravské vzory, z území Velké Moravy připadá v úvahu pouze bronzový pár z hr. 43 v Nitře-Lupce (obr. 25: 10). Tyto náušnice jsou součástí tamní početné skupiny tzv. nitranského šperku, který je balkánského původu (více v kap. 4.4.7). Podle mého názoru je to indicie, že polské náušnice s pěti bubínky vznikly na základě inspirace z Balkánu (obr. 77: 6, 7). Také lité náušnice s pěti kuličkami na území dnešního Bulharska (obr. 67: 3, 4;

68: 7, 8) svědčí pro výklad, že jejich předlohy s pěti bubínky se na Balkáně skutečně používaly, jakkoliv to vzhledem k jejich absenci zde na první pohled nevypadá.

4.4.3 Náušnice se spojením bubínek překrytým filigránovým drátem (srov. varianta E)

Náušnice, které vykazují hlavní definiční znaky velkomoravské varianty E (tedy víceméně nezdobené bubínky, opatřené jen filigránovým drátem na spoji polokoulí, a dolní oblouk lemovaný filigránovými dráty), se vyskytují na rozsáhlém území. Kromě středního Podunají (obr. 8: 1–3) je nacházíme v Dalmácii (obr. 44: 1, 4; 46: 4), Kosovu (obr. 53: 1, 6), Rumunsku (obr. 55: 3), Bulharsku (obr. 57: 4), Albánii (obr. 62: 1, 5, 6) i v Řecku (obr. 65: 1). Již z jejich výskytu na celém Balkáně lze vyvodit, že tato varianta vznikla někde ve východním Středomoří, odkud se šířila dále. Současně je to jedna z nejstarších variant náušnic se čtyřmi bubínky vůbec, neboť na více místech je doložena nejpozději od 1. poloviny 9. století (kap. 2.4.1).

Zjištění cest, kudy se tato a další varianty po Evropě šířily, se do značné míry vzpírá možnostem archeologického poznání. V souvislosti s náušnicemi varianty E nalezenými ve středním Podunajím lze diskutovat o tom, zda se sem jejich předlohy dostaly přímo ze Středomoří, nebo prostřednictvím avarského kaganátu. Je nepochybné, že kaganát měl klíčový význam při šíření soudobých nadregionálních typů šperku na Moravu (Ungerma 2020c). V případě varianty E však zatím nelze tuto jeho zprostředkující roli jednoznačně potvrdit (srov. kap. 4.2). Je možné nanejvýš poukázat na pár náušnic varianty E v hr. 207 v St. Pölten-Pottenbrunn (tab. 1, č. 71), což je pohřebiště, na němž je výrazně zastoupen tzv. předkottlašský horizont (kap. 2.4.1). Ženské hroby v Horním a Dolním Rakousku řazené do tohoto horizontu přitom obsahují celou řadu typů šperku zastoupených na pozdně avarských pohřebištích (Szóke 1992).

Jak ale varianta E vznikla? Kde se vzala široká obliba takové „minimalistické“ výzdoby, kdy bubínky mnoha balkánských náušnic mají jen spoj polokoulí překrytý filigránovým drátem nebo jsou zcela nezdobené? Plošná výzdoba jejich bubínek jistě nepochybí z úsporných důvodů, neboť náušnice jednak bývají zhotoveny z drahého kovu, jednak dolní oblouk bývá velmi často lemován perlovaným drátem (obr. 57: 2–6, 8), jehož zhotovení bylo velmi pracné. Jediné vysvětlení, které mě v této souvislosti napadá, je to, že takové náušnice zcela záměrně napodobují nějakou ještě honosnější předlohu. Tou mohla být varianta, která je zatím doložena jen jediným zlatým

¹⁵⁵ V této souvislosti není bez významu tzv. východní pozemní cesta, po které se v 10. století dostávaly do východního Polska arabské dirhamy (Bogucki 2011, 136; Suchodolski – Malarczyk 2007). Součástí některých z polských pokladů, v nichž se dirhamy našly, byly kompletní šperky. Jako příklad lze uvést poklady Góra Strękowa (viz pozn. 50) a Truszkizalesie. Součástí druhého z pokladů byla konkrétně stříbrná hrozníčková náušnice s lunicí uvnitř dolního oblouku (Bogucki et al. 2005, 182–183, ryc. 3: 17), která je tvarově blízká některým hrozníčkovým náušnicím ze Zawady Lanckorońskiej a má přesné analogie na Balkáně a ve východní Evropě (Zoll-Adamikowa 1999, 109, fig. 90: a, b, d, e). Od toho je už jen krůček k úvahám, že tento a další typy náušnic se do Polska mohly šířit stejnou cestou, tzn. přibližně z jihovýchodu. Již před půlstoletím E. Gašowska (1979, zvl. 78–80, 128–129, 149–172) vyslovila názor, že některé typy šperků v polských pokladech zlomkového stříbra výrazně čerpaly z byzantských předloh. Předpokládala, že tyto vlivy směřovaly z Byzance jednak přímo do Polska, jednak oklikou, a to přes Balkán nebo Kyjevskou Rus (Gašowska 1979, 171). H. Kóčka-Krenz (1993, 154–155) jí oponovala, že byzantské stříbrné mince, o něž se E. Gašowska hodně opírala, se do Polska dostávaly výhradně ze severu, tzn. přes Baltské moře a Skandinávii, jinými slovy popírala přímé jihovýchodní spojení mezi Polskem a Byzancí po vnitrozemských cestách. Novější doklady tzv. východní cesty však námitky H. Kóčka-Krenz víceméně vyvracejí.

exemplářem z Plisky, a to s pravými perlami místo obou centrálních bubínek (obr. 57: 1).¹⁵⁶ Není vyloučeno, že existovaly i náušnice s celkem čtyřmi pravými (mořskými) perlami, tzn. navlečenými i na koncích dolního oblouku. Každopádně náušnice zdobené pravými perlami byly exkluzivní výrobky vyhrazené jen úzké vládnoucí vrstvě. Pro jejich zhotovení totiž nestačilo jen sehnat zlato. Výrobce či objednavatel musel navíc disponovat kontakty, díky nimž si dokázal obstarat zdaleka importované mořské perly (které byly přibližně stejně drahé jako zlato; von Gladiss 1998, 45). Navíc to musely být perly nadprůměrné velikosti, jejichž množství bylo z podstaty věci omezené.¹⁵⁷ Když pak podstatně širší okruh příslušnic elity nosil náušnice se čtyřmi hladkými plechovými bubínky, byť z drahých kovů, bylo to podle mého názoru hlavně z toho důvodu, že zlatníci se takovým provedením bubínek snažili napodobit právě hladký povrch pravých perel.

Povědomí o vzhledu předloh jistě nebylo ve všech částech raně středověké Evropy stejně živé. Pokud se třeba na území dnešního Polska náušnice zdobené mořskými perlami již nedostaly, dalo by se tím vysvětlit, proč se zde vůbec nevyskytují ani náušnice se čtyřmi hladkými bubínky. Na Velké Moravě je zase používání náušnic varianty E omezeno na starší velkomoravský horizont, poté je v hrobech již nenacházíme. Je pozoruhodné, že také výskyt náušnic s oboustranným závěskem opatřeným mořskými perlami – které jsou pravděpodobně středomořskými importy – zde spadá do stejného období (obr. 74; srov. Ungerman 2020c, 282; Ungerman, v tisku a), stejně jako jejich vzácně se objevující napodobeniny se zcela nezdobenými bubínky (obr. 75 dole). Když se v mladším

velkomoravském horizontu nosit přestaly, lidé na ně zapomněli a nebyl důvod je napodobovat. Hladké bubínky se pak asi jevily jako „příliš obyčejné“, takže se nadále využívaly jen u levných náušnic určených méně majetným zákazníkům (obr. 12: 2, 3). Naopak u luxusních náušnic se bubínky pokrývaly víceméně celé granulovanou výzdobou (varianty A až D), u níž se šperkařovo mistrovství mohlo naplno projevit.

4.4.4 Náušnice s kónickým mezičlánkem (srov. varianta F)

Náušnice z Přerova-Předmostí (obr. 8: 4), které jsem označil jako variantu F, zůstávají – i přes rozsáhlou analýzu náušnic se čtyřmi bubínky v dalších evropských regionech – stále unikátem, zatím se mi k nim nepodařilo najít zcela přesnou analogii. Proto nelze spolehlivě rozhodnout, zda se na Moravu dostaly jako přímý import, nebo zde byly zhotoveny podle importované předlohy. Jejich návaznost na cizí vzory je však zjevná. Týká se to hlavně závěsku pod dolním obloukem, který má podobu kónického mezičlánku (svinutého z perlovaného drátu a doplněného věnečkem granulí), k němuž je připojen velký nezdobený bubínek. Jak jsme již viděli v kap. 2.4.2, zcela shodným závěskem jsou opatřeny náušnice tvaru 8-41, které se kromě Moravy (obr. 23: 1) vyskytují v dolním Podunají, Sedmihradsku a ojediněle v Karpatské kotlině (obr. 23: 2, 3). Vzhledem k jejich širokému prostorovému výskytu (obr. 76) je pravděpodobné, že jsou byzantského původu, byť přímé doklady o jejich používání v jádru byzantské říše zatím chybějí. Na Balkáně se nosily náušnice se čtyřmi bubínky, opatřené stejným mezičlánkem jako u kusů v Přerově-Předmostí. Zmínit lze hlavně náušnice z lokalit Prahovo v Srbsku (obr. 51: 4) a Novi Iskär v Bulharsku (obr. 58: 4), byť jejich mezičlánek je proveden zjednodušeně z kónicky svinutého hladkého (a nikoliv perlovaného) drátu, věneček granulí pod ním je zase imitován kroužkem z přesekávaného či perlovaného drátu. Podoba předlohy, kterou museli mít výrobci náušnic z obou uvedených lokalit před očima (a která tvarově odpovídala náušnicím z Přerova-Předmostí, alespoň co se týká tvaru závěsku pod dolním obloukem), je zde myslím evidentní. Další napodobeninu představují třeba náušnice z Viničani v Severní Makedonii, opět s drátěným mezičlánkem (obr. 61: 3). Ještě o něco častěji je doložen relativně nízký kónický mezičlánek zhotovený z plechu, viz exempláře z lokalit Mogorjelo v Hercegovině (obr. 49: 1), Vinča – Beli breg v Srbsku (obr. 51: 2), Matičane – Breg, hr. 46, v Kosovu (obr. 53: 19) a Halimba – Cseres, hr. 841, v Maďarsku (obr. 38: 1), popř. lité imitace takových

¹⁵⁶ To stejné pozorujeme u středobyzantských lunicových náušnic (obr. 60) – přestože jejich lunice je opatřena zpracovanou granulovanou, filigránovou nebo emailovou výzdobou, kulovitý plechový bubínek připevněný u obou cípů lunice bývá zcela nezdobený (náušnice na obr. 60: 1, 3 patří k nepočetným výjimkám). Podle mého názoru opět z toho důvodu, že tyto bubínky napodobují rozměrné pravé perly, které vidíme na příslušném místě např. u páru honosných náušnic z preslavského pokladu (Bosselmann-Ruickbie 2011, 254, Kat. Nr. 69a,b; Aladjov 2018, 50, č. 42).

¹⁵⁷ Přístup k exkluzivním materiálům byl zřejmě nějakým způsobem reglementován. A. Bosselmann-Ruickbie (2011, 50) píše, že větší perly „wurden ausschließlic für sehr kostbare »höfische« Schmuckstücke verwendet, die vermutlich in kaiserlichen Werkstätten in Konstantinopel angefertigt werden“. Přitom není pravděpodobné, že si v těchto dílnách mohl jednoduše objednat výrobu šperků kdokoliv, kdo měl potřebné finanční prostředky.

náušnic, např. z Novi Kneževac v Srbsku (obr. 40: 2) nebo Shurdhah v Albánii (obr. 69: 1).¹⁵⁸

4.4.5 Náušnice s drátěnou ozdobou pod dolním bubínkem (srov. varianta G)

Z náušnic nalezených v Levicích na jižním Slovensku, které jsem označil jako variantu G, nás bude zajímat hlavně pár opatřený ozdobou z drátěných oček pod dolním bubínkem (obr. 10: 2, 3). Ani jinde v Karpaté kotlině, ani na celém Balkáně se mi k němu nepodařilo zjistit shodný protějšek. Nejbližší paralelou tak zůstávají náušnice typu Świątki z pokladu Gostyń v Polsku (obr. 31: 7, 8). Je ovšem otázkou, zda lze náušnice z Levic interpretovat jako importy ze severní části Evropy, pro tuto možnost ostatně nesvědčí ani žádné další předměty z levického hrobu. Stejně tak vzhledem k mezerovitému stavu nálezové základny nevíme, jestli se takové náušnice ve své době v Karpaté kotlině a na Balkáně používaly šířeji. Pokud však přijmeme obecnou tezi o šíření náušnic se čtyřmi bubínky spíše z jihu na sever než naopak, mohly by náušnice z Levic představovat jakýsi „missing link“ (obr. 77: 2), který na území dnešního Polska a severovýchodního Německa posloužil jako inspirace při vzniku nebo spíše převzetí některých náušnic, které dnes řadíme k první variantě typu Świątki (obr. 29; 31: 1; 77: 3).

4.4.6 Náušnice s lunicí (srov. varianta H)

Ani k náušnicím z lokality Ducové – Kostolec, označeným jako varianta H, zatím nejsou z jiných evropských regionů známy zcela přesné analogie. Nejpodobnější je jim pár z Čechan – Gradina v Kosovu (obr. 52: 2, 3), který se liší podstatně kratším hrozníčkem, jemuž navíc chybí granulovaná výzdoba. Vzácnost této varianty může být přinejmenším zčásti odrazem stavu pramenů či výzkumu, v raném středověku se takové náušnice mohly vyskytovat šířeji. Svědčí o tom lité imitace ze severovýchodního Bulharska (obr. 67: 5, 6) a centrálního Srbska (obr. 68: 16). Soudě podle vzhledu těchto kusů byly jejich předlohy opatřeny čtyřmi bubínky, drátem tvořícím lunici a nepřilíš

dlouhým hrozníčkovitým mezičlánkem. Naopak velkomoravští šperkaři nebyli zvyklí kombinovat u jedné náušnice čtyři bubínky s lunicí. Výrobce náušnic z Ducového tedy nevycházel bezprostředně z velkomoravské tradice, ale inspiroval se již o něco mladšími šperky „byzantského rázu“, které na Balkáně a v Karpaté kotlině spadají rámcově do 10.–11. století (kap. 2.4.4 s obr. 24).

4.4.7 Nezdobené nebo jednoduše provedené bronzové náušnice (srov. varianta I)

Náušnice s hladkými bubínky z území Velké Moravy, které byly přiřazeny k variantě I, tvoří homogenní skupinu (kap. 2.1.9). Některé postrádají jakékoliv specifické znaky (obr. 12: 2, 3), takže jejich případnou cizí provenienci nelze na základě tvarového rozboru potvrdit ani vyvrátit. Zvláště v případě náušnic se stejně velkými nezdobenými bubínky a nezdobeným dolním obloukem se domnívám, že jde o místní výrobky, které vznikly jako napodobeniny honosnějších kusů, a není nutné hledat jejich kořeny ve vzdálených regionech. Pohled na tab. 3 ostatně ukáže, že v jihovýchodní Evropě se analogických náušnic nachází překvapivě málo, v rámci shromážděného souboru lze poukázat vlastně jen na kus ze Stärmen v Bulharsku (obr. 58: 3).¹⁵⁹ Ani lité náušnice, na Balkáně masově vyráběné (obr. 67–69), uvedené tvar nereprodukuje, neboť jejich výrobci napodobovali náušnice s dolním obloukem lemovaným filigránovými drátky (nezanedbatelnou roli asi hrály i praktické důvody, lité náušnice s příliš tenkým dolním obloukem by byly velmi křehké).

U náušnic varianty I tak má smysl sledovat jen výskyt specifických konstrukčních prvků, jakými jsou navlečení centrálních bubínků na svislou závlačku opatřenou na obou koncích očkem, přičemž dolní bubínek je podstatně větší než ostatní (Blučina; obr. 12: 5, 6), popř. navíc s dolním obloukem hustě omotaným tenkým drátem (Brno-Maloměřice; obr. 12: 4). Zatímco největší spodní bubínek je na Balkáně s výjimkou Chorvatska všudypřítomný (viz příslušný sloupec v tab. 3), zbývající dva konstrukční prvky zdaleka tak časté nejsou, ale i tak se vyskytují častěji než na Moravě. Nejlepší analogií k páru z Blučiny je náušnice z bulharské lokality Batin – Gradata (obr. 57: 7), závlačkou

¹⁵⁸ Poloha uvedených lokalit je znázorněna na obr. 76. Je zajímavé, že ačkoliv zmíněné náušnice se čtyřmi bubínky (popř. kuličkami) mají pod dolním obloukem stejný závesek jako náušnice tvaru 8-41, prostorové rozšíření obou těchto tvarů se zvláště na Balkáně zcela vylučuje. Snad je tato situace ovlivněna skutečností, že nemalá část náušnic tvaru 8-41 pochází z birituálních pohřebišť na dolním toku Dunaje (Obiršia Nouă, Izvoru, Sultana, Galiče, Nikolovo) s těžištěm pohřbívání v 8. století, zatímco z jiných částí Balkánu takto staré kostrové hroby s milodary prakticky neznáme.

¹⁵⁹ Většina balkánských náušnic s nezdobeným dolním obloukem má totiž alespoň centrální bubínky připojené k dolnímu oblouku pomocí mezičlánků v podobě jednoho, resp. dvou věnečků z granulí, např. Jakimovo – Gradište (tab. 3, č. 56). Tento prvek, vedle občasného použití stříbrné slitiny (Omurtag – Sakardža, hr. 97; č. 64), svědčí o tom, že už nejde o vyložené jednoduchý a levný šperk.

jsou opatřeny také exempláře z Panagjurište – Krasen (obr. 59: 1, 2), Izvor (obr. 59: 3) a Karasura (tab. 3, č. 58), všechny taktéž z Bulharska, a nejméně dva kusy z Azoros v Řecku (č. 84). Kombinaci závlačky a dolního oblouku omotaného drátkem vykazují náušnice z Ravna – Slog (obr. 50: 10, 11), Vinča – Beli breg (obr. 51: 2), obojí v Srbsku. S náušnicemi z Brna-Maloměřic se shodují i v tom, že dolní bubínek je největší a u všech kusů chybí zapínání na očko a háček. Pár z albánského pohřebiště Dukat i Ri (obr. 62: 3, 4) má závlačku i navinutý drátek, ale bubínky jsou stejně velké a náušnice jsou opatřeny zapínáním. Na základě konstatovaných shod se domnívám, že exempláře nalezené v Blučině a Brně-Maloměřicích se s velkou pravděpodobností dostaly na Moravu coby importy z Balkánu, popř. je zhotovili odtamtud příslušní řemeslníci. Pokud by tyto náušnice vyrobili místní šperkaři, nejspíše by nepoužili všechny zmíněné konstrukční prvky, které byly na Balkáně běžné, ale na Moravě se používaly málo nebo vůbec.

Dolní oblouk omotaný tenkým drátkem – bez ohledu na tvar závěsku a dalších částí náušnice – je konstrukční prvek, který se velmi často objevuje u náušnic z okruhu nitranského šperku (obr. 25: 2–5) a u analogických kusů nacházených na Balkáně, hlavně v Srbsku a Bulharsku (Langó 2012b, s lit.). Toto prostorové rozložení se ve starší literatuře interpretovalo v tom smyslu, že z území Velké Moravy se náušnice nitranského typu dostaly na severní Balkán, a to společně s částí obyvatelstva, která měla opustit Velkou Moravu nejspíše někdy v době jejího zániku (např. Dostál 1965, 404; srov. Grigorov 2013, 113). Naproti tomu novější badání předpokládá přesně opačný směr šíření těchto ozdob, tzn. že z Balkánu pronikly na jihozápadní Slovensko (Kurnatowska 1980, 162; Štefanovičová 1990, 219; Mesterházy 1991, 175; Madgearu 2005, 52). Starší názor byl podmíněn dobovým stavem výzkumu, kdy z jediného velkomoravského pohřebiště (Nitra-Lupka) pocházela početná série náušnic nitranského typu, zatímco z celého Balkánu bylo srovnatelných nálezů k dispozici jen relativně málo (Čorović-Ljubinković 1970; srov. Langó 2012c).

4.5 Několik metodických problémů spojených s analýzou šperku

Nebývá zvykem zařadit pasáž věnovanou metodickým otázkám až na závěr práce. Toto ale není obvyklá úvodní kapitola, v níž badatel více či méně podrobně vysvětluje metody, které ve své práci používá. Pokud ponecháme stranou exaktní analýzy materiálů

a výrobních technologií realizované prostřednictvím elektronové mikroskopie apod., lze obecně říci, že v badání o raně středověkém šperku není příliš obvyklé pracovat podle nějaké explicitně formulované metodiky s přesnými pravidly a postupy. Souvisí to se skutečností, že šperk je značně různorodou skupinou artefaktů a pochází z různých druhů nálezových kontextů. Použité postupy se budou vždy do určité míry lišit v závislosti na tom, jaké otázky badatel sleduje a jaká data má k dispozici, což je zase výrazně determinováno nálezovými okolnostmi.¹⁶⁰ V práci jsem se příležitostně snažil polemizovat se závěry některých badatelů, pokud se mi zdály věcně nesprávné (např. neodpovídající aktuálnímu stavu znalostí o určitém typu artefaktů) nebo metodicky pochybné. V následujícím textu se pokouším stručně shrnout některé takové metodické nedostatky. Mým záměrem rozhodně není nějak „stigmatizovat“ konkrétní badatele nebo publikace, jen se snažím upozornit, že další badání by nemělo nekriticky přebírat výsledky získané s použitím sporných postupů. Jedině tím, že formulujeme a pojmenujeme podstatu dané argumentace, je možné vést debatu o tom, jestli, popř. do jaké míry ji lze ve vědě aplikovat. Tím spíše, že některé postupy bývají používány spíše intuitivně, než že by jejich podstata byla v příslušných publikacích pečlivě zdůvodněna a do důsledků domyšlena. Za nejvíce problematické druhy argumentace považuji následující.

* Absolutní datování bez podrobnějšího zdůvodnění nebo s odvoláním na starší práce, které pracují stejně. Takto se vytváří a udržuje jakási „datovací konvence“, kdy se v dané vědecké komunitě tradují ustálené datace jednotlivých typů předmětů nebo nálezových souborů, je ale obtížné toto datování jednoznačně ověřit (tím spíše pro zahraniční badatele). Nejvíce se to týká zemí, kde klíčové lokality a výzkumy

¹⁶⁰ Archeolog pracující se šperky ze systematicky odkrytých pohřebišť může použít osvědčené metody studia nálezových kombinací, relativní a absolutní chronologie, vztahu archeologických a antropologických dat atd. Na druhé straně při studiu šperků bez zaznamenaných nálezových okolností (artefakty ve starých muzejních sbírkách, amatérsky provedené detektorové průzkumy; apod.) kromě aplikace typologie nepřipadá v úvahu o moc více než formální analýza, vycházející spíše z umělecko-historických postupů. Badatel zajímající se o určitý typ šperku musí reálně pracovat s artefakty s diametrálně odlišnou vypovídací hodnotou. To je ostatně i případ předložené studie, do níž jsou kromě náušnic z regulérně prozkoumaných hrobů zahrnuty i exempláře z pohřebišť bez zaznamenaných hrobových celků (tab. 1, č. 24–27, 57) nebo lité náušnice pocházející často z povrchových sběrů (kap. 3.4.10).

zůstávají bez plnohodnotné pramenné a analytické publikace. Zvláště pokud bývá materiál analyzován v hranicích dnešních států, může se stát, že chronologie v různých zemích budou vzájemně nekompatibilní, neboť příslušné „datovací konvence“ vycházejí z poněkud odlišných východisek.

* Tendence spojovat změny hmotné kultury s významnými historickými událostmi doloženými písemnými prameny. Aniž bych se zde mohl pouštět do mnohokrát diskutovaného vztahu mezi archeologií a historií (Kalhous 2020 s lit.), chci jen krátce poukázat na diametrálně odlišný charakter pramenů, které obě vědy využívají. Případů, kdy se oba typy evidence jednoznačně protnou, bývá zvláště pro raný středověk jen málo (např. písemně zaznamenané dobytí a zničení pevnosti, která již následně nebyla obnovena ani osídlena). Písemné prameny jsou pro toto období silně torzovité a až na výjimky se detailněji nezabývají aspekty každodenního života včetně hmotné kultury. Z této perspektivy mnohé spojení změny hmotné kultury s nějakou historickou událostí vypadá především jako projev snahy najít něco, co by mohlo podepřít archeologickou argumentaci a dodat jí na věrohodnosti. Takový způsob práce rozhodně nepodněcuje archeology odhalovat dlouhodobě působící mechanismy a struktury, které raně středověcí kronikáři nezaznamenávali. V souvislosti se šperkem snad postačí dva příklady (také viz pozn. 153). Jelikož poválečná generace československých archeologů kladla existenci luxusního velkomoravského („byzantskoorientálního“) šperku do 2. poloviny 9. století a do 1. poloviny 10. století, spatřovala počáteční impuls pro jeho výrobu v příchodu byzantské mise Konstantina a Metoděje v roce 863, kteří s sebou měli přivést i zlatníky ovládající vyspělou šperkařskou techniku (Dostál 1965, 361; srov. Grigorov 2013; Oťa 2020, 288). Když se badatelé později shodli na výkladu, že tento honosný šperk se na Velké Moravě vyráběl již předtím, spojili jeho vznik zase s pádem avarského kaganátu na přelomu 8. a 9. století, který měl mít za následek odchod avarských řemeslníků na Moravu (kap. 2.5). Mezi kaganátem a Moravou však v 8. století nebyla žádná „železná opona“, která by jim v tom mohla bránit již předtím. Když elitní moravští bojovníci v 8. století nosili opasky avarského rázu, jejich ženy jistě vlastnily stejný nebo velmi podobný šperk, jaký nacházíme na pozdně avarských pohřebištích (srov. Profantová et al. 2020, 215, obr. 19: 16). Obojí na Moravě předpokládá trvalou přítomnost řemeslníků, kteří tyto předměty pro místní zákazníky vyráběli (Ungerma, v tisku a).

* Přenášení datací z jednoho regionu do druhého. V literatuře se lze setkat s tím, že na základě

typologické příbuznosti badatel dospěje k názoru, že je schopen určit konkrétní provenienci šperku, a z toho usuzuje na datování. Jako příklad poslouží náušnice a prsten z Ptuje (obr. 42), z jejichž „velkomoravského původu“ vyplynula datace do 2. poloviny 9. století (Korošec 1999, 147, 149). Pokud ale upřednostníme alespoň pro některé z daných ozdób jiný původ, třeba z Dalmácie, jejich datace už nejspíše tak konkrétní nebude. Podobně H. Zoll-Adamikowa předpokládala u náušnic se čtyřmi bubínky z pokladu Zawada Lanckorońska (kap. 3.1, obr. 35) datování do 1. poloviny 10. století na základě výrazné podobnosti s velkomoravskými exempláři. Obecně lze souhlasit s tím, že určitý typ předmětu se běžně ve více regionech vyskytoval alespoň částečně současně. Zdaleka už ale není samozřejmé, že všude se používal stejně dlouho. To je přesně případ náušnic se čtyřmi bubínky zdobenými tzv. hrubou granulací, které se na Velké Moravě (obr. 4: 5–8) přestaly vyrábět mnohem dříve než v Polsku a na Balkáně (kap. 4.4.2). Zde je vidět, že se vyplatí analyzovat vybrané typy a varianty na širším prostoru, neboť geograficky nejbližší analogie nemusejí být vždy nejbližší také chronologicky.

* Argumentace absencí. V úvahách o původu luxusního velkomoravského šperku hrálo ve 2. polovině 20. století opakovaně velkou roli konstatování, že ve Středomoří k němu chybějí přesné analogie. Proto se českoslovenští badatelé přiklonili k jeho místnímu vzniku, i když za přispění dalších „kulturních vlivů a tradic“, které ale byly chápány často dost neurčitě (podrobně Ungerma 2017, 24–26, s lit.). Dnes jsme již mnohem dále v porozumění procesům, které působí při vzniku archeologických pramenů, tzn. jak se živá kultura přeměňuje v mrtvou (např. Dark 1995, 41–53; Neustupný 2007, 46–64). Z toho mj. vyplývá, že absence nějakého druhu nálezů v archeologických pramenech může mít více příčin a rozhodně automaticky neimplikuje jeho absenci v příslušné živé kultuře (kap. 4.2). Z dnešního pohledu je navíc zřejmé, že českoslovenští badatelé nebrali dostatečně v úvahu rozdíly v charakteru archeologických pramenů a stavu výzkumu ve střední Evropě na straně jedné a ve Středomoří a na větší části Balkánu na straně druhé. V posledních desetiletích se rozdíly ve stavu výzkumu začínají pozvolna zmírňovat, takže se ukazuje, že dřívější absence náušnic se čtyřmi bubínky například v Řecku byla jen zdánlivá (kap. 3.4.9). I tak ale bude při porovnávání šperku z více regionů nutné vždy důkladně zvažovat, jaká je povaha archeologických pramenů, které máme v každém z regionů k dispozici, jak tyto prameny vznikly, o čem vypovídat mohou a o čem naopak nemohou.

5 Závěrečné úvahy

Náušnice se čtyřmi bubínky patří k raně středověkým šperkům s výrazně nadregionálním výskytem. Vznikly s vysokou pravděpodobností v byzantské říši. Nejstarší exempláře jsou prokazatelně doloženy v Dalmácii, na centrálním Balkáně i ve středním Podunají (Morava, Dolní Rakousko) v hrobech datovaných na přelom 8. a 9. století a do 1. poloviny 9. století. To ukazuje, že nový typ náušnic se velmi rychle rozšířil na rozlehlém geografickém prostoru. Jeho používání v uvedené době můžeme důvodně předpokládat i na východním a jižním Balkáně. Počet hrobů, v nichž se nejstarší náušnice se čtyřmi bubínky vyskytují, je z podstaty věci nízký – nějakou dobu trvalo, než se na pohřebištích nashromáždil významnější počet hrobů s tímto typem šperku. Důležité je, že na Balkáně, který byl pod dlouhodobým vlivem byzantské říše, popř. byl její přímou součástí, se vyskytují všechny hlavní varianty náušnic se čtyřmi bubínky. Znamená to, že byzantské prostředí sehrálo rozhodující roli i v tom, jak bude tato skupina šperku vypadat. Takto vizuálně vyprofilované hlavní varianty se následně šířily do dalších částí Evropy (východní Příalpi, střední Podunají, jihovýchodní Polsko).

Identifikovat exempláře, které byly přímými importy dovezenými z jednoho regionu do druhého, je velmi obtížné. Za současného stavu výzkumu se zdá, že naprostá většina exemplářů byla vyrobena v regionu, kde se následně dostaly do hrobů nebo jiných archeologických kontextů. Na základě toho, že v každém regionu zlatníci vyráběli zvláště honosné kusy na přímou objednávku příslušníků tamní elity, postupně došlo ke konstituování regionálních okruhů. Tímto termínem označuji skutečnost, že v každém regionu se u náušnic se čtyřmi bubínky vyskytují

specifické rysy, mezi něž patří konstrukční a výzdobné detaily, určitá velikost náušnic, případně existence litých kusů apod. Jako příklad mohou posloužit náušnice typu Świątki z území dnešního Polska, Německa a Skandinávie („severní okruh“), které jsou opatřeny meandrovitým drátkem (obr. 28) nebo košíčkem pod dolním bubínkem (obr. 29: 1, 5–8), což jsou výzdobné prvky u náušnic se čtyřmi bubínky v jiných regionálních okruzích neznámé. Těžiště výskytu náušnic se čtyřmi bubínky se datuje do relativně dlouhého období 9.–11. století, ale všechny regionální okruhy (přesněji řečeno soubory exemplářů do nich spadajících) nejsou zcela současné. Na Balkáně (obr. 59: 1, 2) a ve východním Středomoří (obr. 65: 1) se náušnice se čtyřmi bubínky mohly vyrábět ještě ve 12. století, naopak jinde tak pozdní výskyt není zatím doložen. Jejich dlouhodobá obliba v byzantské říši byla nutným předpokladem pro to, že exempláře v severněji položených regionech (Velká Morava, Karpatská kotlina, Polsko) mohly opakovaně vycházet přímo z byzantských předloh. To byl podle mého názoru významnější faktor než ovlivňování se mezi uvedenými regiony navzájem.

O mnoha aspektech týkajících se vzniku a šíření náušnic se čtyřmi bubínky se můžeme jen dohadovat, neboť archeologické prameny o nich vypovídají jen omezeně nebo vůbec. K základním otázkám patří, proč se vlastně rozšířily na tak rozsáhlém prostoru. Pro obyvatele různých zemí byly zjevně velmi přitažlivé svým tvarem a precizní granulovanou a filigránovou výzdobou. Možná ale stejně důležité bylo, na jaké předlohy navazovaly a na jaký širší kontext se odvolávaly, tzn. jaké další typy šperku jejich majitelky používaly. Byzantská říše, kde náušnice se čtyřmi

bubínky nejspíše vznikly, byla pro mnohé své bližší i vzdálenější sousedy ztělesněním politické a vojenské síly, kulturní vyspělosti, bohatství a luxusu – v těchto a dalších ohledech představovala nedostižný vzor a předmět napodobování. Klíčovou roli v tom, jak se Byzanc jevila vnějšímu pozorovateli, hrála Konstantinopol a císařský dvůr. Výstavné hlavní město i nádherná a složitá ceremoniály císařského dvora fungovaly jako viditelné symboly moci a bohatství celé byzantské říše.¹⁶¹ Nezanedbatelná část luxusního zboží se vyráběla přímo v císařských dílnách, přičemž distribuce jejich výrobků byla plně v rukou císaře a jeho úředníků. Nebyly totiž určeny pro trh, nýbrž pro reprezentaci císaře a příslušníků jeho dvora v nejširším slova smyslu, k čemuž patřilo také obdarovávání cizích vládců luxusními předměty (Hardt 2004, 225–226; Bauer 2010, 22–24; Bollók 2015b, 169–170). Módní novinky vznikaly nejčastěji právě v dvorském prostředí (kde jinde?) a následně se šířily k příslušníkům širší elity v samotné byzantské říši i za jejími hranicemi (srov. von Gladiss 1998, 52). Můžeme se domýšlet, že to byl i případ náušnic se čtyřmi bubínky, i když jednoznačný důkaz se bude hledat jen velmi obtížně. Za určitou indicii v tomto směru lze považovat náušnici z Plisky, u níž jsou místo dvou bubínků použity pravé perly (obr. 57: 1; viz kap. 4.4.3). Mořské perly patřily k materiálům, které byly v pravém slova smyslu exkluzivní, tedy vyhrazené jen příslušníkům nejvyšší byzantské elity, kdy dostatek peněz zdaleka nemusel na jejich pořízení stačit. Náušnice se čtyřmi hladkými nebo jen minimálně zdobenými bubínky pak pravděpodobně vznikly napodobením exemplářů s pravými perlami.

Pokud exempláře s víceméně nezdobenými plechovými bubínky ze Středomoří rychle pronikly až do tak vzdálených oblastí, jako je dnešní Morava (srov. obr. 8: 1–3), mohlo se to stát jediné díky tomu, že příslušnice velkomoravské elity bedlivě sledovaly vývoj soudobého luxusního šperku v okolních zemích a nové typy ozdob si záhy osvojily. Nezbytným předpokladem k tomu bylo, že vládcové a elity obecně spolu udržovali kontakty, např. diplomatické styky, válečná spojenectví, vzájemné sňatky apod., které sahaly na mnohem větší vzdálenosti, než jaké připadají v úvahu u běžného zemědělského obyvatelstva (srov. např. Winger 2017). Kontakty příslušníků elity sídlících daleko od sebe měly sice spíše příležitostný než vyloženě každodenní ráz, nicméně jako celek byly pěstovány po dlouhou dobu. Z toho vyplývá, že

pokud se snažíme objasnit průnik jednoho nebo více typů šperku z jedné oblasti do druhé, neměli bychom spoléhat výhradně na vysvětlení v podobě nějaké přelomové historické události doložené písemnými prameny. Když byla například urozená dívka provdána do vzdálené země, kam přišla s bohatou výbavou a s několika svými společníci, na šíření šperků aj. módních vlivů se to mohlo projevit velmi významně. Na rozdíl třeba od válečných tažení však raně středověcí kronikáři referovali o podobných událostech nepoměrně méně často, zvláště když dotčená oblast ležela až na hranicích „civilizovaného světa“ (což platí zrovna pro Velkou Moravu, přinejmenším z pohledu franských či byzantských pisatelů; srov. Ančič 2018, 50).

Pokud elitám přisoudíme klíčový význam při šíření nových typů šperku z jednoho regionu do druhého, považují za pravděpodobné, že toto šíření primárně probíhalo spíše „skokově“, tzn. bezprostředně mezi dvěma sídly elity, od sebe i značně vzdálenými, a nikoliv „od vesnice k vesnici“, tzn. jako série krátkých, po sobě následujících posunů (takové šíření by bylo podstatně pomalejší). Až poté mohl následovat proces sekundárního šíření nového typu z cílového sídla elity do jeho blízkého okolí. Tím se dá vysvětlit, proč se samotný proces šíření v archeologických pramenech projevuje jen nezřetelně nebo vůbec. Podstatně lépe lze zachytit až výsledný stav, když se v celé „nové“ oblasti výskytu výroba daného typu dostatečně rozšířila. V případě Velké Moravy k tomu přistupuje ještě ta komplikace, že luxusní šperk zde můžeme archeologicky zachytit až po zavedení inhumace. Dokud se zde pohřbívalo žárově, nevyskytují se zde v archeologických pramenech žádné šperky z drahých kovů, takže případné počátky některých typů již v této době nelze přímo prokázat.

Jedním z důvodů, proč jsem se rozhodl zabývat se náušnicemi se čtyřmi bubínky, byla snaha zjistit více o původu velkomoravského luxusního šperku. Již v předchozí studii věnované prstenům (Ungerma 2017) jsem se snažil argumentovat, že tuto otázku nelze vyřešit nějakým krátkým obecným pojednáním, ale relevantní vypovídací hodnotu může mít jen detailní rozbor celé řady úzce vymezených typů šperku. Co tedy k problému přináší analýza velkomoravských náušnic se čtyřmi bubínky a analogických kusů z dalších částí Evropy? Z předchozích řádek zcela jednoznačně vyplývá, že tento typ šperku není nějakou velkomoravskou inovací, ale výrazně navazuje na byzantské předlohy. Pokud některé z těchto předloh zůstávají spíše hypotetické, je to způsobeno především silně mezerovitou povahou archeologických pramenů z 8. a 9. století ve východním Středomoří.

¹⁶¹ Např. Whittow 1996, zvl. 100–127; Schreiner 1998; Rodley 2003, 255–258; Luttwak 2009, zvl. 113–136; Bauer 2006; 2010; Drauschke 2011b.

Soudě podle datování velkomoravských hrobů s těmito náušnicemi se zdá, že předlohy se sem dostaly ve dvou vlnách, které následovaly relativně krátce po sobě. Starší vlna přinesla předlohy, na jejichž základě se na Moravě začaly vyrábět především varianty D a E (obr. 7; 8: 1–3). O něco později přišla obliba varianty C (obr. 4: 5–8). Ve věci přesné provenience byzantských předloh jsme odkázáni na pouhé dohady; navíc obě módní vlny ani nemusely nutně vycházet z téže části Středomoří. Každopádně Velká Morava se v kontextu evropského výskytu náušnic se čtyřmi bubínky stala jedním z výrazných regionálních okruhů, pro něž je charakteristický mj. relativně vysoký počet variant (varianty A až F, I; obr. 3) a malá velikost exemplářů (graf 6).

Zatímco dosavadní výzkum velkomoravského šperku byl veden výhradně na úrovni jednotlivých typů, ve své práci jsem se snažil identifikovat a analyzovat také dílčí konstrukční a výzdobné prvky, které se vyskytují u více typů a variant. Díky tvarové analýze lze u náušnic se čtyřmi bubínky, nalezených na velkomoravských pohřebištích, rozlišit na jedné straně majoritně zastoupené konstrukční a výzdobné prvky, které odrážejí místní výrobu, a na druhé straně neobvyklé prvky, doložené jen u malé části exemplářů. Takové marginálně zastoupené prvky jsou: dolní bubínka větší než ostatní (např. obr. 5: 1; 7: 6; 8: 3; srov. obr. 26); kuželovitý mezičlánek pod dolním obloukem (obr. 8: 4); oba centrální bubínky navlečené na závlačku ukončenou vždy očkem (obr. 12: 4–6); omotání dolního oblouku tenkým drátkem (obr. 12: 4). Náušnice, u nichž je použit jeden nebo více z uvedených marginálně zastoupených prvků, lze s vysokou pravděpodobností interpretovat jako importy nebo jejich věrné místní napodobeniny. Některé z těchto prvků mohou být chronologicky citlivé, např. náušnice s největším spodním bubínkem patří převážně do počátku velkomoravského období. V rámci místní výroby se ale tento prvek dlouhodoběji neudržel, u velkomoravských řemeslníků se záhy prosadila zvyklost vyrábět všechny čtyři bubínky stejně velké. Závěr o chronologické citlivosti největšího spodního bubínku také neplatí absolutně. Tento prvek se objevuje i u náušnic varianty G a H z jihozápadního Slovenska (obr. 10, 11), které spadají až do doby po zániku Velké Moravy, nejspíše do 2. poloviny 10. století. Je to z toho důvodu, že obě varianty nevycházejí bezprostředně z velkomoravské šperkařské tradice, v té době již víceméně vyhaslé, ale navazují na soudobý šperk byzantského rázu na Balkáně a v Karpatské kotlině, kde se diskutovaný konstrukční znak používal dlouhodobě.

Varianty G a H lze současně použít jako ilustraci skutečnosti, že definice a ohraničení honosného velkomoravského šperku není vždy bezproblémová záležitost. Exempláře variant G a H byly sice nalezeny na jihozápadním Slovensku, které v 9. století bylo součástí Velké Moravy, také se na první pohled podobají velkomoravským kusům, ale při bližším pohledu se ukáže, že některými konstrukčními a výzdobnými prvky se od nich odlišují. Nabízí se proto otázka, co „ještě je“ a co „již není“ velkomoravský šperk, jak ho lze ohraničit – a to nejen ve smyslu chronologickém (což se týká třeba právě variant G a H), ale také geografickém. V této souvislosti lze zmínit např. náušnice ze Steinerberg (obr. 43: 1), Lorch (obr. 43: 3) nebo Wartmannstetten na území dnešního Rakouska (kap. 3.3), kteréžto lokality nebyly součástí Velké Moravy, nýbrž patřily k Franské říši. Otázkou je, jak takový vizuálně podobný šperk, který ale vzhledem ke zjištěným rozdílům v konstrukci a výzdobě s velkou pravděpodobností nebyl vyroben na území Velké Moravy, máme vlastně označovat a interpretovat. Přitom nejde o čistě akademický problém, neboť pokud konkrétní šperk označíme za „velkomoravský“, vyplývají z toho důsledky pro další bádání, přinejmenším datování a provenience daného exempláře. Takové určení navíc může ovlivnit i interpretaci příslušného nálezu celku nebo dokonce celé lokality, což se stalo třeba právě u pohřebiště Wartmannstetten (Hampl 1961, 36; Justová 1990, 205).

Starší československá literatura, v čele s vlivnou prací B. Dostála (1965), se podobnými nuancemi příliš nezabývala a situaci viděla celkem jednoznačně. Takřka jakýkoliv šperk z oblastí sousedících s Velkou Moravou, který vykazoval byť jen vzdálenou podobnost s ozdobami odkrytými na významných moravských hradištích, interpretovala jako doklady „velkomoravského vlivu“. To bylo v souladu s tehdejší narativem, který zdůrazňoval expanzi moravských vládců do okolních zemí a s tím související maximalistický teritoriální rozsah Velkomoravské říše, její kulturní vyspělost a vůbec její zásadní význam pro dějiny střední Evropy v raném středověku. Novější bádání mnohé z dřívějších „jistot“ zásadně zpochybnilo a týká se to i šperku. Pokud zůstaneme u náušnic se čtyřmi bubínky, z dnešního pohledu je zjevné, že B. Dostál se nechal příliš ovlivnit tehdejší nerovnoměrným stavem bádání. Zatímco na Moravě byl k dispozici vysoký počet exemplářů z více lokalit koncentrovaných na nepříliš rozlehlém geografickém prostoru, což bylo dáno intenzivními odkryvy velkomoravských pohřebišť, stav výzkumu na většině Balkánu byl neporovnatelně méně příznivý.

Moje analýza náušnic se čtyřmi bubínky nalezených v Karpatské kotlině a na Balkáně ukázala, že tyto vykazují konstrukční znaky, které se na území Velké Moravy vyskytují jen minimálně nebo vůbec (např. zapínání na očko a háček), takže v jejich případě není možné o zřetelnějším „velkomoravském vlivu“ hovořit. Podobnost mezi exempláři v uvedených regionech a velkomoravskými je dána hlavně nebo výhradně tím, že všechny nějakým způsobem navazovaly na společné byzantské předlohy.

Do určité míry specifickým případem zůstává Pribinův a Kocelův *Mosaburg*, dnešní Zalavár. Tamní pohřebiště vykazují četné nálezy šperku „velkomoravského rázu“ (např. obr. 9; 43: 2; 78), ovšem až jejich náležitá analýza a publikace umožní skutečně detailně posoudit shody a rozdíly tamního šperku vůči materiálu z jádra Velké Moravy. Již dnes je zjevné, že v Zalaváru se vyskytují také typy šperků, které se tam dostaly odněkud ze Středomoří, ale na Velkou Moravu již nepronikly (Ungerma 2017, 27, 70–75). Oblibu šperku „velkomoravského rázu“ v Zalaváru můžeme vysvětlit nejspíše tím, že Pribina a alespoň někteří členové jeho družiny přišli z Velké Moravy a kontakty s velkomoravskou elitou udržovali i nadále. Lze předpokládat, že většina ozdob ze zalavárských hrobů nejsou přímé importy z Velké Moravy, ale místní velmoži zaměstnávali své vlastní zlatníky (srov. Ungerma 2020b, 179–180). Ačkoliv *Mosaburg* byl součástí Franské říše, nemyslím si, že jeho obyvatelé v používání šperku „velkomoravského rázu“ viděli nějaký zásadní rozpor. O dva odstavce výše jsem připomněl, že velmi podobné ozdoby jsou doloženy hned na několika dalších místech na jihovýchodní periferii Franské říše na území dnešního Rakouska (sice ne zdaleka v takovém množství jako v Zalaváru, tento stav je však výrazně ovlivněn mj. praktikováním pohřebního ritu s nižší frekvencí ukládání hrobových milodarů). Tamní náušnice (obr. 43: 1, 3) se od exemplářů z jádra Velké Moravy liší jen subtilními detaily, kterých si lidé v raném středověku nejspíše nebyli vůbec vědomi nebo je nevnímali jako podstatné. Důležité pro ně bylo použití drahých kovů, celkový tvar náušnic a jejich „honosný vzhled“, vyplývající z použití granulace a filigránu. A možná také povědomí o tom, že původně takové náušnice pocházely z daleké Konstantinopole nebo z byzantských měst na pobřeží Jadranu?¹⁶²

Závěr, že náušnice se čtyřmi bubínky se na Velké Moravě začaly vyrábět na základě byzantských předloh, pochopitelně nelze automaticky vztáhnout na velkomoravský šperk jako celek. Jiné typy mohou být originálními velkomoravskými výtvoři, jen je to nutné doložit podrobným srovnáním se šperky v dalších částech raně středověké Evropy (srov. Ungerma 2020c, 275). Ovšem ani absence analogických exemplářů mimo území Velké Moravy nemusí představovat jednoznačný důkaz a nelze zcela vyloučit možnost, že je způsobena charakterem archeologických pramenů nebo stavem výzkumu (viz kap. 4.2). Obecně je užitečné mít na paměti, že naše závěry se často opírají jen o několik málo exemplářů nebo pouhé indicie (např. nálezy litých imitací, které předpokládají existenci honosnějších předloh). Je možné, že v budoucnu se objeví další kusy v oblastech, které se na stávajících distribučních mapách jeví jako „prázdné“, a tyto nové nálezy mohou stávající závěry pozměnit. Nicméně se domnívám, že zájem českých badatelů o raně středověký šperk v jiných částech Evropy by neměl být motivován pouze a jenom tím, zda daný materiál může přinést něco nového k otázce počátků velkomoravského šperku nebo vlivu uměleckého řemesla Velké Moravy na okolní regiony. V raně středověké Evropě existovala celá řada typů šperku s nadregionálním rozšířením, takže pokud chceme pochopit jejich vznik, šíření, chronologické rozpětí a jiné aspekty, není jiná možnost než takové typy analyzovat na celém území jejich výskytu. Jen tak lze sledovat shody a rozdíly mezi jednotlivými regiony, které nám při zpracování na lokální a regionální úrovni unikají. Pak se může mj. ukázat, že Velká Morava byla jen jedním z více regionů, v nichž se některé z nadregionálně rozšířených typů šperku vyskytovaly, a to často regionem spíše okrajovým (myšleno geograficky). Příkladem mohou být právě náušnice se čtyřmi bubínky, u nichž území Velké Moravy představuje západní periferii výskytu. Pokud má Velká Morava v rámci výzkumu raně středověkého šperku tradičně významnou pozici, je to dáno především souběhem dvou příznivých okolností: velkomoravská pohřebiště představují díky pohřbívání s milodary velmi významný archeologický pramen, který co do počtu a bohatosti hrobů v současné Evropě nemá mnoho srovnatelných protějšků. Druhou příznivou okolností je dlouhodobá a intenzivní pozornost věnovaná výzkumu těchto pohřebišť, byť je nutné sebekriticky přiznat, že zbývá udělat ještě spoustu práce mj. na vyhodnocení a publikaci dosud nezpracovaných výzkumů. Ani nálezy z pohřebišť, která byla odkryta již před půlstoletím nebo ještě dříve, ještě „neřekly poslední slovo“, navíc nabízejí

162 O významné roli Benátek coby zprostředkovatele kontaktů Velké Moravy s jižní Evropou viz Tůma 1985; Charvát 2014.

obrovské pole působnosti pro výzkum moderními analytickými metodami. I když Velká Morava nebyla v době své existence „středem světa“ (navíc trvala jen jedno století), nijak to nesnižuje její význam pro objasnění mnoha problémů raně středověké archeologie. V současné době se hodně diskutuje o nejrůznějších aspektech vztahů byzantské říše a evropských

zemí ležících na sever a západ od ní. Součástí této problematiky je i fenomén nadregionálně rozšířených typů šperku byzantského původu, v jehož výzkumu se nacházíme stále víceméně na začátku. K osvětlení tohoto fenoménu mohou nálezy z velkomoravských pohřebišť významnou měrou přispět.

Seznam obrázků, tabulek a grafů

Obr. 1. Mapa lokalit s náušnicemi se čtyřmi bubínky z území bývalého Československa a Dolního Rakouska. Číslování lokalit odpovídá tab. 1. Grafika M. Hlavica.

Obr. 2. Typologie honosných bubínkových náušnic („byzantskoorientálního rázu“) z velkomoravských pohřebišť podle B. Dostála (1966, obr. 9: 1–20). 1, 2 – varianta B II 1 a; 6, 7 – varianta B II 1 b; 3–5, 8–10 – varianta B II 1 c; 11 – varianta B II 1 d; 12, 13 – typ B II 2; 14–18 – typ B II 3; 19 – typ B II 4; 20 – bubínkové náušnice s řetízky (tyto nejsou součástí typologie V. Hrubého, a proto ani u B. Dostála nemají specifické typové označení).

Obr. 3. Typologická tabulka s nově vyčleněnými variantami náušnic se čtyřmi bubínky z území bývalého Československa a Dolního Rakouska. Tvary a jejich číslování jsou odvozeny z práce B. Dostála (1966, obr. 7: 29, 31; 9: 1–11).

Obr. 4. Náušnice se čtyřmi bubínky variant A, B a C. Varianta A: 1 – Staré Město – Na valách, hr. 22/48; 2 – Staré Město – Na valách, hr. 76/48. Varianta B: 3 – Dolní Věstonice – Na pískách, hr. 742/57; 4 – Zákolany, hr. 14. Varianta C: 5 – Mikulčice – Klášteřisko, hr. 1298; 6 – Mikulčice – Klášteřisko, hr. 1314; 7 – Mikulčice – Kostelisko, hr. 1871; 8 – Staré Město – Na valách, hr. 251/49. Foto J. Foltýn (1, 2, 4–8) a J. Špaček (3).

Obr. 5. Dříve publikované fotografie a kresby náušnic se čtyřmi bubínky, varianty B (č. 1, 2, 4) a C (č. 3). 1 – Staré Město – Na valách hr. 22/AZ (podle Schráníl 1932, tab. 14: 7); 2 – Staré Město – Špitálky, hr. 2 (podle Pouлік 1955, obr. 23: 8); 3 – Staré Město – Na valách, hr. 117b/AZ (podle Schráníl 1932, tab. 10: 1); 4 – Skalica, moh. 3, hr. 2 (podle Budinský-Krička 1959, Abb. 28: 14). Bez měřítka.

Obr. 6. Dříve publikované kresby náušnic se čtyřmi bubínky, varianty A (č. 4), C (č. 3, 6–8) a D (č. 1–2, 5). 1, 2 – dvě různé kresby náušnic z Přerov-Předmostí – Chromečkova zahrada, č. 79 488 (tab. 1, č. 27; podle Červinka 1928, tab. XVIII: 4; Dostál 1966, tab. XXXIV: 33); 3 – Přerov-Předmostí – Chromečkova zahrada, č. 56 165 (tab. 1, č. 24; podle Dostál 1966, tab. XXXIV: 34); 4 – Přerov-Předmostí – Chromečkova zahrada, č. 79 484 (tab. 1, č. 25; podle Dostál 1966, tab. XXXIV: 39); 5 – Přerov-Předmostí – Chromečkova zahrada, č. 79 486 (tab. 1, č. 26; podle Dostál 1966, tab. XXXIV: 35); 6 – Břeclav – Pohansko, hr. 135 (podle Kalousek 1971, obr. 135: 3); 7, 8 – Rajhradice, hr. 332 (podle Staňa 2006, obr. 69: 332/3, 7).

Obr. 7. Náušnice se čtyřmi bubínky varianty D. 1 – Mikulčice – 2. kostel, hr. 420; 2 – Olomouc-Slavitín, hr. 70; 3 – Staré Město – Na valách, hr. 5/48; 4 – Staré Město – Na valách, hr. 151/50; 5 – Thunau – Obere Holzwise, hr. 80 (podle Szameit 2007, Kat.-Nr. 7.9.5); 6 – Mikulčice – bazilika, hr. 505; 7 – Staré Město – Na valách, hr. ?/AZ. Foto J. Foltýn (1–4, 6, 7).

Obr. 8. Náušnice se čtyřmi bubínky, varianty E a F. Varianta E: 1 – Skalica, moh. 13, hr. 10 (podle Budinský-Krička 1959, Taf. XXII: 2); 2 – Thunau – Obere Holzwielse, hr. 80 (podle Szameit 2007, Kat.-Nr. 7.9.2); 3 – Staré Město – Na valách, hr. 33/48. Varianta F: 4 – Přerov – Předmostí – Nivky, hr. 31. Foto J. Foltýn (3, 4).

Obr. 9. Pár zlatých náušnic ze Zalasabar – Borjúállás-sziget, Maďarsko. Podle Szőke 2014, fig. 44.

Obr. 10. Náušnice se čtyřmi bubínky varianty G, z porušeného hrobu na lokalitě Levice – Mudroňova ul. Podle Ruttkayová 1999, obr. 123: 1–4.

Obr. 11. Náušnice se čtyřmi bubínky varianty H. Ducové – Kostolec, hr. 1460. Foto J. Foltýn.

Obr. 12. Bronzové náušnice se čtyřmi bubínky (varianta I), které zřejmě napodobují honosnější předlohy. 1 – Praha-Bohnice – Tříkrálka (podle Profantová 2002, obr. 2: 1); 2 – Uherské Hradiště – Sady, hr. 80/61 (podle Galuška 1996, obr. 93: 3); 3 – Prušánky 2, hr. 459 (podle Klanica 2006, I, tab. 66: 459/2); 4 – Brno-Maloměřice, porušený hrob (podle Poulík 1948, tab. XL: 2); 5–8 – Blučina – Malý kopec, hr. 5/1940 (podle Poulík 1948, tab. LIII: 1–4).

Obr. 13. Lité náušnice se čtyřmi nebo pěti kuličkami. 1 – Bíňa, hr. HD 2 (podle Holčík 1991, tab. 5). 2–6 – Dolní Věstonice – Na pís-kách: 2 – hr. 212/54; 3 – hr. 415/55; 4 – hr. 433/55; 5 – hr. 513/55; 6 – hr. 551/55. Kresba A. Radvanová (2–6).

Obr. 14. Hlavní druhy filigránových drátů, používané ve velkomoravském uměleckém řemesle. 1 – drát kruhového průřezu; 2 – drát čtyřúhelníkového průřezu; 3 – kordovaný drát; 4 – perlovaný drát; 5 – drát kruhového průřezu opatřený jemnějšími zářezy; 6 – tordovaný drát čtvercového průřezu; 7 – tordovaný drát obdélníkového průřezu; 8 – zploštělý drát se zářezy na horní hraně; 9 – „skládaný“ zploštělý drát; 10 – zvlněný zploštělý drát. Převzato a upraveno z Wolters 1987, Abb. 1, 2.

Obr. 15. Výroba perlovaného drátu. Práce s nástrojem v podobě kovové čepele opatřené dvěma ostřími a úzkým žlábkem mezi nimi („double-edged swage“) a s dřevěným držadlem pro lepší uchopení („handle“). Podle Whitfield 1998, fig. 7.

Obr. 16. Průřez různými druhy čepelí (nahore), s nimiž je možné vyrobít perlovaný drát, a jaké zanechávají stopy na výchozím drátu kruhového průřezu. 1 – čepel s jedním ostřím; 2 – čepel se dvěma ostřími a žlábkem mezi nimi; 3 – nástroj s více jak dvěma ostřími. Podle Whitfield 1998, fig. 3 (mírně upraveno).

Obr. 17. Detaily provedení vývalků perlovaného drátu u různých variant náušnic se čtyřmi bubínky z pohřebiště ve Starém Městě – Na valách. 1, 2 – dva pohledy na tutéž náušnici z hr. 5/48; 3 – hr. ?/AZ; 4 – hr. 22/48; 5 – hr. 251/49; 6 – hr. 151/50. Foto J. Foltýn, grafika L. Zahradníková.

Obr. 18. Tvary šperků, které se vyskytly ve velkomoravských hrobech spolu s náušnicemi se čtyřmi bubínky. Kódy tvarů/typů jsou odvozeny od číslování obrázků v práci B. Dostála (1966). Bez měřítka.

Obr. 19. Výbava hr. 505 u mikulčické baziliky. Podle Klanica et al. 2019, Abb. 108 (lehce upraveno).

Obr. 20. V textu zmíněné typy skleněných korálů, vyobrazené na základě exemplářů ve Starém Městě – Na valách. 1–4 – korály s mozaikovitými očky; 5–8 – korály s kruhovými očky; 9, 10 – korály s nataveným jinobarevným vláknem; 11, 12 – olivovité hladké korály s kovovou trubičkou uvnitř; 13, 14 – podélně členěné korály s kovovou trubičkou uvnitř; 15–18 – duté foukané soudkovité korály. Podle Hrubý 1955, tab. 85, 86; upraveno. Bez měřítka.

Obr. 21. Staré Město – Na valách. Poloha hrobů s náušnicemi se čtyřmi bubínky (varianty A až E). Podle Hrubý 1955, plán 3; Hochmanová-Vávrová 1962, 240, plán I; upraveno.

Obr. 22. Staré Město – Na valách. Poloha hrobů s korály s mozaikovitými nebo kruhovými očky, resp. s dutými foukanými korály (typy korálů viz obr. 20). Podle Hrubý 1955, plán 3; Hochmanová-Vávrová 1962, 240, plán I; upraveno.

Obr. 23. Náušnice s kónickým mezičlánkem a nezdobeným kulovitým bubínkem (tvar 8-41), nalezené ve střední Evropě. 1 – Brno-Maloměřice, hr. I (podle Poulík 1948, tab. XLI: 5); 2, 3 – Szabolcs – Petőfi utca, hr. 384 (podle Kovács 1994, Abb. 28: 3, 4); 4 – Prušánky 1, hr. 580 (podle Klanica 2006, I, tab. 51: 21); 5 – Prušánky 2, hr. 467 (podle Klanica 2006, I, tab. 67: 22); 6 – Mutěnice – Hrubé Kopansko, hr. 4 (podle Kavánová 1982, obr. 3: 5).

Obr. 24. Lité lunicové náušnice z Karpatské kotliny a z Balkánu, které jsou opatřeny imitací bubínků a/nebo hrozníčku. 1 – Halimba – Cseres, hr. 859, Maďarsko (podle Török 1962, Taf. XIII; bez měřítka); 2 – Varna – Troševo, hr. 196, Bulharsko (podle Pavlova 2006, 217, č. 291); 3 – Gamzigrad, Srbsko (podle Janković 2011, fig. 181); 4 – Vinča, Srbsko (podle Marjanović-Vujović 1984, obr. 61); 5 – Novosel, Bulharsko (podle Bonev – Doncheva 2011, tab. L: 565); 6 – neznámé naleziště v Srbsku (podle Bajalović-Hadžić-Pešić 1984, tab. III: 12); 7, 8 – Dulovo a okolí, Bulharsko (podle Atanasov – Grigorov 2005, tabl. 2: 1, 7); 9 – Dobrič a okolí, Bulharsko (podle Atanasov – Grigorov 2005, tabl. 2: 2).

Obr. 25. Tvary náušnic z okruhu tzv. nitranského šperku, z pohřebiště Nitra-Lupka, Slovensko. Podle Chropovský 1962, obr. 17 (upraveno).

Obr. 26. Náušnice, u nichž je nejspodnější bubínek (u č. 3 košíček) větší než ostatní. 1 – Staré Město – Špitálky, hr. 2 (podle Poulík 1955, 316, obr. 23: 5); 2 – Mikulčice – Štěpnice, hr. 794 (foto J. Foltýn); 3 – Staré Město – Na valách, hr. 122/51 (podle Hrubý 1955, tab. 79: 6); 4 – Uherské Hradiště – Sady, hr. 209/59 (podle Kouřil ed. 2014, 337, č. 125/8); 5 – Staré Město – Na valách, hr. 193/51 (podle Galuška 2013, obr. 202). Bez měřítka.

Obr. 27. Náušnice se třemi bubínky z území volžského Bulharska (Republika Tatarstán, Rusko). 1, 2 – Butaev (podle Efimova 1960, obr. 1, 2; bez měřítka); 3 – Kozaevsk; 4 – Spassk; 5 – Biljar (3–5 podle Rudenko 2011, 187–190).

Obr. 28. 1–3 – Tři z pěti náušnic typu Świątki ze stejnojmenného pokladu v Polsku (podle Seyer 1997, Abb. 15); 4 – náušnice z pokladu Pæregård, Dánsko (podle Czonstke 2011, 170, obr. 2: 1 vl.).

Obr. 29. Náušnice typu Świątki z území dnešního Polska. 1–4 – Psary (podle Slaski – Tabaczyński 1959, tab. XX nah.); 5 – Poznań I (podle Slaski – Tabaczyński 1959, tab. XVIII dole); 6 – Maurzyce-Ruszków (podle Gozdowski et al. 1959, obr. 4 vl.); 7 – Lipki (podle Cisek – Kramarek 1960, tabl. XIII: b); 8 – Obra Nowa (podle Brzeziński ed. 2007, 105, č. 13). 6, 7 bez měřítka.

Obr. 30. Náušnice typu Świątki. 1–5 – Kotowice II, Polsko (podle Butent-Stefaniak et al. 2013, Taf. XII, XXI); 6 – Kvinnegårda, Gotland, Švédsko (podle Stenberger 1947, Abb. 225: 1). Bez měřítka.

Obr. 31. Náušnice typu Świątki. 1 – Erfurt-Bischleben, Německo (podle Rempel 1966, Taf. 31: 46); 2 – Sturkö, Švédsko (rekonstrukce; podle Arne 1914, 209, fig. 351); 3, 4 – Wińsko, Polsko (podle Seger 1928, Abb. 62, 63; upraveno); 5 – Radzików II, Polsko (podle Seger 1928, Abb. 45); 6 – Schwaan I, Německo (podle Faust 1973, Abb. 50); 7, 8 – Gostyń, Polsko (podle Seger 1928, Abb. 18, 20). Bez měřítka.

Obr. 32. Mapa rozšíření dvou variant náušnic typu Świątki v severní Evropě a dále náušnic se čtyřmi nebo pěti bubínky na území jihovýchodního Polska, které nepatří k typu Świątki. Zpracováno podle prací citovaných v Kóčka-Krenz 1993, 214–216; dále viz literaturu citovanou v mé kap. 3.1. Legenda: Náušnice typu Świątki, první varianta: Dánsko: 1 – Nørremølle; Německo: 2 – Prenzlau – Alexanderhof; 3 – Ragow; 4 – Meschwitz; 5 – Erfurt-Bischleben. Polsko: 6 – Wolin XVII; 7 – Piaski Wielkie – Dramino; 8 – Świątki I; 9 – Wielonek; 10 – Poznań I; 11 – Ciechanów III; 12 – Obra Nowa (Nowa Obra); 13 – Zalesie; 14 – Maurzyce-Ruszków; 15 – Gostyń; 16 – Psary; 17 – Kotowice II; 18 – Lipki; 19 – Radzików II; 20 – Gębice; 21 – Kraków VI. Náušnice typu Świątki, druhá varianta: Švédsko: 22 – Stora Bjers; 23 – Skäggs; 24 – Kvinnegårda; 25 – Sturkö. Dánsko: 26 – Pæregård; 27 – Nørremølle. Německo: 28 – Schwaan I; 29 – Keffenbrink (Dorow). Polsko: 30 – Bogucino; 31 – Dargocice; 32 – Świątki I; 33 – Lisówek; 34 – Obrzycko; 35 – Wielonek; 36 – Murczyn; 37 – Maszenice; 38 – Kąpiel; 39 – Jarocin; 40 – Wińsko; 41 – Radzików II. Ostatní náušnice se čtyřmi nebo pěti bubínky v Polsku: 42 – Małkowice; 43 – Wiślica; 44 – Zawada Lanckorońska; 45 – Perespa. Grafika M. Hlavica.

Obr. 33. Náušnice se čtyřmi bubínky z hradiště Wiślica – Regia, Polsko. Podle Gliński 1999, ryc. 6.

Obr. 34. Náušnice z pokladu Małkowice, Polsko. Podle Butent-Stefaniak 2009, obr. 1: 2. Bez měřítka.

Obr. 35. Náušnice se čtyřmi, resp. pěti bubínky z pokladu Zawada Lanckorońska. Podle Zoll-Adamikowa et al. 1999, fig. 47, 48 (ponecháno číslování artefaktů v citované publikaci).

Obr. 36. Typologie náušnic z belobrdských pohřebišť v Karpatské kotlině podle J. Gieslera (1981, Taf. 3).

Obr. 37. Náušnice se čtyřmi bubínky, resp. kuličkami z Karpatské kotliny (typ 12 podle K. Mesterházyho). Jednotlivé varianty a konkrétní náušnice, na jejichž základě byla daná varianta vyčleněna: 12a – Halimba – Cseres, hr. 841; 12b – Halimba – Cseres, hr. 506; 12c – Tápé – Malajdok B, hr. 30; 12d – Tápé – Malajdok B, hr. 21. Lité imitace: 12a1 – Orşova; 12b1 – Novi Kneževac / Törökkanizsa. Podle Mesterházy 1991, Typentafel I, II. Bez měřítka.

Obr. 38. Náušnice se čtyřmi bubínky z belobrdského pohřebiště Halimba – Cseres (Maďarsko). 1 – hr. 841; 2 – hr. 506. Podle Török 1962, Taf. X, XI. Bez měřítka.

Obr. 39. Tápé – Malajdok B (Maďarsko), hr. 30 (resp. hr. 8, viz pozn. 90). Podle Széll 1943, obr. 1: 1–4, 6 (lehce upraveno). Bez měřítka.

Obr. 40. Lité imitace náušnic se čtyřmi bubínky, nalezené v Karpatské kotlině. 1 – Alba Iulia – Termele Romane (Rumunsko; podle Dragotă 2003); 2 – Novi Kneževac / Törökkanizsa (Srbsko); 3 – Tibolddaróc (Maďarsko); 2, 3 podle Mesterházy 1991, obr. 2: 7, 9. Bez měřítka.

Obr. 41. Rozšíření náušnic se čtyřmi bubínky ve Východním Přilpí a v Karpatské kotlině (). Rakousko: 1 – Lutzmannsburg; 2 – Lauchenholz – Steinerberg. Slovinsko: 3 – Ptuj – grad. Maďarsko: 4 – Halimba – Cseres; 5 – Zalavár; 6 – Karos – Eperjesszög; 7 – Tápé – Malajdok B. Kroužkem () jsou znázorněny prostorově navazující velkomoravské lokality z mapky na obr. 1. Grafika M. Hlavica.

Obr. 42. Náušnice se čtyřmi bubínky z pohřebiště Ptuj – grad (Slovinsko). 1 – hr. 341; 2, 3 – hr. 355. Podle Korošec 1999, tab. 36: 1; 37: 3, 5.

Obr. 43. Bubínkové náušnice nalezené na území dnešního Rakouska (1, 3) a podobně zdobené středoevropské exempláře (2, 4, 5). 1 – Lauchenholz – Steinerberg (podle Eichert 2010, Abb. 4); 2 – Zalasabar – Borjúallás-sziget (podle Szóke 2014, fig. 48); 3 – Enns-Lorch, kostel St. Laurenz (podle Mitscha-Märheim 1964, Taf. VIII: 2); 4, 5 – Břeclav – Pohansko, hr. 63 (podle Kalousek 1971, obr. 63).

Obr. 44. Náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešního Chorvatska. 1 – Stranče – Gorica, hr. 66 (podle Cetinić 1998, tab. 36: 5); 2 – Stranče – Gorica, hr. 82A (podle Cetinić 1998, tab. 41: 4); 3 – Galovac, hr. 114 (podle Belošević 1990, tab. XVII); 4 – Stranče – Gorica, hr. 81 (podle Cetinić 1998, tab. 40: 1); 5 – Stranče – Gorica, hr. 32 (podle Cetinić 1998, tab. 29: 3); 6 – Ličko Lešće – Fundstelle beim Haus von I. Begović (foto Z. Alajbeg, srov. Milošević ed. 2000, II, 281, kat. č. IV.169; za poskytnutí fotografie s vysokým rozlišením z archivu Muzeji hrvatskih arheoloških spomenika ve Splitu děkuji M. Petrinc).

Obr. 45. Náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešního Chorvatska. 1 – Biljane Donje – Begovača, hr. 257 (podle Petrinc 2009, 250, Bild 112 vpr.); 2 – Sisak a okolí? (podle Demo 2014, 69); 3 – Nin – sv. Asel (podle Milošević ed. 2000, II, 291).

Obr. 46. Náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešního Chorvatska. 1 – neznámá lokalita (muzeum Knin; podle Karaman 1936, tab. XIX vpr.); 2 – Plavno – Međine, Đurić Friedhof (podle Jelovina 1976, tab. XXII: 2); 3 – Solin – Majdan (podle Petrinc 2009, 250, Bild 112 vl.); 4 – Biskupija – Crkvina (podle Jelovina 1976, tab. XXII: 6). Bez měřítka.

Obr. 47. Zlaté šperky z bohatého ženského hrobu odkrytého na lokalitě Golubić – Stolića njiva v Chorvatsku. Podle Milošević ed. 2000, I, 61 (upraveno podle nejnovějších poznatků o původním složení hrobového celku, viz Petrinc 2019).

Obr. 48. Zlaté náušnice a korály z Višići, hr. C 8, Bosna a Hercegovina. Podle Busuladžić – Koprčina 2014, kat. č. 15, 16. Bez měřítka (výška obou náušnic je 3,7 cm).

Obr. 49. Stříbrné náušnice se čtyřmi bubínky z Bosny a Hercegoviny. 1 – Mogorjelo (podle Čremošnik 1951, 245, tab. II: 2); 2 – Rajlovac – Varošiste, hr. 112 (podle Miletić 1956, 20–21, tab. X nah.).

Obr. 50. Náušnice se čtyřmi bubínky a doprovodné nálezy z pohřebiště Ravna – Slog, Srbsko. 1–5 – hr. 21; 6, 7 – hr. 47; 8, 9 – hr. 63; 10, 11 – hr. 98; 12, 13 – hr. 138. Podle Jovanović – Vuksan 2005, tab. II, V, VI, IX, XIV.

Obr. 51. Náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešního Srbska. 1 – Kostol – Trajanov most, hr. 52 (podle Garašanin et al. 1984, sl. 33: 5); 2 – Vinča – Beli breg (podle Marjanović-Vujović 1984, 185); 3 – Bělehrad – Karaburma, hr. 2 (podle Bajalović-Hadži-Pešić 1984, tab. IV: 5); 4 – Prahovo – Chemijska industrija (podle Janković, M. 1983, tab. II: 5); 5 – Gradac – Doničko brdo (podle Petrović 1965, sl. 28: 4).

Obr. 52. Náušnice z lokality Čečan – Gradina v Kosovu. Podle Jovanović 1976, Abb. 2, Taf. II, III.

Obr. 53. 1–34 – náušnice se čtyřmi (1, 6) nebo třemi bubínky (19, 34) a výběr doprovodných nálezů z pohřebiště Matičane – Breg, Kosovo. 1–5 – hr. 31; 6–18 – hr. 97; 19–33 – hr. 46; 34 – hr. 84 (podle Jovanović – Vuksanović 1981, listy Y 243, Y 245, Y 247, Y 248; upraveno); 35 – Badovac – Badovačko polje, hr. 10, Kosovo (podle Bikić 2010, sl. 18: 3).

Obr. 54. Náušnice se čtyřmi bubínky z pohřebiště Alba Iulia – Stația de Salvare v Rumunsku. Podle Ciugudean 2011, 135. Bez měřítka.

Obr. 55. Náušnice se čtyřmi bubínky z pohřebiště Ostrov – Piatra Frecăței v Rumunsku. Podle Dumitriu 2001, 114, Taf. 22. Bez měřítka.

Obr. 56. Hlavní typy šperků v pokladu objeveném v roce 1954 v areálu pevnosti Garvăn – Bisericuța v Rumunsku. 1 – lité náušnice se čtyřmi kuličkami; 2 – náramek; 3–6 – prsteny. Podle Comșa – Bichir 1960, fig. 1–3, 5–7 (upraveno).

Obr. 57. Náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešního Bulharska. 1 – Pliska – Velká bazilika, hr. 27 (podle Bosselmann-Ruickbie 2011, Abb. 15); 2, 3 – Oděrci (podle Dončeva-Petkova 1999, tab. XLVI: 585 g, d); 4 – Obročište (podle Vážarova 1976, 337, obr. 213: 1; bez měřítka); 5, 6 – Gradešnica – Gradišteto (podle Mašov 1979, obr. 8: 1, 2); 7 – Batin – Gradata (podle Stančev 1985, tab. IV: 5); 8 – Varna-Troševo, hr. 196 (podle Pavlova 2006, 217, č. 290).

Obr. 58. Náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešního Bulharska. 1 – Silistra / Drăstăr (podle Atanasov – Grigorov 2005, tab. 6: 9); 2 – Dobrič a okolí (podle Atanasov – Grigorov 2005, tab. 6: 8); 3 – Stărmen (podle Kurnatowska 1980, 230, tab. LI: 426); 4 – Novi Iskăr (podle Inkova 2009, 214, obr. 10; kresba upravena na základě publikované fotografie).

Obr. 59. Typologicky pokročilé náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešního Bulharska (1–4). 1, 2 – Panagjurište – Krasen, hr. 122 (podle Grigorov 2010, tab. 3: I-684); 3 – Izvor (podle Genova ed. 1980, 66, kat. č. 50); 4 – Sladun (podle Genova ed. 1980, kat. č. 144); 5 – provenience neznámá (British museum v Londýně; podle Bosselmann-Ruickbie 2011, 388, Abb. 93).

Obr. 60. Byzantské náušnice víceméně kruhového tvaru se dvěma postranními bubínky (popř. uzlíky), s (pseudo)granulovanými trojúhelníky a s výzdobou uvnitř dolního oblouku. Přesná provenience neznámá, nejspíše východní Středomoří, cca 9.–12. století. 1 – podle Bosselmann-Ruickbie 2004, 324–325, kat. č. 624; 2 – podle Bosselmann-Ruickbie 2011, 388, Abb. 92; 3 – podle Naumann 1980, Taf. 20: kat. č. 105. Bez měřítka.

Obr. 61. Náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešní Severní Makedonie. 1 – Stenje – Golem Grad, hr. 64 (podle Maneva 2005, kat. č. 15ab); 2 – Dulica – Begov Dab, hr. 1 (podle Mikulčić – Keramitčiev 1972, tab. I, obr. 2); 3 – Viničani – Bresto / Burlatica (podle Maneva 1992, tab. 16: 93/12); 4 – Dunje – Trpčeva Crkva, hr. 16 (podle Kepeska 2008, 967, obr. 5). Bez měřítka.

Obr. 62. Náušnice se čtyřmi bubínky z území dnešní Albánie. 1, 2 – Dukat i Ri, mohyla II, hr. 41 (podle Korkuti – Komata 1985, tav. IV, č. 396); 3, 4 – Dukat i Ri, mohyla II, hr. 43 (podle Bodinaku 2001–2002, tab. XXI: 14); 5 – Rehova – Shën Thanas, hr. 44 (podle Aliu 1986, 222, tab. II: 35; bez měřítka); 6 – Rehova – Shën Thanas, hr. 141 (podle Aliu 1986, 226, tab. V: 89; bez měřítka).

Obr. 63. Část výbavy osamocené ženské hrobu na lokalitě Magula Hadzimisiotiki v Řecku. Podle Grundmann 1937, 67, Taf. 36 (upraveno). Bez měřítka.

Obr. 64. Náušnice se čtyřmi bubínky z území Řecka, popř. doprovodné nálezy (3). 1–3 – Korinth – Grab in der südlichen Agora (1 – rekonstrukce podle Davidson 1952, fig. 55; 2 – rekonstrukce podle Bosselmann-Ruickbie 2011, 231, Kat. Nr. 36, Fig. 2; 3 – lunicová náušnice; podle Bosselmann-Ruickbie 2011, 243, Kat. Nr. 61, Fig. 1); 4 – Azoros, sonda 92, hr. 4 (podle Papanikola-Bakirtzi ed. 2002, 436, cat. no. 566).

Obr. 65. Část výbavy hr. 26 u kostela Hagios Ioannes Theologos ve Stylos, západní Kréta, Řecko. Podle Albani 2004, Abb. 14–19.

Obr. 66. Mapa lokalit s nálezy náušnic se čtyřmi bubínky z Balkánu, které jsou shromážděny v tab. 3 (číslování lokalit koresponduje s touto tabulkou). Grafika M. Hlavica.

Obr. 67. Litě imitace bubínkových náušnic ze severovýchodního Bulharska. 1, 2, 5, 9 – neznámá lokalita v okolí Dobrič; 3 – Središte; 4 – Vetren – Kaleto; 6 – Poprusanovo; 7 – Balik; 8, 10 – Rujno – Kartal kale; 11 – Okorš. Podle Atanasov – Grigorov 2005, tab. 2: 3, 5; 4: 5, 6, 9; 6: 1, 2, 4, 5.

Obr. 68. Vybrané litě imitace náušnic se čtyřmi bubínky z balkánských zemí. Bulharsko: 1–8 – neznámé lokality v severozápadním Bulharsku (podle Grigorov 2004, obr. 3); 9 – Krivina (podle Gomolka-Fuchs 1986, Taf. 73: 3); Slovinsko: 10 – Kranj – Križišče Iskra, hr. 199 (podle Sagadin 1987, tab. 29: 3); 11 – Bled – Blejski grad, hr. 56 (podle Valič 1964, tab. XIII: 2); Severní Makedonie: 12 – Podvis – Gradište (podle Mikulčić 1996, 209, obr. 71 vl.); 13 – Skopje – Zlokučani / Zajčev Rid (podle Maneva 1992, tab. 16: 80/1); Srbsko: 14, 15 – neznámé lokality (podle Bajalović-Hadži-Pešić 1984, č. 81, 82, tab. II: 8, 9); 16 – Kupinovo (podle Čorović-Ljubinković 1951, obr. 18a); Albánie: 17 – Durrës (podle Traeger 1902, Fig. 16); 18 – lunicová náušnice s litým závěskem a kuličkami z neznámé lokality v Srbsku (podle Bajalović-Hadži-Pešić 1984, tab. III: 13).

Obr. 69. Litě imitace náušnic se čtyřmi bubínky z Balkánu. 1 – Shurdhah, Albánie (podle Korkuti – Komata 1985, 101, Kat. Nr. 388); 2 – Cetinograd, Chorvatsko (podle Ercegović 1960, tab. IX: 39); 3 – Gamzigrad, Srbsko (Janković, Đ. 1983, 158); 4 – Prahovo, Srbsko (podle Janković, M. 1983, tab. V: 15); 5 – Piskově, Albánie (podle Korkuti – Komata 1985, 103, Kat. Nr. 398); 6 – Komani – Dalmace, Albánie (podle Korkuti – Komata 1985, 101, Kat. Nr. 390).

Obr. 70. Náušnice z pohřebiště Bălgarevo (Bulharsko), u níž se litý závěsek v podobě dvou navzájem spojených kuliček kombinuje (resp. původně kombinoval) s plechovými postranními bubínky. Podle Bobčeva 1977, 17, obr. vpr. dole. Bez měřítka.

Obr. 71. Mapa v textu zmíněných lokalit s nálezy litých náušnic se čtyřmi kuličkami na Velké Moravě (kap. 2.2), v Karpatské kotlině (kap. 3.2) a na Balkáně (kap. 3.4.10 a 3.5). Česko: 1 – Znojmo – Hradiště sv. Hypolita; 2 – Dolní Věstonice – Na pískách; Slovensko: 3 – Biňa; Maďarsko: 4 – Zalavár – Vársziget; 5 – Tibolddaróc; Slovinsko: 6 – Bled – Blejski grad; 7 – Kranj – Križišče Iskra; 8 – Središče ob Dravi; Chorvatsko: 9 – Cetinograd; 10 – Biovičino selo (Suhopolje – Velika njiva); Bosna a Hercegovina: 11 – Gomjenica – Baltine bare; 12 – Januzovci (Kočićevo); 13 – Mahovljani – Kužno groblje; 14 – Petoševci – Bagruša; Srbsko: 15 – Novi Kneževac; 16 – Kupinovo; 17 – Vinča – Beli breg; 18 – Kotraž – Gradina; 19 – Braničevo; 20 – Grabovica – Pozajmište; 21 – Ključ Dunava; 22 – Prahovo; 23 – Gamzigrad; Rumunsko: 24 – Tărian – Csordásdomb; 25 – Alba Iulia – Termele Romane; 26 – Orșova; 27 – Garvăn – Bisericuța; Bulharsko: 28 – Gradešnica – Gradišteto; 29 – Krivina; 30 – Vetren – Kaleto; 31 – Rujno – Ajazmoto; 32 – Rujno – Kartal kale; 33 – Poprusanovo; 34 – Središte; 35 – Balik; 36 – Kragulevo – Hadžikadar; 37 – Dobrič a okolí; 38 – Odarci; 39 – Bălgarevo; 40 – Novosel; 41 – Nadarevo; 42 – Pernik; 43 – Debnevo – Kaleto; 44 – Karasura; 45 – Zlati vojvoda; Severní Makedonie: 46 – Skopje – Zlokučani / Zajčev Rid; 47 – Podvis – Gradište; 48 – Drenovo – Gradište; Albánie: 49 – Shurdhah; 50 – Komani – Dalmace; 51 – Bukël; 52 – Prosek; 53 – Durrës; 54 – Piskově; Řecko: 55 – Milea – Hagia Triada; 56 – Korint. Grafika M. Hlavica.

Obr. 72. Území na Balkáně, která byla koncem 7. století a v 8. století přímo ovládána byzantskou říší. Podle Chrysos 2007, 125, ill. 1.

Obr. 73. Rozsah byzantské moci na Balkáně kolem roku 1025. Podle Bikić 2016, 126, fig. 64.

Obr. 74. Uherské Hradiště – Sady, hr. 209/59. Zlaté hrozníčkové náušnice zdobené mořskými perlami. Foto J. Foltýn.

Obr. 75. Staré Město – Na valách. Zlatá náušnice z hr. 103/50 (nahore) a stříbrný kus z hr. 200/51 (dole). Podle Galuška 2013, obr. 129.

Obr. 76. Mapa lokalit s bubínkovými náušnicemi, které mají kuželovitý mezičlánek pod dolním obloukem. náušnice se čtyřmi bubínky (1 – Přerov-Předmostí – Nivky, ČR; 2 – Halimba – Cseres, Maďarsko; 3 – Vinča – Beli breg, Srbsko; 4 – Prahovo – Chemijska industrija, Srbsko; 5 – Mogorjelo, Bosna a Hercegovina; 6 – Novi Iskär, Bulharsko; 7 – Viničani – Bresto / Burlatica, Severní Makedonie), jejich lité imitace (8 – Novi Kneževac, Srbsko; 9 – Shurdhah, Albánie) a náušnice se třemi bubínky a lunicí (10 – Matičane – Breg, Kosovo). náušnice tvaru 8-41 (zohledněny jsou jen kusy z lokalit zmíněných v kap. 2.4.2): ČR: A – Brno-Maloměřice; B – Mutěnice – Hrubé Kopansko; C – Josefov – Záhumenica; D – Prušánky 2. Maďarsko: E – Szabolcs – Petőfi utca. Rumunsko: F – Ciumbud; G – Orăștie – Dealul Pamilor X8; H – Obîrșia Nouă; I – Izvor; J – Sultana. Bulharsko: K – Galiče – Bosovi kamäni; L – Batin – Gradata; M – Nikolovo; N – neznámá lokalita mezi obcemi Trojan a Kärnare; P – Omurtag – Sakardža; Q – Preslav 2. Grafika M. Hlavica.

Obr. 77. Schéma znázorňující autorovu představu o šíření a vývoji vybraných tvarů, resp. variant náušnic se čtyřmi bubínky nalezených na Balkáně, na území Velké Moravy a tzv. severního okruhu. 1 – Ptuj – grad, hr. 355 (srov. obr. 42: 2); 2 – Levice – Mudroňova ul. (srov. obr. 10: 3); 3 – typ Świątki, první varianta (Erfurt-Bischleben; srov. obr. 31: 1); 4 – tvar 9-8, resp. velkomoravská varianta D (podle Dostál 1966, obr. 9: 8); 5 – typ Świątki, druhá varianta (podle Seyer 1997, Abb. 17); 6 – Nitra-Lupka, hr. 43 (srov. obr. 25: 10); 7 – tzv. varianta Zawada podle H. Zoll-Adamikové (poklad Zawada Lanckorońska; srov. obr. 35: 65); 8 – Bělehrad – Karaburma, hr. 2 (srov. obr. 51: 3); 9 – tzv. varianta Břeclav-Pohansko podle H. Zoll-Adamikové (poklad Zawada Lanckorońska; srov. obr. 35: 62); 10 – tvar 9-6, resp. velkomoravská varianta C (podle Dostál 1966, obr. 9: 6). Bez měřítka.

Obr. 78. Náušnice „velkomoravského rázu“ ze Zalavár – Vársgizet, Maďarsko. Podle Szöke 2021, Abb. 99, upraveno.

Tab. 1. Analyzované náušnice se čtyřmi bubínky z území Čech, Moravy, Slovenska a Dolního Rakouska. Vysvětlivky: sloupec „Materiál“: Ag – stříbro; Au – zlato; Ag + Au – pozlacené stříbro; bronz + Au – pozlacený bronz; sloupec „Dolní bubínek větší“ (tzn. než ostatní bubínky): uveden je výskyt („ano“), resp. prokazatelná absence tohoto znaku („ne“; pouze u lépe dochovaných kusů, aby nedošlo ke zkreslení vlivem špatné zachovalosti); sloupec „Výška (cm)“ udává výšku kompletní náušnice či náušnic; „(R)“ – rekonstruovaná výška (jen v těch případech, kdy jsou k dispozici spolehlivá vodítka, jak chybějící části náušnice vypadaly).

Tab. 2. Obsah vybraných hrobových celků s náušnicemi se čtyřmi bubínky ze zpracovaného souboru, seřazených podle zastoupené varianty těchto náušnic. Pořadová čísla hrobů odpovídají číslování v tab. 1. Kódy tvarů/typů jsou odvozeny od číslování obrázků v práci B. Dostála (1966).

Tab. 3. Vybrané náušnice se čtyřmi plechovými bubínky z Balkánu. Vysvětlivky: sloupec „Materiál“: Ag – stříbro; Au – zlato; Ag + Au – pozlacené stříbro; bronz + Au – pozlacený bronz; Sn – cín; sloupec „Mezičlánek (-nky)“ popisuje konstrukční prvky mezi dolním obloukem a centrálními bubínky; sloupec „Zapínání na očko a háček“: sledována je přítomnost („ano“) nebo prokazatelná absence („ne“, ovšem jen u lépe dochovaných kusů, aby nebylo zkresleno špatnou zachovalostí); SV – zapínání v podobě tzv. Steckverschluss; sloupec „Výška (cm)“ udává výšku kompletní náušnice či náušnic; „(R)“ – rekonstruovaná výška (jen v těch případech, kdy jsou k dispozici spolehlivá vodítka, jak chybějící části náušnice vypadaly).

Graf 1. Zastoupení tvarů náušnic se čtyřmi bubínky (srov. obr. 3) na raně středověkých pohřebištích na území bývalého Československa a Dolního Rakouska.

Graf 2. Zastoupení náušnic se čtyřmi bubínky z území bývalého Československa a Dolního Rakouska, pokud použijeme jejich rozčlenění na nově definované varianty A až I (srov. obr. 3). Černě zvýrazněné části sloupců znázorňují počty hrobů, v nichž se vyskytly náušnice, jejichž nejspodnější bubínek je větší než ostatní bubínky.

Graf 3. Porovnání výšky úplných nebo rekonstruovatelných náušnic se čtyřmi bubínky, přiřazených k variantám A až D. Nepočtené exempláře variant E až I byly sloučeny do jedné kategorie (v grafu jako „ostatní varianty“). Grafika M. Hlavica.

Graf 4. Zastoupení materiálů použitých ke zhotovení náušnic se čtyřmi bubínky na území bývalého Československa a Dolního Rakouska (sledovány jsou počty hrobů, v nichž se náušnice z daného materiálu vyskytly).

Graf 5. Četnost druhů výzdoby dolního oblouku, a to při zohlednění materiálů, z nichž byly náušnice se čtyřmi bubínky vyrobeny.

Graf 6. Srovnání výšky náušnic se čtyřmi bubínky v různých regionech a dále litých náušnic se čtyřmi kuličkami z celého Balkánu, Karpatské kotliny i východního Přilpí (viz pozn. 144). Grafika M. Hlavica.